

JAVARÉZKORI ARANYLELETEINKRŐL

FEJEZETEK A MAGYAR ŐSRÉGÉSZET MÚLTSZÁZADI–SZÁZADELEJI
TÖRTÉNETÉBŐL

A Kárpát-medence rézkori aranyleleteit Pulszky Ferenc határozta meg több, mint 100 évvel ezelőtt (*Pulszky* 1883 és 1884), a kor szokása szerint azonban nem fordított figyelmet az egyes leletek lelőhelyére és összetartozására. Pulszky alapvetése után kereken 75 évet kellett várni arra, hogy Patay Pál nagy alaposággal rendet teremtsen a Dunától keletre fekvő országrészek időközben tetemesen megszorodott aranyleletei közt, a Bodrogkeresztúri-kultúrába illetve korszakba sorolva őket (*Patay* 1958). Rendszerező, lelőköri körülményeket tisztázó munkája azonban alig terjedt ki a Dunától nyugatra elterülő vidékek aranyaira. Az utóbbiak lelőköri körülményeinek felderítésére Pulszky munkássága után 90–100 évvel Makkay János tett több figyelemre méltó kísérletet (*Makkay* 1976. 1985/1, 1985/2), – a jelen írás a fenti munkákhoz kapcsolódik.

E sorok írója az 1960-as évek elején élénken részt vett a csáfordi és óbébai arany korongok eredete és keltezése körül fellángolt vitákban, a téma tehát nem új számára. Nem véletlen, hogy most visszakanyarodik a rézkorhoz, de nem is szándékos.

Az 1980-as évek elejétől célul tűztem, hogy megkísérlem leltárhoz, lelőhelyhez kötni a Nemzeti Múzeum adat és lelőhely nélkülivé vált népvándorláskori aranyait, elsősorban sok-sok avar fülbevalóját. A cél érdekében valósággal kiolvastam a Cimeliothekát, a Jankovich-leltárkönyveket, a Régiségtári Naplókat egészen az első Világháborúig. Ezzel párhuzamosan jegyeztem ki a leletekről szóló beszámolókat a Tudományos Gyűjteményből, az Akadémiai Értesítőből, az osztrák Fundchronikából, az Akadémiai Évkönyvekből, az Archaeologiai Közleményekből, az Archaeologiai Értesítőből, a Magyar Nemzeti Múzeum Kalauzaiból majd évi Jelentéseiből, a Múzeumi és Könyvtári Értesítőből s minden egyéb elérhető forrásból. Nagy súlyt fektettem a múlt századi Klósz-féle fényképalbumok tanulmányozására, – ezek nemrég váltak teljes egészükben hozzáférhetővé.

Vizsgálódásaim során akarva-akaratlan számos más korszakbeli adatra is rátaláltam, köztük nem egy olyan rézkorira, amely eddig nem került be a modern kutatás vérkeringésébe. Ezeket az adatokat kötelességem közreadni, s eredetileg meglegedtem volna egyszerű közlésükkel. Az elmúlt évek kutatása azonban a hiányzó adatokat egyre vadabb elméletekkel igyekezett helyettesíteni. Nem rajtam, hanem magukon az adatokon múlik, hogy emiatt munkám

gyakran kritikus hangvételű. A Tiszaszőlős–Mojgrád leletkör kapcsán elkerülhetetlen volt revízió alá venni a javarézkori 3 dudorral díszített aranykorongokat, amelyek joggal foglalnak el központi helyet Makkay János munkásságában is.

1. SREMSKA MITROVICA/SIRMIUM,
SZERÉMSÉG–SREM, JUGOSZLÁVIA
(1830 ELŐTT)

A Kárpát-medence jelenleg ismert legrégebb rézkori aranylelete, egy díszített aranykúp 1830. előtt került Jankovich Miklós gyűjteményébe, majd az 1. Jankovich-gyűjteménnyel 1832/36-ban jutott a Nemzeti Múzeumba, ahol az 1838-ra elkészült *Ornatus pretiosi aurei et argentei* című leltárfüzetben a lelőhely feltüntetésével naplózták:

Nr. 68. Conus aureus antiqui operis romani, cuius latior pars lapidem quendam recludabant. In rudibus urbis Syrmienensis inventus. Aurum obrisum^{11/16}. Az adata népvándorlás-kori aranyak azonosítása közben bukkantam s aligha szenteltem volna neki különösebb figyelmet, ha nem kezdek el nyomozni rézkori aranyaink lelőköri körülményei után. Egy „római készítményű antik aranykúp, amelynek szélesebb része valaha ékkövet zárt magába” s ráadásul „Sirmium város romjai közt találták”, nem tűnhetett népvándorláskori, kivált őskori ékszernek, s ezúttal nem merülhetett fel kétely a leltár sztereotíp „római” meghatározásával kapcsolatban sem.

A kúp alakú aranyékszereket Bodrogkeresztúron végzett temetőfeltárási nyomán már Bella Lajos rézkorinak, ill. „aeneolithikusnak” határozta meg (OMRT 1, 1923, 10, 12, 7. kép 3 – az 1920. évi II. és V. sírból), sajátos, hosszabb, karcsúbb, alul gyűrötten visszahajtogatott szélű változatait azonban először csak Patay Pál tette közzé Fényeslitkéről (11. sír) és Szerencs-Hajdúrétről (9. sír), a Bodrogkeresztúri-kultúra temetőiből. Az utóbbi kettővel nagyon közeli rokon példányt is bemutatott ismeretlen lelőhelyről, amely „az egykori Jankovich-féle gyűjteményből jutott a Magyar Nemzeti Múzeumba” (*Patay* 1958, 39, XV. t. 5).

A Jankovich-hivatkozás és a közzétett fénykép nyomán merült fel az OrnJank 58-cal való azonosítás lehetősége. Az aranykúpot azonban a MNM Őskori Gyűjteményében ismételt keresés után sem találtam, – érdeklődésemre kiderült, hogy már Patay

sem találta. 1958-ban archiv-fényképet közölt róla, de arra nem emlékszik, hogy a II. Világháború előtt látta-e az aranykúpot vagy már akkor is csak fényképről ismerte. A fénykép hátlapján fel volt tüntetve, hogy az ékszer a Jankovich-gyűjteményből származik, szám és lelőhely adat azonban nem szerepelt rajta. Keresgéléseim során azonos díszítésű aranykúpra bukkantam a Népvándorlaskori Gyűjtemény aranyai között (N. 522, új leltári száma: N. 62, 155, 15). Az OrnJank-ból átszámított súlyadat és a kúp legutóbb mért súlya csaknem pontosan megegyeznek: 2,39 illetve 2,3 gramm, — ami azonosságuk egyik bizonyítéka. Más, hasonló súlyú kúpalakú aranyékszer ugyanis nem található a Jankovich-naplóban.

Felettébb logikus, hogy Jankovich az alul nyitott, tölcészerű végződésre bodrosan visszahajtogatott lemezt ékkőfoglatnak vélte, ez ma már megkönnyíti az azonosítást. Valóban foglatról van szó, de nem ékkő számára, hanem magát a kúpot erősítették vele egy fejké gombszerű kidudorodásához (*Patay P.*, JAMÉ 11, 1968, 55). Már csak az volt zavaró, hogy a Pataytól közölt fénykép még ép, sima állapotban ábrázolja a kúpot, — úgy, ahogyan az OrnJank 68. is leírja —, míg jelenleg az ékszer gyűrött, deformálódott. Díszítésük, magasságuk (2,6 cm) s a csúss kissé ferde levágása azonban tökéletesen egyezik, — azonosságukhoz nem fér kétség (*I. ábra*).

Annál inkább kételkedni lehetett volna az utóbbi időkhöz a lelőhely adat megbízhatóságában, aranykúpot — mint a felsorolt párhuzamok mutatják — sokáig csak a Bodrogkeresztúri-kultúra északkeleti temetőiből ismertünk. Pedig már az 1950-es évek elején felbukkant a Bácskában is. A Nosza-Templomutcában (Nosá, Biserna obala) Bodrogkeresztúri-sírban talált s már 1952-ben ismertetett (*Šulman*, M. ZMS 3, 1952, 162) aranykúp az ismert okokból csak nemrég került be szakirodalmunk vérkeringésébe (*Brukner, B.*, Der Forschungsstand des Äneolithikums in Ostjugoslawien. in: Il passaggio dal neolitico all'età del bronzo nell'Europa Centrale e nella Regione Alpina. Verona 1982, 81–82, 5. kép 5), később, mint a délnyugat Bácskában Vajska/Vajskán a Hunyadi-halmi csoport sírjában előkerült Bodrogkeresztúr-hatású aranylemezcüngők (*Brukner, B.*, Die Nekropole in Vajska. Archloug 11, 1970, 2, II. t. 8–9, v. ö. *Patay P.*, FoliaArch 30, 1979, 46).

Patay a progari arany-csüngő közzétételét ismertette már 1959-ben látványosan ezt írta „nem tartom valószínűtlennek, hogy előbb-utóbb a (bodrogkeresztúri) kultúra megtelepedésének kétségtelen emlékei is elő fognak kerülni a Szerémségben” (*Patay 1959, 94*). Ez azóta bekövetkezett. A legújabb kutatások szerint a Bodrogkeresztúri-kultúra zártan jelentkezik a Bácska keleti felében és onnan éppoly zártan terjed át a Szerémség keleti felére. Következésképp Sirmium/Sremska Mitrovica ma már a kultúra településterületére esik, jelen ismereteink szerint délnyugati szélére (*Brukner, B.*, Der Forschungsstand i. m. 81–82, és 4. térkép).

Mivel a Szerémség nyugati felében, a Bodrogkeresztúri-kultúra külső peremvidékén már 1907-ben előkerült a Tiszaszőlős–Mojgrád és Csáford–Stollhof típusú nagyméretű rézkori aranyékszerek tökéletes egyvelege, a progari csüngő (*Vinski-Gasparini 1957. [1958], 6–10, v. ö. hozzá Patay 1959, 94*) most a sremska mitrovicai aranykúpon keresztül fontos újabb támpontot nyertünk a keveredés és találkozás magyarázatára. Ami nem más, mint a bodrogkeresztúri aranyművesség tényleges jelenléte a Szerémségben.

2. A 2. JANKOVICH-GYŰJTEMÉNY ARANY KORONGJAI (1837–1842/43)

Miután Jankovich Miklós táblabíró úr (aki soha nem folyamodott bárói címért ahhoz az udvarhoz, amely a magyar múlt szerelmesénél kevésbé alkalmas férfiút keresve sem találhatott volna avégett, hogy önmaga adományozza neki ezt a címet, Jankovich — egyes, itt gyakran idézett munkákban szereplő — „lebárázása” enyhén szólva bántja e nagy férfiú emlékét!)* átadta 1. gyűjteményét a múzeumnak, vérbeli gyűjtő lévén tüstént új gyűjtő-tevékenységbe kezdett. Új gyűjtését elméletileg 1833-tól

*Az ezzel kapcsolatos félreértéseket egyszersmindenkorra elkerülendő, közlöm Jankovich Miklós sírkövének teljes feliratát a rácalmási családi sírkertből. Tudtommal régészeti-művészettörténeti irodalmunkban amúgy sem szerepelt még:

TEKÉNTETES NEMES NEMZETES
ÉS VITÉZLETT
JESZENITZEI
JANKOVICH MIKLÓS
ÚR

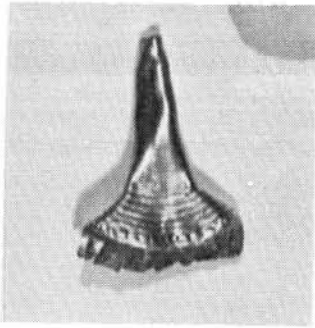
TÖBBŰS VÁRMEGYÉK TÁBLA BÍRÁJA
NAGY TUDOMÁNYÚ MAGYAR RÉGISÉGEK
ÖSZVE SZEDŐJE, MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG
TAGJA EL HUNYI ÁPRILIS 19-ÉN 1846-BAN
ÉLETÉNEK 74 ÉVÉBEN
E' GYÁSZOS SÍRKÖVET ÖTET KERESGŐ
JÓZSEF TESTVÉRJE, ÉS LŐRINTZ FIA
HAMVAINAK TEVÉK!

A sírkövön április 19-e szerepel az elhalálozás dátumaként, míg az eddig ismert, közzétett adatokban április 18-a. Nyilván április 18/19 éjszakájáról van szó.

Mivel a „Báró” Jankovich Miklóssal kapcsolatos véleményem 1985/86. telétől nem rejtettem véka alá s az széles körben ismertté vált, Makkay János 1985/2 dolgozatának utolsó korrektúrájában [1986] a nevet Vadasi Jankovich Miklósról (Miklós Jankovich of Vadas) javította. Köszönet érte.

Megjegyzendő azonban, hogy a vadasi (Jankovichnál mindig: W., Wadasi, de Wadas s csak a kortársaknál Wadassi, Vadassi, Vadasi) előnevet csak a műgyűjtő használta a 19. század első évtizedétől, a család soha. A sírköveken apja, testvére és két saját fia következetesen a jeszenitzei előnevet használják, ez került — nyilván a család akaratából — a mi Jankovich Miklósunk sírkövére is.

Sajnos az imént említett, szakmai kiadványban, angol nyelvű dolgozatban véghezvitt, korrekció aligha fog visszahatni az időközben széles körben népszerűvé vált magyar könyv tévedésére. Mint minden tévedés, ez is gyorsan terjed. *Erdélyi István*, A magyar honfoglalás és előzményei c. könyvében (Bp 1986/90) Bene vitéz sírjának leírását már W. Jankovich Miklós báró tollának tulajdonítja.

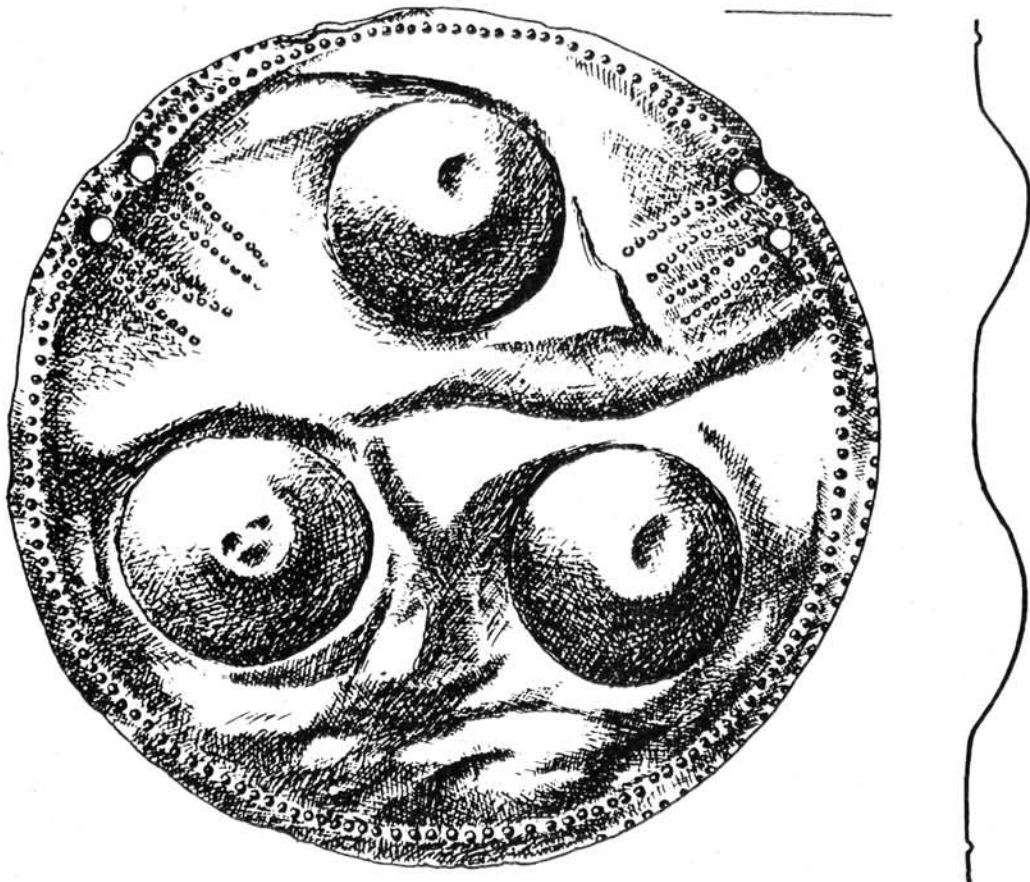
1. ábra. Aranykúp az 1. Jankovich-gyűjteményből. Sirmium/Sremska Mitrovica. Természetes nagyság.
Abb. 1. Konischer Goldschmuck aus der 1. Jankovich-Sammlung. Sirmium/Sremska Mitrovica. Natürliche Grösse.

szokás keltezni, gyakorlatilag azonban csak az után lendült fel, amikor 1836 végén végre megkapta az 1. gyűjtemény megváltási árának első részletét. Ötvösműveket, aranyakat 1837-től kezdve is csak néhány éven át vásárolhatott s vásárolt, mivel 1843-ban újból csődbe jutott. 1844. január 24-én súlyos anyagi gondjaira hivatkozva 2. gyűjteményét is felajánlotta József nádornak, ezúttal azonban sikertelenül. 1844. szeptember 30-án Jankovichot gondnokság alá he-

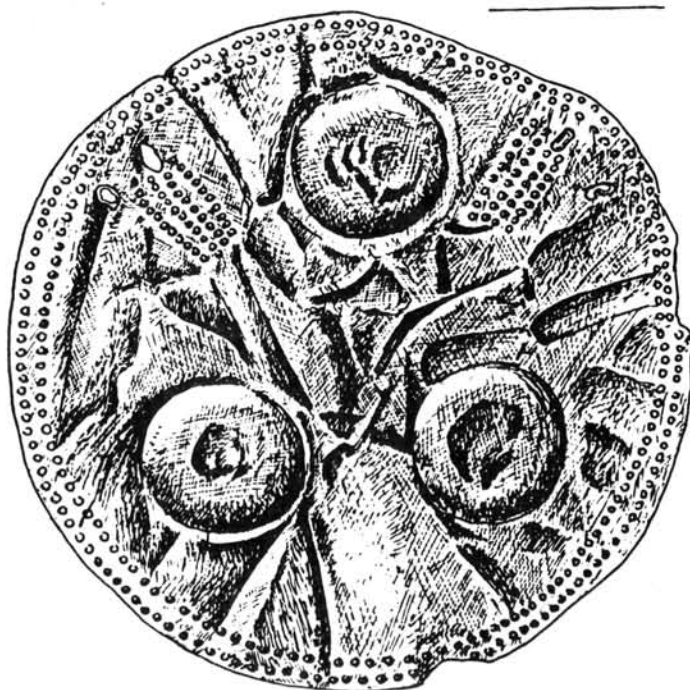
lyezték, vagyonát, gyűjteményét zárolták, azt 1846. április 18-án bekövetkezett haláláig többé nem gyarapította. A 2. gyűjtemény Jankovich halála után közel öt évig zárolva volt, a zárlat alól vagyonát csak 1851. január 30-án szabadította fel a pesti törvényszék. Egy évvel később, 1852. január 22-én az örökösök nyilvános árverésre bocsátották a műkincseket (Berlász 1985, 60–65).

Néhány nappal az árverés előtt a Magyar Nemzeti Múzeum és a Széchényi-Könyvtár képviselőinek lehetővé tette a Jankovich-család, hogy a rendelkezésükre álló korlátozott pénzüsszeg erejéig kiválasszák a gyűjteményből az elsőrangú nemzeti és történelmi értékeket. A Régiségtár nevében 1852. január 15-én Erdy János 2000 pengőforint összegben válogathatót és vásárolhatott. Erdy kimagasló régészeti értékeket választott ki, a szóban forgó aranykorongokon kívül pl. a Nemzeti Múzeum híres avar arany madár-csüngő párját (RN 5, 1852, 21–22). Kincseit még a vásárlás napján benaplózta, az avar függő-pár előtti tétel így hangzik:

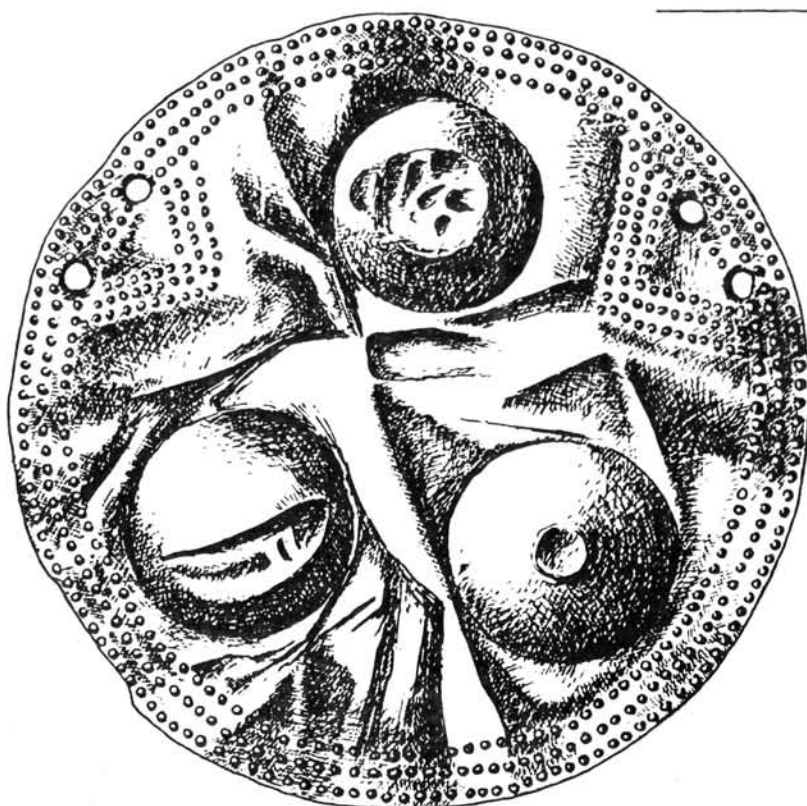
5, 1852, 18. Kerek aranylemez, mellyen három gömb van domborúan kiverve, karimáját két rend szemcsészet, négy átlikasztását pedig nyolcz szemcsés vonal ékesítik (2. ábra).

2. ábra. A 2. Jankovich-gyűjtemény 1. aranykorongja. MNM. Term. nagyság.
Abb. 2. Goldscheibe 1 der 2. Jankovich-Sammlung. MNM. Nat. Gr.

3. ábra. A 2. Jankovich-gyűjtemény 2. aranykorongja. MNM. Term. nagys.
Abb. 3. Goldscheibe 2 der 2. Jankovich-Sammlung. MNM. Nat. Gr.

4. ábra. A 2. Jankovich-gyűjtemény 3. aranykorongja. MNM. Term. nagys.
Abb. 4. Goldscheibe 3 der 2. Jankovich-Sammlung. MNM. Nat. Gr.

5, 1852, 19. Hasonló kisebb arany lemez (3. ábra).

5, 1852, 20. Hasonló az előbbinél nagyobb, de hármas szemcsézetű (4. ábra).

„Ezek a néhai Jankovich Miklós gyűjteményéből a magyar nemzeti museum régiségtárába választott, és alku szerint 2000 pfton megvett régiségek” – szerepel az egész tétel legelján.

A néhai Jankovich Miklós biztosan tudott az aranyak lelőhelyéről vagy legalábbis megszerzésük körülményeiről, az örökösök azonban ezekkel kapcsolatban semmiféle felvilágosítást sem tudtak nyújtani. Lelőhelyre, lelőkörülményekre vonatkozó adatok tehát nem kerülhettek a naplóba.

Rómer Flóris, aki 1862–1869 között Érdy mellett, majd 1869–1877 között Érdy utódjaként dolgozott a Régiségtárban, pontosan ismerte a Jankovich-korongokat. A szakirodalomban a hazai aranyleletek kapcsán Rómer említi őket először: „3 kerek arany lemez, melyen három kerekde dudor ki van verve, ez Jankovits gyűjteményéből került ide lelhely nélkül” (ArchKözl V, 1865, 36). Röviddel később az orlovinyáki-pusztai és a stollhofi aranykorongok ismertté válásakor Rómer részletesen leírja a Nemzeti Múzeum három korongját. Leltári számukat ugyan nem közli, – ez a múlt században nem volt szokás –, egyebekben a korongok valamennyi méretére és díszítésére kiterjedő aprólékos leírása éppen azt pótolja, amit Érdy kissé lakonikusan oldott meg, a részletes naplózást. Ezt a súlyadatokat kivételével nem ismétlem meg. Rómer nem a Régiségtári Napló sorrendjében, hanem nagyság szerint veszi őket sorra:

a) a legnagyobb, súlya $20^{5/4}$ arany

[= 5,1852,18 = 72,43 g]

b) a középső, súlya $15^{9/16}$ arany

[= 5,1852,20 = 54,49 g]

c) a legkisebb, súlya 7 arany

[= 5,1852,19 = 24,48 g]

Az utóbbinál megjegyzi, hogy „a lemez igen összevissza hajtogatott”. Ezt azonban múltidőben kell érteni, mivel alább mind a három „pesti” korongról megjegyzi, hogy „összevissza vannak hajtogatva”. Természetesen voltak, s a gyűrődések a kisimításkor sem tűntek el.

A lelőkörülményekről a következőket írja: „Az 1852-ben szerkesztett Jankovicsféle lajstromban minden lelhely nélkül fel vannak jegyezve, de Érdy úr sem tudja biztosan lelhelyüket; a két említett helytől [t. i. Orlovinyáki-puszta és Stollhof Lange Wand] mindenestre különböző, s így kitűnik, hogy a Jankovics lemezei lelhelyén, Bécsújhely közelében, valamint hazánk legdélibb határán Eszék mellett, találjuk a legrégebb korban ugyan azon művezetet”. – Mindebből megtudjuk, hogy Rómer megnézte az 1852. évi naplóbejegyzést vagy ahogyan Érdy nyomán ő is nevezte: „a muzeumi jegyzőkönyvet”, majd az egykori leltározó Érdy-t külön is faggatta, mit tud a korongok lelőhelyéről. Nagyon fontos (mint a későbbiekből kitűnik), hogy Érdy valamit tudott vagy sejtett, csak éppen nem „biztosan”

s emiatt – nagy sajnálatunkra – Rómerral sem köztöltötte. Nem vitás, hogy a felsorolt három aranykorong leletet és lelőhelyet először Rómer tartotta ugyanazon művészeti kör emlékeinek, az aranyművéség terén pedig Eduard Sackennel együtt a legrégebbnek. Csupán egy valamiben tévedett, kétszer is. Azt írja a c) lemeznél, hogy „a legkisebb, mely a bécsi nagyobbikánál is nagyobb”, illetve: „minthogy a bécsi lemezek, ámbár közülük a nagyobb, a magyar muzeumbeliek legkisebbikénél is kisebb, tetemesen súlyosbak, következik, hogy a mieinknél vastagabak”. Vagyis a stollhofi korongok súlyát jól ismerte, méretüket azonban Sacken publikációinak kicsinyített ábrái (?) vagy a méretek téves átszámítása (?) következtében alábecsülte, valójában a stollhofi kisebb korong a Jankovich-féle középső méretével pontosan azonos átmérőjű, míg a stollhofi nagyobb korong valamennyi Jankovich-korongnál nagyobb (Rómer 1865, 75–76).

120 évig ez volt az utolsó eset, hogy kutató ismerte s névszerint említette a Jankovich-korongokat. Az 1849 elejétől 1866 végéig emigrációban élő Pulszky Ferenc amikor 1869. január 1-én a Nemzeti Múzeum élére került már mit sem tudott eredetükről, különböző alkalmakkor bekerült szórványoknak vélte őket (Pulszky 1884, 27). Még nála is kevesebbet tudott róluk Hampel József „jogász” (Rómer, ArchÉrt I, 1869, 308), aki 1870. május 2-án „örsegdként” lépett a múzeum szolgálatába (ArchÉrt III, 1870, 121) s ebben a minőségben 1873-ig az Éremtárban érmésként tevékenykedett (ArchÉrt VII, 1872, 2–10). Ezt a tevékenységet az Érem- és Régiségtár „segédőreként” (1874–1877, v. ö. Hampel 1902, 17) sem hagyta abba (ArchÉrt X, 1876, 56–58, 234–235, XI, 1877, 258, 304). 1874. végétől az 1875. esztendőit Olaszországban töltötte (ArchÉrt IX, 1875, 31, Ortway T., ArchKözl X. 1876, 118), 1876-os szolgálati éve jórészt a VIII. kongresszussal kapcsolatos munkákkal telt el, majd a bronzokról szóló munkába fogott bele. Házassága révén (Pulszky főigazgató veje lett) 1877. decemberében Rómer helyébe lépett (ArchÉrt XI, 1877, 364) a Régiségtár őreként, amelyet alig ismert. Az 1871 májusában elhunyt, már 1869-ben visszavonult, Érdyvel soha nem dolgozott együtt. A régebbi muzeumi ügyekről keveset tudott, s az igazat megvallva, később sem érdekelték.

Részben az imént említett, szerencsétlen módon átmenet nélkül végbement személycseréknek, részben a múlt századi ősrégészet gyenge stílusérzékének, a stíluskritikai szemlélet fejletlenségének tulajdonítható, hogy a három Jankovich-korong összetartozását Rómer távozása után (1877. dec. 18) nem ismerik fel többé. A Régiségtári Naplókat az arisztokratikussá váló kutatás nem használja (Bóna 1984, 85–90). Korongjaink 1876-ban együtt voltak kiállítva a Rómer Flóristól (s nem Hampel Józseftől!) 1871-ben vásárolt negyedik arany koronggal, a kiállítási tablóról 1876 decemberében készült (ArchÉrt XI,

1877, 23) Klösz-féle fényképfelvételén már keverednek egymással: MNM LVI. t. 42 = 5,1852, 19; LVI. t. 43 = 1852,18; LVI. t. 44 = 233,1871,1; LVI. t. 45 = 5,1852,20. Majd miután Rómer (és ismét *nem* Hampel!) 1877-ben megvásárolja a Nemzeti Múzeum ötödik arany-korongját is, a keveredés, kivált nem sokkal Rómer távozása után, teljessé válik. Pulszky Ferenc rajzos tábláin, amelyek először s utoljára közlik együtt a Nemzeti Múzeum öt arany-korongját a sorrend a következő (*Pulszky* 1883, 21. kép, 1884, XXXIV. t., 1897, XXIX. t.): 1 = 5,1852,18; 2 = 5,1852,19; 3 = 233,1871,1; 4 = 80,1877,1; 5 = 5,1852,20, – vagyis az 1852. évi Jankovich-korongok „beolvadtak” az öt korong közé. (Az 1884. évi német monográfia tábláján a korongok ugyan másként vannak összeállítva, de számozásuk ugyanaz, felcserélte viszont az 1. és 5. számú korongok átmérőjét, uo 92). Ugyanezt tapasztaljuk az 1884. évi Ötvösmű-kiállítás katalógusában is: 1 = 5,1852,18; 2–3 = 233,1871,1 – 80,1877,1; 4 = 5,1852,20; 5 = 5,1852,19. – bár érdemes megjegyezni, hogy a 2–3. tétel összevonása ezúttal arról a finom stílusérzékről tanúskodik, amely a két Pulszky által írott szakaszra a továbbiakban is jellemző (ÖM 11).

Csak hogy a fentieket először jelen alkalommal sikerült az eredeti leltári számok segítségével bemutatnunk, a leltári számok ugyanis az 1880-as évek nagy kiállítási lázában jórészt eltűntek a korongokról. A következő évtizedek során oly annyira azonosíthatatlanná váltak, hogy a 80,1877,1 korongot leszámítva, amelyet a leltári bejegyzés mellett szereplő jó rajz segítségével 1958-ban(!) sikerült azonosítani, a többi négyet a közelmúlt nagy rendcsinálásakor magyarországi ismeretlen lelőhelyű leletként újra kellett leltározni: 5,1852,18 = 68,24,127; 5,1852,19 = 68,24,125; 5,1852,20 = 68,24,126; 233,1871,1 = 68,24,128. – Ennél mi sem bizonyítja jobban az akkori helyzet reménytelenségét. Mint arról alább még részletesen szó lesz, a Nemzeti Múzeum korongjai Hampel József tevékenysége következtében váltak látszólag reménytelenül azonosíthatatlanná. Hampel ugyanis az alább részletezendő súlyos tévedése következtében azt hitte s hirdette, hogy a Nemzeti Múzeum korongjai közül 3 db a szlavóniai Csepin/Čepinből származik. Munkáiban a 3 db csepini korong kapcsán a „MNM LVI. t. 43–45” számot viselő rejtélyes tételre hivatkozik, amely nem más, mint a fentebb már bemutatott 1876. évi Klösz-féle fotótábla. A nemrég előbukkant Klösz-album fényképét ez alkalommal használjuk először, segítségével *végre sikerült tisztázni, mire hivatkozott Hampel*. A tévedés nyilvánvaló, a hivatkozott számokból kettő Jankovich-féle korong (RN 5,1852, 18 és 20), a harmadik pedig a Ráth György-féle korong (RN 233, 1871, 1), a hármat együttvéve Hampel hamis, nem létező (ld alább) lelőhellyel azonosította (*Hampel* 1886, 67, 1892, 21). Ezzel a hamis nyommal kereken száz évig meggátolta, hogy a korongokat valódi leltári

számaikkal és lelőköri körülményeikkel azonosítani lehessen, „Csepin” vagy „Eszék környéke” lelőhellyel ugyanis semmiféle aranykorong nem szerepelt a Régiségügyi Naplókban. Am őskor kutatásunk, pontosan úgy, mint népvándorláskori régészetünk (v. ö. *Bóna* 1984, 81–134) száz évig úgy vélte, hogy Hampel még „jobban tudta”.

A Klösz-fotón szereplő négy korongból egyedül az LVI. t. 42. számút (= *Hampel* 1886–1886/2, XLVII. t. 1) tartotta Hampel Hongrie/Magyarország lelőhelyű ismeretlen eredetűnek, ez a Jankovich-féle RN 5, 1852.18. = Pulszky 1. korong. Csak hogy ez is vaskos tévedés, mivel az LVI. 42. fényképtábla számon valójában a Jankovich 5,1852,19 = Pulszky 2. korong szerepel s nem a Hampeltől is közölt Pulszky 1. korong. Így azután a Jankovich 5,1852,18. kétszer fordul elő Hampelnél, egyszer Magyarország, másszor pedig Csepin lelőhellyel. A Jankovich-gyűjteményről azonban a korongok kapcsán Hampel műveiben nem esik szó. Ahhoz képest, hogy Hampelből indult ki, viszonylag pozitív volt rézkori aranyleleteink első komoly rendezőjének, Patay Pálnak az állásfoglalása. Sacken dolgozatát félreértve úgy vélte ugyanis, hogy Hampel Csepin = Eszék/Osijek lelőhelyű 3 db korongját annakidején a bécsi Antikenkabinet vásárolta meg. Így azután Pulszky öt korongját magyarországi ismeretlen lelőhelyű leletként veszi számba, s hármat közülük fényképen is közöl: Pulszky 5 = Patay XIX. t. 3 [= RN 5,1852,20], Pulszky 4 = Patay XIX. t. 4 [= RN 80, 1877, 1], Pulszky 2 = Patay XIX. t. 5 [= RN 5,1852,19] (*Patay* 1958).

Egy évvel később meglepő felfedezésnek lehetünk tanúi. Fettich Nándor az aranykorongok tartalmi szimbolikájának szentelt tanulmányában kitűnő stílusérzékekkel kiválasztja Pulszky öt korongjából az 1, 2, 5. számúakat s fényképen együtt közli őket. Ezzel, anélkül, hogy tudatában lett volna, vagy bármiféle adatnak utánanézett volna, sikeresen helyreállított egy leletgyűjtést: a három 1852. évi Jankovich-korongét (*Fettich* 1959, 124, III. t. 1–3.). Ez azonban egyrészt csak jó régész ösztön volt, másrészt a tárgyalt témába ez a három korong illett bele. Fettich-hez képest jelentős visszalépés volt az 1976. évi azonosítási kísérlet. Makkay János akkor még nem tudott a Jankovich-féle korongok létezéséről, Hampel „adata” nyomán a „csepini/čepini” három korongot igyekezett azonosítani. Szerinte (*Makkay* 1976. 286. 234. j.) a Magyar Nemzeti Múzeum „čepini–csepini” korongjai a következők:

„Pulszky 3 = Patay XIX. t. 4.”
[= 233,1871,1]
„Pulszky 2 = Patay XIX. t. 5”
[= 5,1852,19]
„Pulszky 5 = Patay XIX. t. 3”
[= 5,1852,20]

Ez egyrészt *nem* azonos Hampel 1886. évi fentebb ismertetett „Csepinjével” (ott – láttuk – az 5,1852,

18. és 20. korongok szerepelnek) s annyiból is hibás, hogy a Pulszky 3. korongot nem közölte Patay, a hivatkozás a Pulszky 4. = Patay XIX. t. 4. [= RN 80,1877,1] esetében lenne helytálló. A Fettichtől összeválogatott három koronggal ellentétben az így összeálló három korong stílusára (a díszítő dudorok alakjára, méretére, elhelyezésére, perem- és meződíszítésére, motívumára) nézve a lehető legtávolabb áll egymástól, első pillantásra látszik, hogy így nem tartozhattak össze.

Mivel a stollhofi korongok új feldolgozásából fény derült arra, hogy a bécsi Antikenkabinetben a két stollhofin kívül nincs és nem is volt más aranykorong (Angeli 1967, 491–494), 1976-ban már lehetőség nyílt volna a csepini-kérdés bizonyos mértékű revíziójára. Helyette a dolgozat egyszerre kapaszkodik Hampel és Patay tévedéseibe, feltételezi, hogy a Sacken 1865. évi dolgozatában említett 3 db „bei Essek in Slawonien” talált aranykorong az Antikenkabinetbe tett átmeneti kitérő után mégiscsak a Magyar Nemzeti Múzeumba került volna, avagy – s ez még rosszabb megoldás – ha a korongok Bécsben nincsenek, akkor lehet, hogy nem is léteznek, soha nem is léteztek: „never did exist” (Makkay 1976, 287). Bírálja is, helyesbíti is Hampelt, ugyanakkor – még tévesebb összeállításban – továbbra is ragaszkodik a tőle kiötlött „csepini” lelethez. Miközben a fentiekben két Jankovich-féle korong bevonásával előállt Makkay János „1. csepini lelete”, aközben nem fordított kellő figyelmet arra, hogy a Pulszky 4. = Patay XIX. t. 4. korongot a Nemzeti Múzeum már 1958-ban sikerrel azonosította az RN 80, 1877,1 leltári számmal, sőt nem sokkal 1968 után Mozsolics Amáliának sikerült az eredeti RN 5,1852,18 leltári számot is kiolvasni a 68,24,127 számú korongon. Vagyis elhárult az akadály a Jankovich-féle korongok azonosítása útjából. Rejtély, hogy erre a múzeumban miért nem került sor, hiszen már csak rutinfeladat lett volna.

A megoldásért a létező legrögösebb és kanyargósabb utakat kellett végigjárni. Makkay, Römer 1865. évi dolgozatára felfigyelve, először elméletileg tisztázta, hogy Pulszky öt korongjából háromnak Jankovich Miklós gyűjteményéből kellett származnia. A három korongot Römer részletes leírása (a–b–c. korong), méret és súlyadatai segítségével (kivált mikor kiderült, hogy Römer súlyadatai a három Jankovich-korongra máig olvashatóan rá vannak írva) sikerült elkülönítenie, – ám ez Fettichnek már 1959-ben sikerült. Tágabb lelőhelyüket = „pannoniai rézkori aranyak” már az előtt „meghatározta”, mielőtt írt volna róluk: „Azokról az aranykorongokról van szó, amelyek közül három darab már a szabadságharc előtt [1848/49] a Magyar Nemzeti Múzeumba került báró Jankovich Miklós híres gyűjteményéből, aki... gyűjteményét már 1830-ban felajánlotta, de csak 1852-ben vették leltárba” (Makkay 1985/1, 158–159). Könyve 36. képén együtt közli a három tényleges Jankovich-korongot, ezzel a szöveggel: „Jankovich

Miklós báró három aranykorongja, amelyeket a Nemzeti Múzeumnak adományozott”.

A hiba, sőt a hibák halmazata a látszólag helyes eredmény ellenére is szembeszökő. Az azonosítás és az új rendezés nem a Régiségügyi Naplóból indult ki, hanem Römer hibás sorrendjéből. Érdy ugyanis az első két tételen (RN 5,1852,18–19) a méretekre való tekintet nélkül a két stílárisan összetartozó korongot szerepeltette, s jó érzékkel, ösztönösen, ugyanezt tette később Pulszky is (Pulszky 1. és 2.). Makkay, viszont elméleti megfontolásból (mégpedig, mint a továbbiakból kiderül, következtetesen téves elméleti alapokból), ragaszkodott ahhoz, hogy egy korongleletnek nagy, közepes és kis méretű darabokból kell állnia, így rendezi „Báró Jankovich Miklós korongjait” is (1985/2. Cat 1–3). Bár az eredeti leltári számokat első ízben közli jól és pontosan (18–20–19 alszám sorrendben), Érdynek a tételt összegezõ, a leletek megszerzési módjára s időpontjára vonatkozó zárómondatát már nem olvasta el. Emiatt azután nem tudja helyesen értelmezni Römer mondatát sem, hogy ezek a leletek „az 1852-ben szerkesztett Jankovicsféle lajstromban... vannak jegyzve” (Römer 1865, 76), Römer itt nem az 1. Jankovich-gyűjtemény 1838-ig elkészült s általa jól ismert vaskos latin nyelvű leltárkönyveirõl beszélt. A 2. Jankovich-gyűjtemény Érdy-féle lajstroma különös módon mindmáig nem vált általánosan ismertté a Nemzeti Múzeumon belül sem. A kutatók egy része – tiszteletreméltó kivételek is vannak! – nem veszi figyelembe az Érdy-féle 5,1852 naplótételt, hanem olyasmi külön jegyzéket, leltárt stb. keres, felbukkanására vár, amilyenek az 1832–1838. évre vonatkozóan az 1. gyűjteményrõl készültek. Ilyenek természetesen soha nem lesznek.

Esetünkben azonban még nagyobb hiba történt, Makkay összetévesztette a 2. Jankovich-gyűjteményt az 1.-vel, mi több: a 2.-ról nem vett tudomást. Óriási energiával kereste korongjainkat az 1. gyűjtemény Ornatu pretiosi aurei et argentei naplójában, sőt – első ízben kutatásunkban! – a Székesfehérváron õrzött Consignata pretia aureorum subsignatorum collectionis Nicolai Jankowich jegyzékben is (Makkay 1985/2, 22, és 1. j.) S miután egyikben sem találta, mivel nem is találhatta, végül is a fentebb szószterint idézett különös gondolatra jutott: a korongok ugyan az 1830. előtti 1. gyűjteményből valók, csak éppen 1852-ig mintegy elfelejtették volna õket bejelentetni (Makkay 1985/2, 5). Ezzel azonban a koronglelet egyetlen ismert adatát borítja homályba: azokat az éveket, amelyekben a korongokat Jankovich a valóságban megszerezte.

Annak ellenére, hogy nem találta meg a korongokat az 1. Jankovich-gyűjtemény arany naplójában és jegyzékében, Makkay mégis újabb kísérletet tett arra, hogy legalább lelőhelyüket „Pannonia”, illetve a Szlovák–Morva-térséggel együtt értett „nagy Pannonia” számára biztosítsa. Megérdeklõdte, hol voltak Jankovichnak birtokai s megtudván,

hogy Rácalmás és Ercsi körül, valamint „Szlovákiában” [valójában Jeszenicén (Jasenica) Trencsénben, Vágbeszterce felett, – a rézkor idején lakatlan ösvadon!], megkockáztatta a feltevést, hogy a korongok ezek valamelyikén kerülhettek elő (Makkay 1985/2, 5, és 2. j.). A pesti születésű Jankovich ifjúkorában valóban Pesten, Székesfehérváron és Rácalmásán élt, 1801-ben azonban a Pest-megyei Vadas pusztára (ma Dunavecse határa) költözött. Birtokán új kúriát épített, amelyet a szemben fekvő Penteléről átvittetett római kövekkel is díszített, – Rómer 1874-ben az akkor még álló kastélyban látta s rajzolta le őket. Gyűjteményét azonban 1797-től pesti házában a Hatvani-utcában (a mai Petőfi Sándor és Kossuth Lajos utcák sarkán) tárolta, itt vették leltárba 1832-től a megbízottak. Jankovich Miklós tehát nem „pannoniai” birtokain élt, hanem éppenséggel a „Barbaricumban”. Ott is halt meg, Pesten, csupán temetni vitték a rácalmási családi sírkertbe. Az ötletet, hogy a korongok Jankovich valamely *saját* s éppenséggel „pannoniai” birtokán kerülhettek elő csak egy minden más lehetőséget elutasító elmélet szülhette. A Jankovich-gyűjtemény sokezer tárgya között egyetlen egy sincs, amely saját birtokán került volna elő. Az örökösök közömbös tájékozatlansága 1852-ben éppoly fájdalmas volt, mint ma, arról azonban kivételesen tudtak volna, ha valamelyik *saját* birtokukon került volna elő egy aranykincs! – Tudott dolog, hogy Jankovich ügynökökkel dolgozott, akik gyakran vásárokon vásárolták össze kincseiket, Brassóban, Debrecenben, Nagyváradon, Pesten és így tovább. Másik beszerzési forrása a kiterjedt csereügyletek voltak. Aki valóban gondosan tanulmányozta a Jankovich-leltárkönyveket az tudja, hogy nincs olyan vidéke az akkori Magyarországnak és Erdélynek, ahonnan ne szerepelnének leletek a gyűjteményben – a lelőhelyek jegyzéke időközben nyomtatásban is hozzáférhetővé vált (Nagy 1985, 142–153). Ezen az úton aligha lehet „Pannoniába” jutni . . . *

S ezen a ponton kell visszatérnünk az Érdy faggató Rómer Flórisához: „Érdy úr sem tudja *biztosan* lelőhelyüket” (Rómer 1865, 76). Érdy-Luczenbacher, aki Jankovich Miklós halála előtt mindössze egy hónappal lépett a Nemzeti Múzeum szolgálatába (1846. márc. 16, Jankovich † ápr. 18/19.) sajnos nyilván nem Jankovichtól tudott leletünkről. Ám ő volt akkoriban a szakma nagy öregje, akinek 1837-től már régészeti dolgozatai jelentek meg, egyben a jövő embere, aki már 1846-ban elkezdte a máig tartó naplók vezetését. Személyes emlékei és adatai messze visszanyúltak. Az RN 43, 1847 bejegyzés II. és III.

*Elmélete népszerűsítésére minden alkalmat felhasznál, így D. W. Harding, Az óskori Európa c. könyvéhez (Helikon 1986) írott utószavát is, amelyben a Nemzeti Múzeum öt aranykorongját ábrázoló fénykép alatt a következő szöveg olvasható: „Rézkori aranykorongok a későbbi római Pannónia területéről” (151, 221. kép). – Megjegyzendő viszont, hogy korongjainkról ez az első közölt színes fénykép, amelyen a Jankovich 1–3. korong egykori összehajtogatásai, gyűrődései minden más felvételnél jobban látszanak.

tételén pl. pontosan utal 1838. évi lelőkörülményekre, még az RN 65, 1857 tételben is találkozunk 1839. évi lelőkörülmények feljegyzésével.

Azzal Érdy természetesen tisztában volt, hogy Jankovich Miklós 2. gyűjteménye számára csak 1836 és 1844 között szerezhette meg az arany-korongokat, az ugyanis közismert volt, hogy a gyűjteményt 1844-től már zárolták. Ebben a rövid periódusban Magyarországon és Erdélyben csak két nagy aranyelet került elő (a szarvasszói már 1847-ből való, – valamennyi addigi aranykincsről részletesen: Rómer Flóris, ArchKözl. V. 1865, 29–45), mindkettőből köztudottan nagyon sokat széthordtak. Az egyiket 1840 novemberében a háromszéki Cófalva és Barátos között találták, ahol „a boglárokból és lánczolatokból sok elveszett az oda csődült nép’ kezei közt”. A cőfalvi kincs szakértői vizsgálatában 1840 december 21-én résztvett Luczenbacher (Érdy) János, aki megemlítette, hogy „íly alakú csákányok rézből nálunk is [t. i. Magyarországon, az Erdélyi Nagyfejedelemség tudvalévőleg külön ország volt] találtak . . . Jankovich Miklós, Kiss Ferenc’ s mások’ gyűjteményeiben”. Hallatlanul fontos az arany „pillangólemezekkel” [ezek a spiráldíszes arany lemez-korongok] kapcsolatos megjegyzése: „Kiss Ferencz-nél több nem csak hasonló, hanem szakasztott ilyen arany pillangó van, melly mind Erdélyből került . . . elő” (Kállay 1841, 72). – Egyébként Luczenbacher a cőfalvi leletet barbár, hihetőleg római kor előtti dák maradványnak vélte.

Érdy-Luczenbacher cőfalvi közreműködésének köszönhető, hogy a Kiss Ferenc gyűjteményéből utóbb a Nemzeti Múzeumba jutott arany karikalánc és 2 db spiráldíszes arany lemez-korong cőfalvi származása nyilvánvaló volt (Rómer Fl., ArchKözl. V. 1865, 35, a meglévő korongokat közli *Mozsolics* 1949, 14–15, 2. kép 11–12, ám csupán Nagy Géza 1913. évi másodlagos adataira hivatkozva), – az 1851. január 18-án a bécsi Antikenkabinetnek átadott szomorú maradványokon kívül ezek a cőfalvi-kincs meglévő aranyai. Van azonban egy további nagy tanulság is számunkra: míg Kiss Ferenchez alig egy hónap leforgása alatt eljutottak cőfalvi arany korongok és láncszemek, addig – Érdy tanúsága szerint – Jankovichhoz ezúttal nem, nála nem látott cőfalvi díszítésű és stílusú aranyat. Később is biztos volt benne – mai tudásunk szerint is biztos lehetett – hogy a 2. Jankovich-gyűjtemény arany korongjai nem a cőfalvi leletből származtak. Ellenkező esetben ugyanis közölte volna sejtését Rómerrel.

Mindezek ismeretében Érdy nem nagyon gondolhatott másra, mint a számításba vehető korszak másik széthordott nagy aranyeletére, amelyről Pesten is Bécsben is úgy tudták, hogy szintén 1840-ben bukkant fel, ám valójában 1839 júniusában találták Tiszaszőlős-Nagyszóparton. „Biztos” persze nem lehetett benne . . .

A 2. Jankovich-gyűjtemény keletkezésének és múzeumba jutásának félreismerése, valamint a sugallt

„Pannonia” lelőhely elfedte annak a lehetőségét, hogy a korongok eredetét fel lehessen villantani. Bármily meglepő is leírni, de a 2. Jankovich-gyűjtemény keletkezésének rövid néhány éve alatt (1837–1843) csak egyetlen nagyszabású, igazán jelentős rézkori aranykincs felbukkanásáról van tudomásunk, az 1839. évi tiszaszőlősről. Felfedezésének és sorsának izgalmas történetét szívós és alapos munkával Makkay János nyomozta ki (*Makkay* 1985/1, 13–25). Tőle tudjuk, hogy a kincsben „tucatszor tucatnyi, sőt alighanem több százra tehető tárgy” került elő s kallódott el az 1839/40-ben Budára, onnan 1841-ben Bécsbe jutott 12 aranyat nem számítva (*Makkay* 1985/1, 49). Ugyanakkor nem áll az a sziklaszilárdnak vélt alaptétele, hogy „sem hazánkban, sem másutt Európában egyetlen múzeumnál, egyetlen kincskereskedőnél nincs nyoma olyan korú és jellegű aranyak felbukkanásának, amilyeneknek a bécsi leletek alapján legalább részben Tiszaszőlősről származniuk kellett” (*Makkay* 1985/1, 29).

Van nyoma: a 2. Jankovich-gyűjtemény 3 db (illetve eredetileg valószínűleg 4 db, ld a következőket) rézkori arany korongja, a találáskor sebtében összegyűrt, összehajtogatott arany lemezek. Úgy vélem, ezeket különféle aranytöredékek közül mint legjobb–legszebb példányokat válogatta ki Jankovich Miklós megbízottja az ördögös ügyességű Litteráti Nemes Sámuel.

A marosvásárhelyi születésű Litteráti Nemes az első hivatásos magyar régiségkereskedő (antiquarius) volt Magyarországon, raktára-üzlete a budai vízivárosi Kígyó-utcai (Schlangen Gasse, ma Szalag utca) házában volt. Ez a hallatlanul mozgékony ember az agg Jankovich úgyszólván egyetlen felhajtója volt, – végül már hitelben. Amikor egyik útján, 1842. szept. 20-án a komáromi Arany Szarvas fogadóban 46 éves korában váratlanul elhunyt, nála lévő hagyatékában a „portékán” kívül (23 különböző gyűrű, Szatmár-megyé 1722. évi pecsétnyomója, egy csomó római pénz stb.) három Jankovich-tól származó adósság-kötelezvényt is találtak, összesen 1130 pengő forint értékben, mindhárom az 1842. esztendőben kelt. (*Csontos János*, ArchÉrt 30, 1910, 266–269). Ezen s más kötelezvények miatt csakhamar keresetet nyújtottak be a Litteráti Nemes örökösök Jankovich ellen, aki végleg fizetésektelenné válva tulajdonképpen már Litteráti Nemes halálával kénytelen volt lezárni a „rámenős” gyűjtéseket. Vagyis az aranykorongok legkésőbb 1842 közepéig kerültek gyűjteményébe.

Nagyon nehéz elképzelni, hogy a hazai műkereskedelem érverésén négy évtizeden át sikeresen az újat tartó Jankovich ne tudott volna semmit megszerezni az ország kellős közepén előkerült és széthordott „tucatszor tucatnyi” tiszaszőlősi aranyból. Mennyivel hihetőbb ennél, hogy az 1839-ben eltitkolt szőlősi leletek majd csak 1912-ben bukkannak fel mojrádi kincsként? Miért kellene ezt hinnünk s elhinnünk azt is, hogy a Duna mentén kínai fal húzódtott a kötelezően „pannoniai” korongok és a kötelezően

„alföldi” bodrogkeresztúri lemezékszerek között? Tudjuk, már Ks. Vinski-Gasparini és Patay Pál meggyőzően kifejtették, hogy ez nincs így, az alábbiakban pedig bizonyítani fogjuk.

A feladat nem túlságosan nehéz, mivel a Bodrogkeresztúri-terület, -népesség, és -korszak páratlanul nyitott volt a szomszédok előtt, – hasonló egyetemes és rendszeres kapcsolatokra a középső bronzkor nem találni példát. E kapcsolatok már akkor árulkodtak a déli és nyugati szomszédokról, amikor azokról még keveset vagy éppen semmit nem lehetett tudni. Jordansmühl–Buban típusú díszített és díszítetlen kétfülű edények szinte egyenletesen elszóródva jelentkeztek a kultúra temetőiben (*I. B. Kutzián*, Über südliche Beziehungen der ungarischen Hochkuperzeit. ActaArchHung 9, 1959, 155–190), újabban pedig különösen gyakoriak Tiszavalk-Tetesen (*Patay P.*, FoliaArch 29, 1978, 21–57). Közülük jónéhány nyilván „Pannonia” felől érkezett.

Lasinja-típusú díszített fekete füleskancsó már akkor felbukkant tiszántúli Bodrogkeresztúri-sírban (Szentek-Kistőke 10. sír, *Patay P.*, ArchÉrt 1943, 29, II. t. 11), amikor hazánkban még senki sem tudta micsoda lenne (uo. 33). Így eshetett meg, hogy a „Balatoni”-kultúrát előbb mutatta ki külföldi kutató Magyarországon (*St. Dimitrijević*, OpusculaArch. V, 1961, 57, 84, és E. ábra), mielőtt önálló jelentkezését a Dunántúlon felismerték volna. Azóta „Balaton II–III”-típusú csésze jelenléte Polgár-Basatanya 142. sírjában is igazolódott (*Kutzián* 1963, 113. t. 14; 122. t. 4.). Utóbb újabb, késői, déli hatásként felfigyeltek a Hunyadihalmi-csoport csészéire (Polgár-Basatanya 136, 142 és 146. sír, *Kutzián* 1963, 113. t. 1 és 13, 117. t. 1, Tiszavalk-Kenderföld, *Patay P.*, FoliaArch 21, 1970, 22, 5–7. kép).

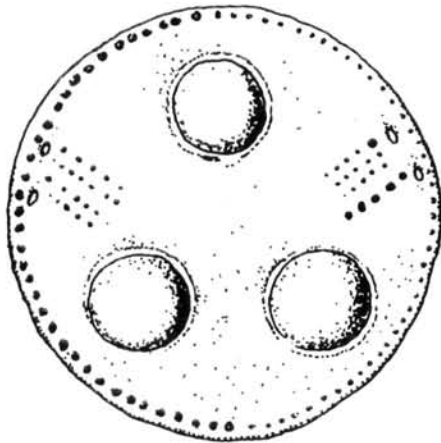
Nehéz, ma még alig lehetséges, megmagyarázni, hogyan kerültek Bodrogkeresztúri emberek birtokába, majd helyi csuprokkal-csőbrökkkel együtt sírjába ezek a távoli földeken készült edények. Okvetlenül nehezebb és bonyolultabb kérdés, mint amilyen a bronz vagy arany elterjedése, csereberéje, – az utóbbi alig kíván különösebb magyarázatot. S éppen emiatt elképzelhetetlen, miért éppen az aranyakat sújtáná valamiféle különös vesztégzár.

2a. A Jankovich-féle korong-lelet negyedik darabja: id. Storno Ferenc korongja.

Az eddig ismert legkorábbi adatot Makkay János nyomozta ki róla, Hampel József 1882. márciusában készített rajzát (*Makkay* 1985/2, 11, 4. kép 16, és Cat. No 16). Két évvel később az Ötvösmű-kiállításon maga Storno állította ki, ennek köszönhető az egyetlen ránkmaradt nyomtatott híradás. A katalógusban Pulszky Ferenc és Pulszky Károly írták le:

No. 7. Korong. Arany. Hasonló az 1. és 5. számhoz. Magyarországi, közelebről ismeretlen lelhelyről. Kiállítja Storno Ferencz. (ÖM 12).

Az ezúttal szokatlanul szűkszavú leírásból megtudjuk, hogy a korong a Jankovich 1–2 = 5,1852, 18–19 = Pulszky 1–2. koronghoz hasonlított, nyilván annyira, hogy nem igényelt bővebb leírást. Pontosan ugyanígy jártak el a katalógus szerzői a hivatkozott párhuzamok esetében. Rómernél is részletesebben írják le az ÖM No. 1 = Jankovich 1 = 5,1852, 18 = Pulszky 1. korongot, míg az ÖM No. 5.-nél csak ennyi áll: „Hasonló az 1. számhoz” (ÖM 11). Hampel vázlatából következőre, méretre a 2., díszítésre nézve pedig az 1. korong párjáról lehet szó, a kettős pontsor szegély helyenként azon is egysorosra kopott, mint a Storno-félén. Mindebből nyilvánvaló, hogy a Storno-féle korong valóban a Jankovich 1–2. korongok közé tartozott s az is, hogy az ugyanilyen díszítésű korongokból 3 db volt Magyarországon, valószínűleg két kisebb, és egy nagyobb (5. ábra).

5. ábra. A Storno-gyűjtemény aranykorongja. Hampel József vázlata. Makkay 1985/2 nyomán megrajzolva. Körülbelül 1:2 nagys.

Abb. 5. Goldscheibe der Storno-Sammlung. Zeichnung von J. Hampel. Nach Makkay 1985/2 gezeichnet. Ca. 1:2 Gr.

De csak Magyarországon. A Jankovich-korongokkal való rokonság azt jelenti, hogy Storno-korongja egyúttal a stollhofi korongok rokona is volt. Már pedig az utóbbiak lelőhelye alig 50–60 kilométerre van az 1842-től Sopronba települt Storno városához s mivel újabban úgy sejtjük, hogy az 1864. évi stollhofi leletből elkallódhattak tárgyak, köztük talán aranyak is (Angeli 1967, 491), szükséges egy pillanatra ennél a kérdésnél időznünk. Az esetleges stollhofi feltételezésnek mindenekelőtt maga Storno mond ellent, korongját „magyarországiaként” állította ki. Mindenekfelett pedig maguk a stollhofi korongok, amelyek közel kétszer olyan súlyos vastag aranylemezből készültek, mint magyarországi rokonaik, simák, mivel nem is voltak összegyűrhetőek. Hármast illetve kettős poncolt keretezésük sokkal sűrűbb, mint a magyarországiaké, hibátlanabb is, egyes

sorba sehol nem megy át. A függesztő lyukaktól kiinduló poncolt vonalkötegek 5 illetve 6 sorosak a stollhofiakon, míg a magyarországiakon csak 4 sorosak. E nagyon jelentős eltéréseket a két jó szemű Pulszky érzékelte volna.

Önálló elmélettel állt elő Storno-korongját illetően Makkay János. Elmélete ezúttal az Ötvösmű-katalógusban szereplő korongok sajnálatos félreismeréséből indul ki. Azt mondhatnók, sorozatosan elnézte őket. „Báró Jankovich Miklós 3. korongját” ugyanis az Ötvösmű-katalógus összevont 2–3. tételével azonosította. Holott a tétel összevonása nagyon is jogosult volt, két teljesen azonos stílusú, csak éppen különböző méretű korongot írtak le:

No. 2–3. – 2 db. Korong. Arany. Vert munka. Három dudor emelkedik rajta. Szélét hármast gyöngysor díszíti. Két helyütt két-két szeg-lyuk. Magyarországi, közelebről ismeretlen lelhely. Kiállítja a Nemzeti Múzeum (ÖM 11).

Nyilvánvaló, hogy itt két olyan korongról van szó, amelyet a hármast szegély-poncsoron kívül csupán három-három dudor díszít, – egyéb semmi. Ez pedig az RN 233, 1871,1 Ráth-György-féle és az RN 80, 1877, 1 Egger-féle korong. „Báró Jankovich Miklós 3. korongja” – helyesen a Jankovich 2. korong – az Ötvösmű-kiállítás 5. számán szerepelt:

No. 5. Korong. Arany. Hasonló az 1. számhoz. Magyarországi, közelebről ismeretlen lelhelyről. Kiállítja a Nemzeti Múzeum (ÖM 11).

Itt csak visszautalok az előzőkre, arra, hogy az Ötvösmű-kiállítás 1. tételén, milyen aprólékosan leírták az RN 5,1852,19. korong nagyobb méretű párját, az RN 5,1852,18. számút. Az utóbbit Makkay katalógusa is pontosan s jól azonosította: „Báró Jankovich Miklós 1. korongja” = ÖM No. 1. (Makkay 1985/2. Cat. 1.). Makkay nem tulajdonított jelentőséget a két Pulszky nyilvánvalóan pontos jellemzéseinek, mivel az imént szószerint idézett ÖM No. 5. számot még alaposabban elnézte. Szerinte az 5. számon „Kárász Géza 1. korongja” szerepelne (Makkay 1985/2. Cat. 14) – ez valójában nem létezik! – Ugyanakkor Kárász Géza igazi korongját (ÖM No. 6) – nála „Kárász Géza 2. korongja” –, a karlsruhei Rosenberg-féle vagy a stuttgarti koronggal igyekezett azonosítani. Az Ötvösmű-katalógus 2–3. tételének félreismerésével, az 5. tétel félreolvasásával – hiszen ott nyilvánvalóan a Nemzeti Múzeum korongjáról van szó – végül Kárász Géza egyetlen korongjának megkettőzésével „elcsúszott” az egész azonosítási sor s egyúttal lehetetlenné vált a Storno-féle korong helyes értelmezése is. Amit tehát Makkay az Ötvösmű-katalógusról önkritikusan ír (1985/2, 13) az továbbra sem értendő múltidőben. A végkifejlet, a szerző „Csepin-centrikusságának” ismeretében már nem meglepő: hosszú s minden részletében elfogadhatatlan historiában azt szeretné bizonyítani, hogy Storno az aranykorongot

1864-ben Eszéken vásárolta s így az a „csepini” korongok egyikével lenne azonos. A kerekdeden felépített históriának a valós magja az, hogy Storno 1865 március 7-én valóban bemutatta az Archaeologiai Bizottmánynak a szlavoniai „orahoviczai Kalugyer kolostor rajzait”. Csakhogy nem személyesen, a szóbanforgó ülésen „Storno Ferencz úr levelét” olvasták fel, amelyhez az említett rajzok csatolva voltak (ArchKözl. V, 1865, 86), következésképp Storno aligha „vitte magával Budapestre” Glembay Károly alább még sokat tárgyalandó „második” levelét (így Makkay 1985/2, 10). Igaz, hogy Orahovica csak mintegy 50 km-re nyugatra fekszik Eszéktől, ám 1864-ben nem volt kötelező (Makkay 1985/2, 10 szerint „kocsin vagy vasúton csak Eszéken át utazhatott” – az utóbbival csak az a baj, hogy akkor még nem épült meg), kivált tanácsos Eszéken át megközelíteni, akár Pest-Budáról, akár Sopronból indult neki az utazó. Egyszerűbb volt az utóbbi: Sopronból–Murakeresztúrig vasúttal s onnan a Kapronca–Verőce főúton postakocsin, nyilván így tett oda-vissza Storno is. Ám ha Orahovicáról netán egyenesen a fővárosba igyekezett volna, akkor is kitérő lett volna Eszék, a rövid út Orahovicáról Drávaszabolcson át Villányig postakocsin, onnan Mohácsig vasúton, onnan pedig hajón vezetett. Hampel vázlatából és a Pulszkyak jellemzéséből napnál világosabb, hogy Storno-korongja nem tartozhatott az Eszék-környéki korongok közé. Arról végképp nem szólva, hogy ha Storno maga vette volna a korongot az Adamovics-családtól vagy netán egy eszéki közvetítőtől, miért kellett volna a megszerzés módját, helyét, a korong lelőhelyét eltitkolnia előbb Hampel s röviddel később a két Pulszky előtt. Nincs rá magyarázat, miért ne emlékezett volna saját vásárlására, miért kellett volna magyarországi ismeretlen lelőhelyüként találnia.

A sorozatos elnézések szüleménye az is, hogy Makkay a Storno-korongot az RN 80, 1877,1 Egger-féle korong párjának vagy rokonának véli s az utóbbiból kiindulva [ezt is] megkísérli azonosítani a Rosenbergyűjtemény karlsruhei korongjával. Eszerint Storno 1884–1905 között bocsátotta volna áruba aranylemezét, amely a „csepini” 5.(?) vagy ki tudja hányadik koronggal lenne azonos. Minekutána a Storno-féle korong sorsa ilyetképpen „elrendeződött”, egy nem kevésbé meglepő másik variánsról is értesülünk. Hampel vázlatfüzetében a Storno-rajz közelében megjegyzés olvasható: „ld a Büki leletet”. Felvetődött, hogy Hampel itt a „Vassurány és Kőszegpaty között fekvő” Bük falura utalt (Makkay 1985/2, 20 és Cat. 17), párhuzamként, netán lelőhelyként. Elég azonban a térképre nézni, hogy lássuk, Bük legalább olyan messze fekszik a Cat. 17. korong lelőhelyétől, mint, mondjuk, Szombathely, – Hampel nyilván egészen mást jegyzett fel. Márcsak azért is, mivel Storno-korongjának aligha lehet köze a simaperemű „kőszegpatyi” (= salfai) koronghoz.

A reális támpontok, amelyek a Storno-féle korong származásába bevilágítanak: 1. a magyarországi ismer-

etlen lelőhely, 2. közeli rokonsága, mondhatnók azonossága a 2. Jankovich-gyűjtemény 1–2. korongjával. Láttuk, 1852. január 15-én Érdynek csak nagyon korlátozott anyagi eszközök álltak rendelkezésére. Nyilván igyekezett válogatni, a felesleges duplumokat, gyatrább példányokat nem megvenni. Nincs olyan adat, hogy az árverésre bocsátott Jankovich-féle anyagban csak az a három aranykorong szerepelt volna, amelyeket Érdy végül megvett, lehetett ott negyedik – duplum – példány is. Az utóbbit a január 22-i árverésen vagy maga id. Storno vette meg, vagy valaki más, akitől később Storno-hoz került. A négy korong összetartozására nemcsak azonos stílusuk utal, hanem főleg az a körülmény, hogy lelőhelyükről – a gyűjtő halála miatt – már mit sem lehetett tudni. Ez a körülmény legalább annyira összeköti őket, mint stílusuk. Storno-korongja tehát minden valószínűség szerint a 2. Jankovich-gyűjteményből származott, de vele okvetlenül azonos leletből. Sajnos nyomaveszett, az 1928. évi soproni Storno-leltárban már nem szerepelt (Gömöri János szíves baráti közlése) s azóta sem tűnt fel sehol.

Összegezve a fentieket. Mindaddig, míg a 2. Jankovich-gyűjteményre vonatkozó adatok elő nem bukkannak, aligha lehet kézenfekvőbb megoldást találni annál, hogy az 1837–1842 közt Jankovich birtokába jutott aranykorongok és a velük azonos leletből származó Storno-féle korong az 1839/1840-ben széthordott tiszaszőlősi aranyak közül valók. Szerencsével és sok-sok utánajárással a kérdés valószínűleg eldönthető lesz, Jankovich 1839–1842 között kelt számláiban, szerződéseiben, levelezésében hihetőleg sikerül majd nyomára bukkanni, mikor, kivel s honnan szerezte a korongokat. Míg ez el nem dől, addig javaslatom távolról sem kötelező érvényű. Ám tekintetbe kell venni, hogy 1846-ban már jelentkezett Johann Gabriel Seidl a k. k. Fundchronikkal, amely éppen 1840-ig visszamenően meglepő pontossággal és alaposággal tájékoztat a Magyarországon és Erdélyben talált jelentős leletekről. Más számottevő aranyleletről, mint a cőfalviról és „Tisa-Söllös”-ről nem találunk benne híradást, s ebből rézkori csak az utóbbi.

A Tariczky Edétől évtizedekkel később gyűjtött tiszaszőlősi folklorban emlegetett aranylemez „csatok”, amelyek 8 számhoz hasonlítottak, megfelelni látszanak kettébe hajlított illetve összegyűrt dudoros korongjainknak. Egyrészt tekintetbe kell venni, hogy a csat szót a múlt század kialakulatlan szaknyelvében még szakemberek is általános értelemben használták, általában kapocsként (Kubinyi Ferenc, ArchKözl II, 1861, 90 pl egy tekerceses fibula megnevezéseként) avagy kapocsnak vélt ékszerként. E tekintetben szinte perdöntő jelentőségű, hogy az alább tárgyalandó ercsi „rája”-alakú aranylemez is „aranycsat lemezből” néven leltározták (RN 36,1882,1). Másrészt e „csatokból” az egyiket Tiszafüreden le-

mérték és Tariczky levele szerint 0,45 dekagrammnak találták (plusieur boucles en or dont l'une pesait 0,45 décagrammes, ainsi que cela à été constaté a Tisza-Füred). Ugyanezt Tariczky magyarnyelvű beszámolója 26 latra vagyis 455 grammra teszi, – az utóbbit Makkay is „hihetetlennek” gondolja. Legalább ennyire hihetetlen azonban a francia levél 4,5 grammos csatja, – a kettős zűrzavar az akkoriban bevezetett decimális rendszer átszámítási gyermekbetegséget tükrözi. Az egyetlen reális súly 45 gramm lehet, ami viszont megfelel az aranykorongok átlagos súlyának!

Am ha mégsem a csatokról lenne szó, még mindig ott vannak a kisebb-nagyobb „gömbölyded” (valójában kerekded!) boglárók, avagy egyszerűen csupán az öltönyök díszítésére szolgáló aranytárgyak (Rómer 1878, 178, Makkay 1985/1, 37–40). Csupa olyasmi, amelyekből egyetlen darab sem jutott Bécsbe, de nem találhatók a tiszaszőlősinek vélt mojrádi leletekben sem.

Még valamit. Mint arról még alább is szó esik, Tariczky értesüléseit több tiszaszőlősi adatközlőtől, szemtanútól gyűjtötte. Ezek az egyszerű emberek nyilván a maguk módján igyekeztek megnevezni a különféle, számukra ismeretlen rendeltetésű aranylemezeket. Amit az egyik csatnak vélt, azt a másik boglárnak láthatta, vagyis nagyon valószínű, hogy ugyanazon kerek, összegyűrt, átlukasztott aranylemezekre különböző módon emlékeztek.

3. A TENJE- (MA: TENJA-) -ORLOVINJAK PUSZTA VERHOVA DOMBI ARANYKORONGOK. VOLT VERŐCE M., JUGOSZLÁVIA, OSIJEKI KERÜLET. (1863).

A leltre vonatkozó magyarnyelvű beszámoló az Archaeologiai Közlemények 1865. évi V. kötetének I. füzetében láttak napvilágot, mégpedig fordított sorrendben. A 85. lapon olvashatók az MTA Archaeologiai Bizottmányának jegyzőkönyvi kivonatai, amelyeket a titkár, Rómer Flóris állított össze. 8. pont: „Azon felszólítás következtében, melyet előadó a magyar újságokban közlött, s melyben mind azon urak, kik archaeologiai lelhelyeket ismernek azok közvetlen közlésére az arch. bizottmánytól fölkéretnek, *Glembay Károly* csepini uradalmi mérnök úr Eszék közelében talált többféle érdekes régiségekre figyelmezteti a bizottmányt, miért is megköszönő levéllel megtiszteltetett”. Mivel mindez a Bizottmány „januári”, mint Makkay János az eredeti jegyzőkönyvekből kinyomozta, az 1865. január 3-i ülésen hangzott el, Glembay még 1864-ben reagált Rómer újságközleményére. A kivonat nem említi, csak az eredeti jegyzőkönyvből derül ki, hogy a bizottság nem találta kielégítőnek Glembay Károly szóbanforgó adatközlését (pontosabban: különböző adatközléseit), ezért a köszönőlevélben további felvilágosításokat kért tőle. Azt is Makkay János kéz-

irattári kutatásaiból tudjuk, hogy újabb, immáron valóban részletes, beszámolója 1865. március 7-én kelt, s ma már nincs meg (Makkay 1985/2, 5 és 4. j.). Bő kivonatát azonban Rómer közölte a Magyar Régészeti Krónika 782. tételében, ugyanazon füzetben 11 lappal előbb:

„Orlovinyáki pusztáról Verőcze megyében *Glembay Károly* mérnök úr jelentést tett az arch. bizottmányhoz némely arany lemezekről, melyek nevezett helyen találtak. Minthogy ezen lelet sokkal érdekesebbnek látszott, mintha csak egyszerű megemlékezésével meg lehetne elégedni, *Glembay* úr a részletek közlésére felszólított. Ezen felszólításnak szívesen engedvén, ilyen forma tudósítást vettünk: 1861-dik [Rómer lapalji megjegyzése: Az évre nézve *Glembay* úr adatai nem egyeznek, mert különböző jelentéseiben ezen lemezek találása az 1861-iki 1863 és 1864-iki évre tétetik] év tavaszán több tényei legény kukoricza kapálással volt elfoglalva, kik közül az egyik a *várhovi* dombon álló régi kútból [sic!] víz ivás miatt lehajolt, a föld színétől mintegy két lábnyira oldalt egy üregben valami csillamlót látott, és 6 darab aranylemezt húzott ki onnan, melyet a helybeli zsidónak 40 váltó forintért el is adott. Ki tudatván a dolog a helybeli jegyző közbejárására *Dávidovics Lázár* szolgabíró úr által kényszerítettett a zsidó, hogy a műtárgyakat kiadja, melyekből 3 darabot *Adamovics János* földbirtokos úrnak, 3 pedig [sic!] a találónak ítélte a megyei hatóság.

A földes úr hitvese és menyei közt osztá el a kincset, melyek közül *Adamovics Lászlóné* engedé meg darabjának lerajzolását; a tényei paraszt legény pedig 400 v. forintért adta el részét Eszéken a nélkül, hogy a vevő nevét közlené.

E helyen hajdan sziget volt, mely csak 1853-ban lecsapoltatás után tétetett szárazza” (Rómer 1865, 74). – Egyelőre ennyit idézünk a levélből, amelynek további részleteire még visszatérünk. A levelet, illetve Rómer írását, teljes terjedelmében újraközli Makkay János is, a *lelőhelyet közlő kövérbetűs cím elhagyásával* (Makkay 1985/1, 160–161).

Az eddigiekben említett helységnevek, Eszék és Orlovinyák kivételével, hibás magyarsággal íródtak. Nyilván *Glembay* követte azt a múlt századi gyakorlatot, hogy a helységnevek (és gyaníthatóan a személynévek) szerb-horvát alakját magyar helyesírásba tette át. Cepin magyarul nem Csepin, hanem Csepén (A Magyar Szent Korona Országainak Helységnevtára 1913, Bp 1913, 1390), de még ennél is jobb az 1860-as években használt Csepény. Tenje, – ma: Tenja – magyarul nem Ténye, hanem Tényő (uo 1661–62), még helyesebben Tényő. A Várhov nyilván a Verhova elferdítése, míg az Orlovinyák az Orlovinjak pontos átírása.

A szerb-horvátul Orlovinjak nevű pusztából kettő van Tenja déli határában, a közelebbi, kissé délnyugatra a gorni, a távolabbi, pontosan délre a dolni. A kettő közül a pontos lelőhely az, amelyiken a Várhov/Verhova domb s rajta egy régi kút található.

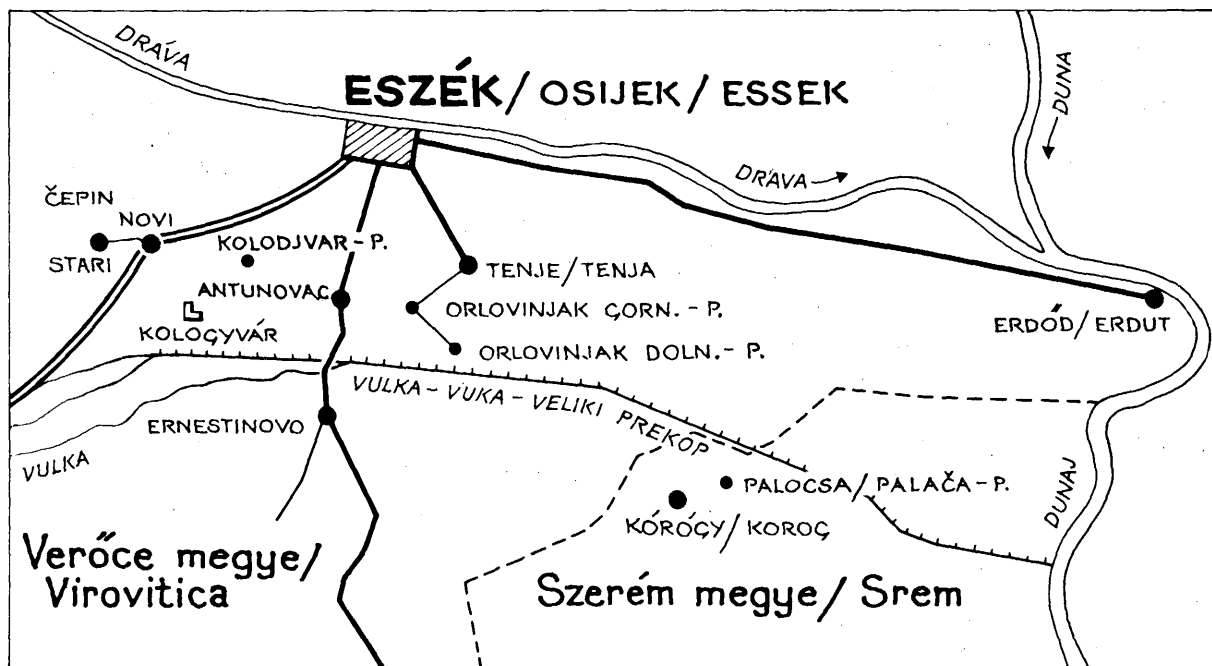
A lelőköriülményekről illetve a lelőhelyről Glembay beszámolója egyértelmű. A Tenja/Tényőhöz tartozó pusztán tényői legények kapáltak. Az egyik tényői legény ekkor találta a kút üregében az aranylemezeket. A tényői legény a helybeli (tényői) zsidónak adta el először a leletet, akitől a helybeli (tényői) jegyző bejelentésére Davidović Lazar főszolgabíró (az eszék/osijeki) kobozta el az aranyakat. A (Verőce) megyei hatóság a fennálló törvények értelmében kétfelé osztotta a leletet. Egyik felét a földbirtokos Adamovics Jánosnak (az orlovinjaki pusztá tulajdonosának), másik felét pedig a találónak, a tényői/tenjai paraszt legénynek ítélte.

Némileg bizonytalan, mikor is történt mindez, hiszen a leletről és a lelőköriülményekről Glembay csak utólag s másoktól értesült. Biztos azonban, hogy a tenja/tényői legény Eszéken eladott 3 korongja 1864 második felében már Bécsben volt, s maga Glembay is első híradásait még 1864-ben küldte a Régészeti Bizottmánynak. Az 1861. év minden bizonnyal elírás, avagy a 64 félreolvasása, a beszámolóban rögzített pergő események kizárják, hogy az aranyelet négy évig lappangott volna. A vármegeyi ügyintézés azonban időt kívánt, idézést, tanúkihallgatást, helyszíni vizsgálatot, bizonyítást, vagyis a megyei ítélet tehető 1864. első felére. Következésképp az aranyeletet nyilván 1863 tavaszán találták, kukoricakapáláskor. Ez a valószínű magyarázat a Glembaynál szereplő s elfogadható kettős időpontra.

A két Orlovinjak pusztá Tenja faluhoz tartozik (6. ábra). Maga Tenja Eszék/Osijek-től délkeletre fekszik, a városból közvetlen út vezetett s vezet ma is csak ide. Eszék/Osijekről egyenesen déli irányban

halad az Antonovacon át Ernestinoboba vezető út, amely nyugat felől elkerüli az Orlovinjak-pusztát. Eszék/Osijekről nyugat felé kiindulva majd délnyugat felé kanyarodva Čepin-en át halad a Đakovoba vezető főút. Vagyis Čepin a korongok lelőhelyétől messze nyugatra, a harmadik határban fekszik, közvetlenül nem is lehet onnan kiépített úton Tenjára jutni, csak nagy kerülővel, Eszék/Osijekon át. Čepin-ről, mint lelőhelyről nincs szó Glembay levelében, nem az aranyak voltak čepiniek, hanem az adatközlő Glembay.

Rómer a következő években többször is írt az aranykorong-leletről. Először az őskori kerek aranylemezek közt szerepelnek nála „a varhoviak Eszék vidékén” (Rómer 1866, 41), majd a bronzkori lelőhelyek jegyzékében is: „Tótországban, Verőce m. Orlovinyáki pusztán, aranylemezek. AK V. 74” (uo 123). Két évvel később ismét ír az aranylapokról „mellyek különféle nagyságban, a magyar nemzeti muzeumban ismeretlen lelőhelyről [Jankovich-korongok], majd Orlovinyákon, és ismét Németújhely [Wienerneustadt] mellett, 'an der langen Wand' mellett fordulnak elő” (ArchKözl. VII, 1868, 159). – Nem volt éppen következetes (ld. „a varhoviak”), ám a múlt századi szokásnak megfelelően (v. ö. pl. Bakod-pusztá) mégiscsak a közvetlen lelőhely nevéen említi legtöbbször a leletet. Más lapra tartozik, s ezért alább fejtem ki részletesen, hogy a 70-es években ő is beleesik a „csepini” csapdába. „Csepin” azonban tévedés volt, amelyet a valódi lelőhely elhallgatásával (Makkay 1985/1, 159–166), „módosításával” („A csepini felfedezésről Rómer Flóris számolt be” uo 213, 58. j.), vagy az „általános gyakorlatra”

6. ábra. Tenja-Orlovinjak és vidéke vázlatos térképe a múlt században
Abb. 6. Übersichtsplan von Tenja-Orlovinjak und Umgebung im 19. Jh.

való hivatkozással (Makkay 1985/2, 5.) nem lehet s nem szabad az igazi lelőhely helyett használni.

Az aranykorongok ismert és pontos lelőhelye Tenja-Orlovinjak pusztja. Nem hallgatható el, nem helyettesíthető semmivel s főleg nem másítható még a legtetszősebb elmélet kedvéért sem.

A fejezet bevezetésében közölt akadémiai jegyzőkönyvből úgy tűnhet, hogy a régészet egy újsághirdetés nyomán szerzett hírt a tényői aranyleletről, s magáról a bejelentőről Glembay Károly „csepini” uradalmi mérnökről. Nagyobb baj, hogy ezt maga Rómer is így gondolta. Holott a valóság az, hogy Glembay előbb került kapcsolatba a Nemzeti Múzeummal, mint maga Rómer, aki éppen ezért nem tudott róla.

A Čepin/Csepény-i állami uradalom mérnöke attól fogva kezdett felfigyelni a régiségekre, miután a Vuka/Vulka balpartján elterülő óriási mocsárvilágot Čepintől a Dunáig lecsapoló Kolodjvar/Kologyvár–Palaca/Palocsa csatorna (a mai Veliki prekop) 1853-ban elkészült, s nyomában egyre nagyobb területek kerültek szárazra. Mindezt meg is írja idézett 1865. márciusi levelében. Először pénzeket–érméket kezdett gyűjteni, gyűjteményéből 22 darabot már 1861. aug. 9-én a Nemzeti Múzeumnak ajándékozott (RN 70, 1861, 1–12. tételen római, középkori és újkori érmek. Lelhely: Palacsai és Kologyvári mocsárban, Verőcze megyében. Glembay Károly ajándéka). A pénzek kíséretében levelet is küldött, ezt azonban még Érdy János kapta meg s majd Ipolyi Arnold fog róla megemlékezni.

Régészeti érdeklődése tehát csupán felújult, amikor Rómer újságközleményét elolvasta. 1864-ben több levelet is írt a Régészeti Bizottmányának. Az egyikben Kologyvár és környéke „a csepini uradalomban Slavóniában” leleteiről számolt be, egy másikban Erdőd/Erdut váráról s egy gyanúsán korainak tűnő középkori feliratról értesítette a bizottmányt (Rómer, ArchKözl V, 1865, 68, No. 776, No. 777), egy harmadik szerint „Szelistyén (a csepini határban, Slavóniában)” . . . „a föld alatt nagyszerű romok vannak . . . miből Glembay úr sejdíti, hogy valaha a templom itt állhatott” (uo 79–80, No. 790), s csupán a negyedik szólt, először röviden, a tenjai aranyakról.

Úgy látszik, Glembay az Archaeologiai Bizottmány vizontérdeklődését nem találta kielégítőnek, mivel legközelebb már a Magyar Történelmi Társulat 1867. decemberi ülésén olvassák fel levelét: „Glembay Károly úr, szerévmegyei alapító és választmányi tag . . . értesíti a társulatot, hogy ő a múlt nyár folytán a szlavóniai palocsai és korogyvári mocsárok vidékén több érdekes romra akadt . . . Ezek közül a korogyvárit Glembay úr pontosan felmérte, s alaprajzát elkészítvén, részletes leírásával egyetemben beküldeni a társulatnak. A többi romok alaprajzi felvételére is megtette már a lépéseket”, továbbá egy 1582. évi

okmányt küldött be stb. (Századok 1, 1867, 413). Rövidesen újból jelentkezik. A társulat 1868 április 2-i ülésén „titkár felolvassa Glembay Károly v[á]lasztmányi] tagnak a Kologyvár–Palocsa vidék” történelméről, régészetéről írott értekezését, „mely a Szerémség ama nevezetes tájának egész kis monográfiája” (Századok 2, 1868, 263). – Jókora tévedés van ezekben a híradásokban, amely azonban nem Glembaytól, hanem a Történelmi Társulat közismerten nem valami pontos titkárától, Thaly Kálmántól származik. Thaly a térképre pillantva úgy találta, hogy Kórógy falu (Palocsa közelében) Szerévmegyében van, ennek nyomán a Verőcze-megyei Glembayból, adataiból, leleteiből, tevékenységéből szerémségi adatokat csinált, Glembay Kologyvárából pedig Szerém-megyei Korog/Kórógyot. Glembay Kologyvára valójában Verőcze-megyében, Čepin közelében, a csepini uradalom területén feküdt, nem messze a ma is létező Kolodjvar pusztától. Mindkettő Eszék/Osijek-től délnyugatra van.

A továbbiakból megtudjuk, hogy Kologyvárról Glembay úr „pompás. színezett rajzokban mérnöki pontossággal . . . pontos rajzot és térképet” készített „mely az egész kologyvár–palocsai mocsár környékét, faluit, s az ingovány szigetjein a közelebbi lecsapolás alkalmával előtűnt . . . régi erődök helyeit stb. ábrázolja.” A Kologyvárban Glembay ásatást is végzett s „27 darab régiséget is szíves volt beküldeni. Ezeket Rómer Flóris mutatta be” [római téglák, edénvek, XVI–XVII. századi leletek, – sajnos nem kerültek be a Nemzeti Múzeumba]. „Glembay tagtárs úrnak” ezúttal a Történelmi Társulat fejezte ki köszönetét (Századok 2, 1868, 263).

Az utolsó híradás az idős mérnök elhunytát jelenti, nekrológiát Rómer Flóris írta:

„Glembay Károly uradalmi mérnök Csepinben (Verőcze m) f. év május 25-én elhunyt. Nem sajnálhatjuk eléggé e derék tagtársunkat, ki Szlavóniában egy maga vett részt a történelmi és archaeologiai törekvésekben azért, hogy értekezésekkel, okmány- és régiség-gyűjteményekkel bizonyítsa nevezett ismeretek iránti hajlamát. Köszönettel vennők, ha arczképét és rövid életrajzát a tervezett Archaeologiai Album számára megkaphatnánk” (ArchÉrt III, 1870, 287–288).

Mindez kicsit más, mint a Glembay Károlyról többeszer példányban olvasható különös jellemzés. Amely szerint a „varasdi gyilkos” rokonaként „a magyarokhoz szított”, ezért fordult volna „bejelentésével a mi Akadémiánkhoz” (Makkay 1985/1, 159). A tényői korongoknak azonban alighanem jobb lenne, ha valóban alkalmi fel- vagy bejelentővel állnánk szemben. A vázaltszerű adatokból ugyanis a gyönyörűen és pontosan rajzoló, precíz adatokkal és méretekkel dolgozó mérnökben egy magára hagyott, elkeseredett, történész–régész hajlamokkal megvert idős férfi portréja bontakozik ki. Levelekkel ostromolja a fővárosi intézményeket, de sosincs a válaszal meglegegedve, nagy célját, lelőhelyei szakszerű

kutatását nem tudja kiharcolni. Régészeti–történelmi adatai kissé megszállott amatőrre vallanak, kritikával kell ma is olvasnunk őket. Kritikával olvasta már Rómer is. Egyetlen szót sem fűz ugyanis hozzájuk, a következő lapon, Glembay levele folytatásában viszont szöszերinti fordításban közli a bécsi „B. Sacken Ede” leírását az Eszékről időközben Bécsbe került három korongról. Rómer alighanem biztos volt benne, hogy ezek azonosak a tényői legény korongjaival s csak azért nyilatkozik óvatosan, hogy ne kelljen Glembayval és levelével vitatkoznia:

„Három hasonló korong, így folytatja Sacken, Eszéken Slavóniában találtatott, valószínűleg azokat érti, melyeket a tényei paraszt eladott” (Rómer 1865, 75). A továbbiakkal kapcsolatban azonban forduljunk közvetlenül Eduard Sackenhez.

Eduard von Sacken eredetileg a bécsi akadémia 1865. évi 49. számú Sitzungsberichtjében jelentette meg a Die Funde an der Langen Wand bei Wiener-Neustadt c. dolgozatát, mely azonban egyidejűleg újraszámozott 28 lapos külön kiadványként is megjelent. Az utóbbit idézzük, azt a példányt, amelyet Rómer is használt. A tudományos kommunikáció akkori gyorsaságáról annyit, hogy Rómertől lefordított részletei az Archaeologiai Közlemények 1865. évi I. füzetében jelentek meg. Nem kevésbé gyors volt akkoriban a leletek közzététele.

1864 nyarán találta ugyanis két stollhofi pásztorfiú (ma ez a lelet és a lelőhely neve, így használom, ha nem régi közleményt idézek) azt a nagy réz- és aranyeletet, amelynek nyomán először merült fel az ősrégészetben a Kupferalter-Rézkor fogalom. A részletek ismertetése után tér át Sacken a stollhofi nagyobb és kisebb aranykorong részletes leírására. Ezt is átveszi Rómer s egy helyen ki is egészíti: „Valamint az *orlovinyáki* lemezen, úgy itt is a szélén két-két lyuk látható”, itt „Glembay úr pontos rajzával” veti össze Sacken rajzos ábráit (Rómer 1865, 75, Sacken 1865, 16–17, 12–13. kép). A stollhofi korongokat leírva, Sacken így folytatja:

„Drei sehr ähnliche Scheiben (t. i., mint a stollhofiak) wurden bei Essek in Slawonien gefunden; sie haben (t. i. a három észéki korong!) *fast genau die gleiche Grösse*, und zwar die der grösseren der beschriebenen (itt a nagyobb stollhofi koronghoz hasonlítja őket), aber *die Buckeln sind höher* und *schärfer* herausgetrieben *und zugespitzt*, am Rande haben sie ebenfalls (t. i. ismét, mint a stollhofiak) drei Perlenreihen, aber die bandartigen Reihen (itt ismét a stollhofiakról, vesszőköteg-szerű belső díszítésükről van szó) fehlen; sie sind auch jede (t. i. ismét mint a stollhofiak) mit zwei Paaren von Löchern versehen, die so genau an derselben Stelle stehen, dass wenn man eine dieser Platten auf die grössere von der langen Wand legt, man durch alle Löcher durchsehen kann. Man wäre hier nach versucht zu glauben, dass alle von derselben Hand herühren” (Sacken 1865, 18). Alább egy részletet még egyszer összevetett: „Die dreizahl der Buckeln keine

zufällige da sie sowohl bei unsern beiden, als bei den drei slawonischen bei sonstigen Verschiedenheiten constant erscheint” (uo. 22).

Sacken, a korabeli Európa legnagyobb ősrégésze, Hallstatt egyik ásatója és első publikálója (1868), a bécsi Münz- und Antiken-Cabinet „őre” sokezer régészeti és művészeti tárgy ismerője és szakszerű leírója (egy évvel később fog megjelenni a „Sacken-Kenner” a k. k. Régiségtár mindmáig használt nagy katalógusa) gondos megfigyelő volt s tudta mit ír.

Három majdnem pontosan egyforma nagyságú aranykorongot forgatott a kezében. Méretük a 13,8 cm átmérőjű 1. stollhofi koronghoz állt közel, mindhárom jóval nagyobb volt a 10,6 cm átmérőjű 2. stollhofi korongnál. Nagyon hasonlítottak egymásra, csaknem mindegy volt hogy a három közül melyiket helyezi a nagyobb stollhofi korongra, a két-két lyuk pontosan fedte egymást, át lehetett rajtuk látni. Már Sacken arra gondolt, hogy az észéki korongok ugyanazon kéz alkotásai, különlegességük az erősen kiugró, hegyesedő, mellszerű bütyökdíszítés.

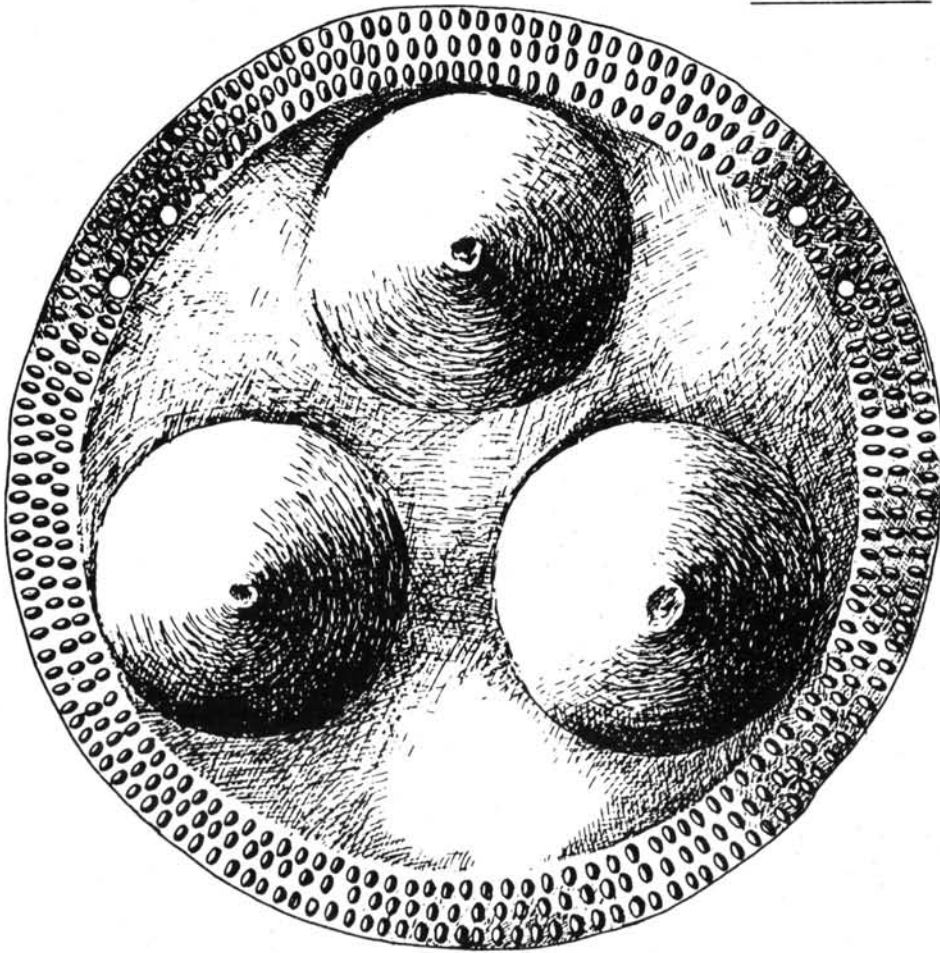
Rómer azonban észreveszi a különbséget is. A Bécsbe jutott észéki korongok szélét hármassor gyöngyök díszíti, míg „Glembay úr pontos rajzán nem gyöngyök hanem >>>> vonalok tűnnek fel”, a mérnök rajzművészetét ismerve biztosak lehetünk benne, hogy hajszálpontosan lerajzolta az Adamovics Lászlónénál látott korongot. És kínos pontossággal leméricskélte. Adatait átszámítva Glembay korongjának átmérője 12,29 – 12,53 cm között váltakozott, vagyis ismét a stollhofi nagyobb, 1. számú koronghoz állt jóval közelebb. Glembay szerint is Adamovicsné korongja „a középső nagyságúak közül való”. Am ha ez igaz, s biztosan igaz, akkor *ezekből négy darab került elő*, hiszen a Sacken-félék is ugyanilyenek.

Itt kell idézni Glembay leírását, amely nem egyéb rosszul sikerült elméletnél: „A lemezek nem voltak egyenlő nagyságúak; a 2 nagyobb darab 18 aranyat nyomott, a középső kettő 14 ¹/₂ aranyat, a legkisebb pedig 10 ¹/₂ aranyat, együtt véve tehát 86 darab aranyat” (Rómer 1865, 74). – Sajnos e közlés forrását nem ismerjük. Nem tudjuk mennyi származik belőle Adamovicsnéétől, mennyi a népi folklórból s mitt tett hozzá maga Glembay. Ami biztos belőle, az Adamovicsné korongja, ennek súlya átszámítva 50,57 grammot tesz ki. Ez a korong – mint alább kiderül – ma is létezik.

Elképzelhetetlen, hogy Rómer ne vette volna észre a Glembay és Sacken féle leírások közti kiáltó ellentétet. Biztosan észrevette! – azért közli kommentár helyett Sacken szövegének fordítását.

Mindebből következik, hogy azok a kísérletek, amelyek kizárólag Glembay levelére támaszkodva szeretnék azonosítani a tenjai korongokat, eleve kudarcra vannak ítélve.

Bár Sacken egy szóval sem említi, a bécsi korongok további sorsából kiviláglik, hogy a tényői legény Eszéken eladott korongjai közvetve vagy közvetlenül a

7. ábra. Tenja-Orlovinjak. Egger 2. aranykorongja. MNM. Term. nagys.
Abb. 7. Tenja-Orlovinjak. Die 2. Goldscheibe von Egger. MNM. Nat. Gr.

k. k. monarchia akkori legnagyobb régiségkereskedőjének, az Egger-Testvérek cégnek a birtokába jutottak. Sackennak nyilván a cég bécsi üzletét vezető Egger Sámuel mutatta meg a korongokat. Hogy vételre felkínálta-e arról nem szól a fáma, lehet, hogy csak meghatározás céljából vitte be őket a múzeumba. Üzlet mindenesetre nem jött létre, valószínűleg azért nem, mivel Eggerék eleinte együtt akarták eladni a három korongot s árukat nagyon sokra tartották, Glembay leveléből következtetve maguk is borsos áron jutottak hozzá. Végül is a korongok a Gerüder-Egger Opernringen lévő üzletéből átvándoroltak az Egger-Testvérek cég Egger Dávidtól vezetett pesti Deák utcai (ma: a Deák Ferenc utcának a Vigadó-háztömbbel párhuzamos rövid szakasza) üzletébe. Itt azonban úgy látszik még kevesebb sikerrel próbálkoztak együttes áruba bocsátásukkal. Így szánják el magukat végül a külön-külön eladásra.

Egger 1. korongja

1867-ben Budapesten vásárolta a berlini Staatliches Museum für Vor- und Frühgeschichte az Egger cégtől. A 4010. leltári számon lelőhelyként

csak Ungarn szerepel. Ezt a leletet – tudtunkkal – soha nem közölték, s valószínűleg elpusztult a II. Világháború idején. Fényképet sem sikerült róla szereznünk, ám Sacken leírásából biztosak lehetünk benne, hogy az alábbi 2. korong hibátlan szépségű párja volt (*Mozsolics* 1968, 29, 181. j.).

Egger 2. korongja

Az eladás sorrendjében valószínűleg ez volt a harmadik. 1877. június 14-én vásárolta meg a Nemzeti Múzeum akkor még Rómer Flóristól vezetett Régiségtára Egger Samutól.

80,1877,1. Aranylemez (őskori ruhadíszítmény). Kóralakú, szélén háromszoros kidomborodó szegélydíszsel, a közepén három kúpidomú halommal, átm: 12,5 cm, magassága 1,5 cm. Súlya: $13 \frac{11}{16}$ arany, 48 gramm [pontosan átszámítva: 47,92 g]. 1 db. – Lelőhely adat nincs feltüntetve (7. ábra).

Mivel a leltárnaplóban a korongról (= Pulszky 4.) rajz szerepel, az 1958. évi revízió sikerrel azonosított

ta. Első fényképe a Klösz-féle 1878. évi MNM 1. táblán (v. ö. ArchÉrt XII, 1878, 265 a második fotózásról)

Erger 3. korongja

Valamikor az 1860/70-es években Kárász Géza szegedi gyűjtő vásárolta meg vagy cserélte el. A Kárász-gyűjtemény 1893. évi aukciójával kapcsolatban Hampeltől értesülünk arról, hogy a Nemzeti Múzeumtól a Kárász-gyűjteményből átvett népvándorláskori aranyak annakidején „a budapesti régiségkereskedőtől” (= Egger-Testvérek) kerültek Szegedre (Hampel 1897, 309). Valóban, a szóbanforgó aranyakat (Hampel 1897, 202. t. 1–4) 1890-ben még a Kárász-gyűjtemény fényképes katalógusában láthatjuk (Diner 1890, II. t. 5–7, 9), ugyanezeket 1884-ben is Kárász Géza állította ki az Ötvösmű-kiállításon (ÖM 76, No. 11–13 és No. 56). Hogy valóban Eggeréktől származtak, annak döntő bizonyítéka, hogy a Kárász-gyűjtemény unikális típusú hunkori aranycsatjának a párját 1891-ben még Eggerék vizsik Londonba (Erger 1891, No. 202). Akkor ugyan nem sikerült eladniuk, 1900-ban azonban Budapesten Eggeréktől vásárolja meg a British Museum (MLA 7–14,2, Smith, R. A., A Guide to the Anglo-Saxon and Foreign Teutonic Antiquities in the British Museum, London, 1923, 152). – E kitérőből megtudtuk, hogy az Egger-cég Kárász Gézának szállítója volt.* A Kárász-féle korong esetében ennek fontos bizonyítéka még, hogy kis sérülésétől eltekintve, pontos párja a Nemzeti Múzeum Egger-féle korongjának:

„Scheibe. Gold. Getriebene Arbeit. Die kreisrunde Scheibe hat in der Mitte drei stark herausgetriebene konische Buckel. Sie ist von drei getriebenen Perlenschnüren umsäumt. An zwei Seiten je zwei Löcher zum Befestigen als Schmuckstücke. Gefunden in Ungarn. Gewicht 57,5 gr.” (Diner 1890, 5, No. 4. Taf. I. 2.) (8. ábra.)

Hat évvel korábban ki volt állítva az Ötvösmű-kiállítás rézkori aranyak vitrinjében:

6. Korong. Arany. Hasonló a 2. és 3. számhoz. Magyarországi, közelebből ismeretlen lelőhelyről. Kiállítja Kárász Géza (ÖM 11).

A hivatkozott párhuzamok közül az egyik az Egger-féle 2. korong, a másik a Nemzeti Múzeum Ráth György-féle korongja (Pulszky 3–4.), a lakonikus leírás tehát indokolt volt.

Sajnos a korong pontos átmérőjét sem a Diner-féle katalógusból sem a későbbi közlésből nem le-

*Ez munkánk első korrektúrája idejére szerencsésen bizonyítást nyert. A Kárász-gyűjteményből megszerzett őskori és népvándorláskori aranyak leltári jegyzékének (RN 107, 1893, 1–6) legvégén apróbetűs megjegyzés olvasható. Eszerint valamennyi aranytárgyon miniatűr ET bélyeg található, a leltározó szerint Egger és Társa [pontosabban 1890-ig: Egger-Testvérek] „czégbélyege, kitől azokat Kárász vet meg”.

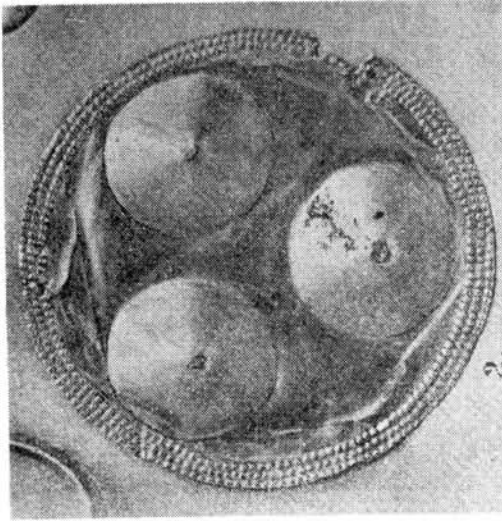
het kiszámítani, – a közzétett 1/2 méretű fényképekből 13–11 cm-es átmérőt kapunk, az előbbi áll közelebb a valósághoz. Korongunk, Diner adata szerint, súlyosabb, mint a Nemzeti Múzeumba jutott párja, ez a néhány milliméteres méretkülönbségből adódhat.

Amikor 1893 őszén a Kárász-gyűjteményt áruba bocsátják, Hampel nem veszi meg a korongot (más, Kárásztól származó, főleg koraközépkori ékszerek az RN 107, 1893. számon, v. ö. még ArchÉrt 14, 1894, 86), így az 1893. után és 1905. előtt Marc Rosenberg karlsruhei gyűjteményébe jutott. Fényképét R. Forrer közölte 1905-ben és 1907-ben (Forrer 1907, 293–294, Taf 71. 1.), mint „Oesterreich–Ungarn”-ból származó „bronzkori–Hallstatt-kori” leletet. A Kárász-gyűjteményből és a Rosenberg-gyűjteményből közzétett fényképei, kivált a korong sérülései, bárkit meggyőzhetnek arról, hogy azonos példányról van szó (8. és 9. ábra). Jelenlegi őrzési helyét nem ismerem.

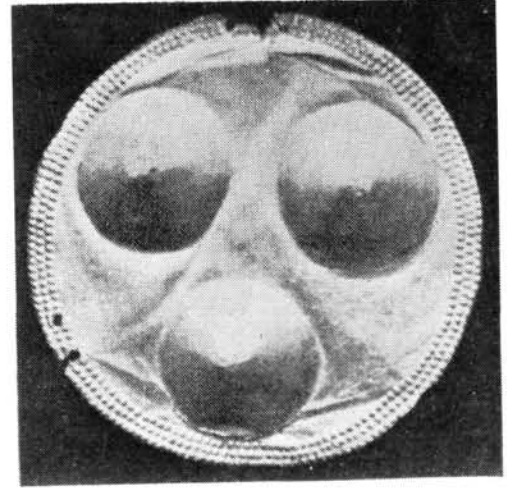
Bár a berlini korong pusztulása fájdalmas, bizvást elhihetjük Sackennak, hogy nagyjából olyan volt, mint a meglévő illetve ismert Egger-féle korongok. Az a korong, amelyet a stollhofi 1. koronggal összemért, az Egger 1–2. korongok valamelyike lehetett. Az utóbbin valóban ott s egymástól olyan távolságra található a két-két lyuk, mint a stollhofin. Az Egger 3–Kárász-féle korong aligha lehetett átkukucskálás tárgya, hiszen éppen a lyukak sérültek, nyitottak.

Felmerül a kérdés, ha Egger Sámuel Sackennek még elárulta, hogy a három korong Eszék környékéről származik, miért nem közli ezt eladásukor is. A logikus válasz az volna, hogy üzleti érdekből. Eggerék megbízottja nyilván értesült arról, hogy a tényői legény egy nagyobb aranykincs egyik felét adja el neki, nyilván a többit is szeretne volna megszerezni. Bécsben, miután kiderült, hogy üzletre nincs kilátás, annyit még elmondhatott, amennyit elmondott. A Königreich Ungarn területén azonban más viszonyok uralkodtak, kivált 1867-től az Österreich–Ungarn létrejöttékor. Nagy és gazdag rivális gyűjtőkkel (Ráth György, Szalay Ágoston stb.) kellett vetelkedni, mint kiderül: joggal tartottak tőlük. Mindhárom korongot Budapesten adta el, tehát hallgatott a forrásról.

Mindez azonban így túl egyszerű s logikus lenne, az Egger-Testvérek lelke ennél jóval bonyolultabb volt: a lelőhelyek ismerésén, nem ismerésén, összekeverésén, elfelejtésén át a tudatos meghamisításig terjedt. Csak néhány példát. Az Egger Sámuel-től 1866-ban Dunaföldváron a találotól megvásárolt római arany fülbevaló-pár (Höke L., ArchÉrt II, 1870, 312 a lelőhelyről és az ügyletről) még meglévő egyik darabját negyedszázaddal később Londonban a pontos lelőhellyel árveztetik (Erger 1891, No. 207). Az Eggerék fellépését megelőző évtizedek példátlanul rámenős gyűjtőjétől, báró Graffenried-Burgenstein Emmanuel százados gyűjteményéből megszerzett Vilyvitány lelőhelyű szépséges bronz-

8. ábra. Tenja-Orlovinjak. Egger 3. aranykorongja a Kárász-gyűjteményben. Diner nyomán. Kicsinyítve.
Abb. 8. Tenja-Orlovinjak. Die 3. Goldscheibe von Egger in der Sammlung Kárász. Nach Diner. Verkleinert.

9. ábra. Ugyanaz M. Rosenberg gyűjteményében. Forrer nyomán.
Abb. 9. Dieselbe in der Sammlung-Rosenberg. Nach Forrer

kincset (Kenner 1860, 369–370, 60–64. kép, Ua, Kny 145–146, 60–64. kép) viszont teljességgel szét-szórták, nagyjából azonosítható darabjai az Egger 1891. katalógusban a 34. és 158. számon Mármaros, a 60. és 141. számon Erdély, a 65. számon Pápa hamis lelőhellyel szerepelnek. Az erdélyi Oláh-Pián faluban (Szeben m) talált aranyfibula (Kenner 1863, 321, 60–61. kép, Ua, Kny. 130, 60–61. kép, *Ipolyi Arnold*, ArchKözl II. 1862, 231, No 65 – mindketten a nagyszeben-szenterzsébetfalvai *J. M. Ackner* elsődleges híradása [JCC=JZK 1, 1856] nyomán) 1878/79-ben Egger Dávid budapesti üzletében a délbihari Rézbánya (Hampel J., ArchKözl XIII, 1879, 63 és rajz), Londonban pedig már csupán Transilvania lelőhellyel futott (Egger 1891, No. 200). Egy germán ezüstlemez fibulát 1879. május 24-én Egger Dávid Kassáról származóként mutatott meg Hampelnek (Hampel, ArchKözl XIII, 1879, 45), ugyanezt 1884-ben az Ötvösmű-kiállításon magyarországi ismeretlen lelőhelyüként állította ki (ÖM 82, XII. 82), Londonban pedig Karlsburg = Gyulafehérvár lelőhellyel árvereztette (Egger 1891, No. 560). Ha az utóbbi esetek talán a tudatlanság vagy rendetlenség számlájára írhatók is, nem mondható el ugyanez a londoni 193. tételről, amely „Sz. Endré” lelőhellyel kínált egy nagy méretű avar gúla csüngős arany fülbevalót. De csak Londonban veti be a közismert avar lelőhely nevét (ahonnan valószínűleg semmit nem szerzett), amikor ugyanezt többedmagával még Budapesten állította ki (ÖM 85, No. 100), óvakodott lelőhelyet említeni. Aligha fogjuk hát valaha is megtudni, miért tagadta le Budapesten korongjai megszerzési helyét, ám nyilvánvalóan tudta. Bizonyoságra, hogy Sacken előtt elszólta magát.

Kárász Gézá, mint a korabeli gyűjtők nagyrészt, amúgy sem nagyon érdekelte a közelebbi lelő-

hely, katalógusában az Ungarn vagy Siebenbürgen megnevezés a leggyakoribb. Még olyan esetben sem mindig ad lelőhelyet, amikor kivételesen tudta. Így gyűjteménye fentebb említett 2 hunkori aranycsatjait, amelyeket történetesen éppen Szeged vidékén találtak (*Pulszky F.*, ArchÉrt XIII, 1879, 32).

Az Egger/Kárász/Rosenberg korong azonosítása számos nehézséget old meg. A rézkori szakirodalomban először J. Jisltól felfedezett Rosenberg-korongot Makkay János korábban, egy az oxfordi Ashmolean Museumnak 1974-ben megvételre ajánlott koronggal együtt, külön lelet részének tartotta (Makkay 1976, 187, 24. kép, – rajz Forrer nyomán) „probably Transdanubia” származással. Újabban kitűnően ráérezett, hogy a Rosenberg-korong valamelyik „csepini, közepes vagy kisméretű” koronggal lehet azonos, de a Diner-katalógust nem ismerve, kénytelen volt tovább találgatni. Így lesz nála egy és ugyanazon korongból két különböző méretű külön lelet: „Kárász Géza 2. korongja” (1985/2, Cat. 15) és a Rosenberg-korong (Cat. 19), – mindkettő ismeretlen lelőhellyel.

Az Adamovics-féle korongok

Glembay Károly csupán egyetlen korongot látott, mért meg s rajzolt le, azt, amely az osztozkodás után Adamovics Jánostól Adamovics Lászlóné birtokába került. Mivel a rajz – feltehetőleg színezett rajz – sajnos egyelőre lappang, a pontos leírásra kell támaszkodnunk. Glembay hangsúlyozza, hogy a lemezt díszítő dudorok „mellszerűen” hegyesedő „kúpok, melyek csucai egyenoldalú háromszögben állanak”. – Ez a tenjai korongok jellegzetessége, semmiféle más korongon nem található meg ugyanígy. Fontos ismeretjelgye még a karima háromsoros zeg-zug minta

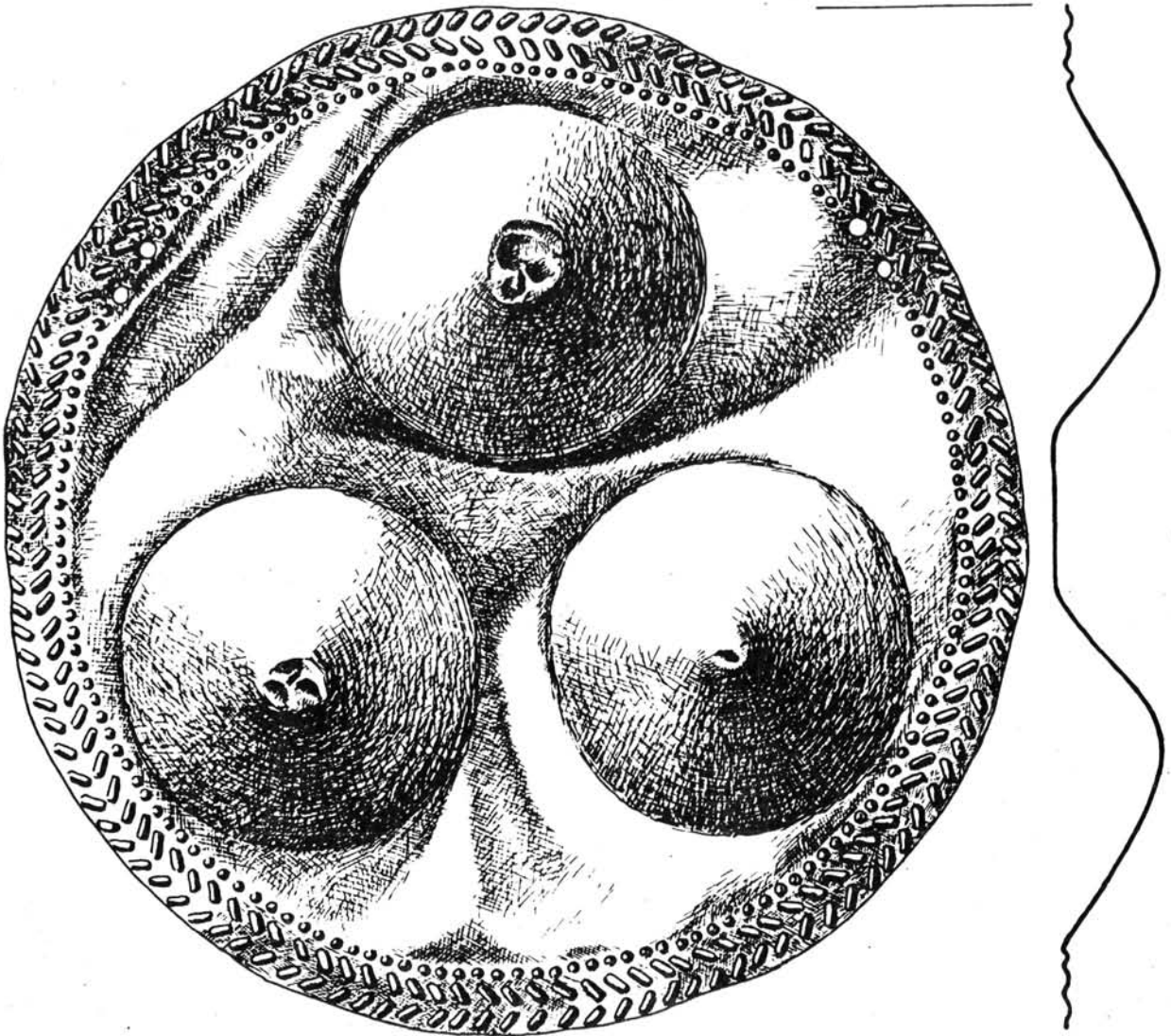
díszítése, a „köröskörülfutó, háromszor tört vonalból font karima”, amelyet Rómer Glembay rajza nyomán ábrázolva közöl (Rómer 1865, 74–75). – Ilyen szegélydísz az Egger-féle korongokon nem található, Sacken sem ír róla.

Még egy pillanatig Glembaynál időzve: beszámolójából kétségtelenül kiviláglik, hogy a megyei hatóság az aranykincset a találó és a földbirtokos közt *fele-fele* arányban osztotta el, kisebb aranykincsek esetében 1867. előtt ez volt a hivatalos gyakorlat. A lelet *egyik fele* tehát Adamovics János földbirtokoshoz került. Ebből a feléből juttatott egy közepes méretű korongot menyének, Adamovics Lászlónénak, egyedül ezt látta Glembay. Megfelelhet a valóságnak az is, hogy az egész kincs összsúlya nem érte el a 90 aransúlyt, Glembay 86 aranyra (= 301 gramm) írja.

Adamovics 1. korongja

Egger Sámuel jól ismerte az akkori földbirtokosokat, Adamovics János és neje nem sokáig őrizgette a maga aranylemezét s nem állt ellent az ügynökök csábításának. Jópénzért megvált tőle s a korong – nem tudni milyen úton-módon – az ország akkori leggazdagabb gyűjtőjéhez Ráth Györgyhöz került. Ráth azonban egy számunkra homályos üzleti akció keretében már 1871. szeptember 2-án megvált tőle s különböző, későbbi aranyékszerekkel együtt a Nemzeti Múzeumnak juttatta:

233, 1871.1. Három domborulattal ékes nagy kerek aranylemez, melynek belső köre szemcsés, a második és szélső vonalkás. Aranylemez átm.: 14 cm. Szerzemény a. m. n. muzeum költségén Ráth Györgytől (10. ábra).

10. ábra. Tenja-Orlovinjak. Adamovics 1. aranykorongja a Ráth-gyűjteményből. MNM. Term. nagys.
Abb. 10. Tenja-Orlovinjak. Die 1. Goldscheibe von Adamovics aus der Sammlung Ráth. MNM. Nat. Gr.

A kissé homályosnak tűnő belső és szélső „kör” kifejezés a hármás szegélydísz kevéssé sikerült leírása.

Leőhely ugyan nincs feltüntetve, ám az ügylet lebonyolító Rómer nyilván sejtette – ha másból nem a szegélydíszből – hogy a „csepinini” Glembaytól leírt egyik korongról van szó. Párja vagy más hasonló korong nem volt a Ráth-gyűjteményben, 1876-ban, amikor Ráth 3 vitrinben kiállítja őskori kincseit, nincs köztük rézkori arany (*Hampel* 1876, 143–146).

A mind a jelen pillanatig azonosítatlan Ráth-féle korong azonos a Nemzeti Múzeum 103,82 g súlyú nagy korongjával, Pulszky 3. korongjával. Új leltári száma: 68,24,128. Az első jó fényképet Klösz György készítette róla (MNM 1876. évi fényképsorozat LVI. tábla 44., v. ö. az ArchÉrt XI, 1877, 23. beszámolót a fotómunkákról), jó fényképe jelent meg az Országos Iparművészeti Múzeum galvano-másolatok képes lajstromában (Bp 1908, No. 46), Pataynál nem szerepel, Makkay 1985/1 a 37. képen balra lenn közli fényképét.

Újabb munkájában Makkay észreveszi, hogy a korong „feltűnően azonos” a „csepiniekkel”, ám Glembay adataival össze nem egyeztethető súlya miatt (Glembaynál a legsúlyosabb korong 63 g) az azonosságnak még a lehetőségét is kizárja (*Makkay* 1985/2, 9–10), jegyzékében „tökéletesen ismeretlen leőhellyel” szerepel (uo 20, Cat. 13). – Hiba volt azonban mindenben Glembaynak hinni.

A Ráth-féle korong nem lehetett Egger, következésképpen Sacken kezében sem. Bár mérete a legközelebb áll a stollhofi 1. nagy koronghoz (ám valamivel *nagyobb* annál!), súlya sem sokkal marad el tőle, a felfüggesztés számára fűrt 2–2 lyuk között sokkal kisebb a távolság, mint a stollhofin, – össze téve nem lehetne átlátni rajtuk! – A továbbiakról az Adamovics-korongok összefoglalásában.

Adamovics 2. korongja

A Glembaytól lerajzolt s leírt korong a Rómertől közzétett hármás zeg-zug mintás kerettel sokáig nem került régiségkereskedő kezére, családi ékszerként évtizedekre nyomaveszett. Az 1930-as években budapesti régiségkereskedő (Mauthner László?) birtokában feltűnik egy aranykorong, amelyről fénykép került Tompa Ferenc professzorhoz (ezt közlöm itt: *11. ábra*) és a Nemzeti Múzeum birtokába, az utóbbit Patay Pál közölte (*Patay* 1958, 44, 85. j., XVII. t. 5). Újabb évtizedekig tartó lappangás után, 1974-ben a korong a zürichi Galeria Kollerben bukkant fel, amely az évben megvételre felajánlotta az oxfordi Ashmolean-Museumnak. Kutatásunk az utóbbi intézmény érdeklődése nyomán kap ismét hírt és képet róla (*Makkay* 1976, 287, 244. j.). A korongot végül is a stuttgarti Württembergisches Landesmuseum vette meg és „Westungarn” leőhellyel leltározta. Anyagát A. Hartmann vizsgálta (*Hartmann* 1982, 151, ALL 4855, Taf. 115, rossz – túl nagy – méret-

11. ábra. Tenja-Orlovinjak. Adamovics 2. aranykorongja. Archiv felvétel. Kiesinyítve.
Abb. 11. Tenja-Orlovinjak. Die 2. Goldscheibe von Adamovics. Archivfoto. Verkleinert.

jelzéssel), aranszennyeződése (u. n. Materialgruppe B) közel áll a stollhofi, mojgrádi, tibava/tibai rézkori aranyakéhoz (*Hartmann* 1970, 114–117, Uő 1982, 152), – eredetiségéhez tehát nem férhet szó. Méretét Stuttgartból kapott adatok nyomán Makkay János közli: Átm.: 12,5 cm, Súlya: 51,7 g (*Makkay* 1985/2, Cat. 7.).

Miközben Makkaynak tökéletesen igaza van abban, hogy a stuttgarti korong „in all respect” megfelel Glembay leírásának (*Makkay* 1985/1, 202, Uő, 1985/2, 10 és 18), aközben katalógusában a 6–7. számon mégis összevonva szerepelteti az Egger 2. koronggal, annyira azonosnak tekinti őket. Valójában az Egger 2. korong Sacken leírásának felel meg, a stuttgarti pedig egyes egyedül a Glembayénak. Glembay ugyanis lemérte Adamovics Lászlóné korongján még a kúpok alapátmérőjét is (142/100 bécsi hüvelyk). Ilyen kisméretű kúpok egyetlen más *tenjai* korongon sem találhatók, a 470/100 b. h. átlag átmérőjű korongon a kúpokból az átmérő tengelyében 3,3 darab féme el. *Pontosan* ugyanezt a 3,3 arányt kapjuk a stuttgarti korong 125 mm-es átmérője mentében az átlagban 3,78 cm átmérőjű kúpok felsorakoztatásával. Ez a döntő bizonyítéka, hogy a stuttgarti korong azonos Adamovics Lászlóné korongjával, megtoldva azzal, hogy hármás törésű zeg-zug szegélykeret is csak ezen az egyen található. Míg a Glembay által mért átmérők: 467/100 – 476/100 = 12,29 – 12,53 cm abszolút pontosnak bizonyultak, az általa mért súly adat: $14 \frac{1}{2} = 50,75$ g, vagyis közel 1 grammal kevesebb, mint a korong valószínűsége súlya. Az 1/2 súlyból azonban világos, hogy csupán házi mérlegem s nem 1/16 súlyokat tartalmazó patikamérlegem mért. Glembay súlyadata azon-

ban kisebb pontatlansága ellenére is kizárja, hogy leírása az RN 80,1877,1 = Egger 2. mindössze 47,92 g-os korongjára vonatkozna (másként *Makkay* 1985/1, 161, aki szerint ez „a földbirtokos menyének tulajdonában volt”, már t. i. a „másik” menyének), nem szólva arról, hogy az utóbbi szegélydíszítése sem egyezik a Glembay/Rómer leírással (másként *Makkay* 1985/2, 6, 10–11 és Cat. 6–7).

Ha elfogadjuk, márpedig a kényszerítő körülmények folytán nincs más lehetőség, hogy a stuttgarti korong azonos Adamovics Lászlóné korongjával (így már *Makkay* 1985/1, 162 is), akkor Glembay valamennyi további közlése felborul. Glembay azt állítja, hogy a tényői legény „6 darab aranylemezt húzott ki” a kút üregéből: 2 nagyobb, átszámítva 63 grammot, 2 közepes, 50,75 grammot és 2 kicsit, amelyek csak 36,75 grammot nyomtak volna. Ez együttvéve 301 grammot tenne ki. Ezzel szemben a valóság az, hogy csupán *egyetlen nagyobb* méretű ismerünk, amely azonban 103,82 grammos, és *négy darab közepes* 57,5; 51,7; 47,92 és ismeretlen, de hasonló súlyút. Mindezek összesen 260,85 grammot nyomnak, vagyis a berlini Egger 1. korongra Glembay nyomán csak 40,14 gramm maradna. Ami azonban még mindig jóval több, mint a Glembay-féle kis korongok állítólagos súlya.

A két Adamovics-féle korong súlya együttvéve: 155,52 gramm, ami máris több, mint az egész kincs Glembaytól közölt 301 gramm összsúlyának a fele. A kincs összsúlyában azonban Glembay nem sokat tevéthetett, mivel azt csak az Adamovics-családtól tudhatta, hogy együttvéve sem érték el a 90 arany-súlyt („80 valamennyi” volt). Ebből Adamovicsék részesedése 44 1/2 lehetett, nagyjából ennyinek felel meg a hozzájuk került két korong 155,52 grammos súlya. Következésképp nagyjából ugyanennyi volt a tényői legény része is, vagyis a berlini Egger 1. korong a valóságban körülbelül ugyanolyan súlyos volt, mint a négy párja, 50,10 g körüli. Eladási árak a 400 váltóforint is 40 körüli aransúlyra utal.

Glembay képzelt aranykincsét már Sacken halomra döntötte, hiszen nem három különböző méretű és súlyú korongról számolt be, hanem három „fast genau die gleiche Grösse” korongról, Rómer fordításában „majd egyenlő nagyságúakról”. Ezekhez kapcsolódik negyedikként Adamovics Lászlóné korongja. Glembay hallott arról, hogy Adamovics János (illetve hitvese) korongja *nagyobb*, mint a menyé korongja, de, hogy mennyivel nagyobb, azt már csak elképzelte. Arról is tudott, hogy Adamovics János László fia feleségének adott egy korongot, hiszen a kezében tartotta. Arra azonban már csak a tényői legény három korongjából következtetett, hogy a másik menyének is ajándékozott egyet.

Ténykérdés, hogy a Glembay által leírt kis méretű korongokból soha sehol nem bukkant fel egyetlen példány sem, s az is, hogy az általa elképzelt nagy méretű korongoknak nem felel meg a fennmaradt egyetlen nagyméretű korong.

Összegezve Glembay és Sacken korabeli adatait a meglévő, illetve ismert tenjai korongok tanulságaival: a tenjai legény minden bizonnyal csak 5 darab korongot talált, egy nagyobb és súlyosabbat és négy darab nagyjából egyforma méretűt. A megye súlyra osztotta meg az aranyakat, a felezéskor a tenjai ember 3 közepes, a földesúr pedig ugyanolyan súlyban egy nagy és egy közepes méretű korongot kapott. Valamennyi korong múzeumba vagy gyűjteménybe került, 3 jelenleg is hozzáférhető. Stílusuk tökéletesen azonos, a tenjaiakon kívül ilyen korongokat nem ismerünk. Mégsem alkottak egyetlen „készletet”. Az Adamovics-korongok szegélydíszítése némileg különbözik az Egger-korongokétól, ez máris kétfelé osztja őket. Ugyanakkor az Adamovics 2. korong kisebb méretű dudorjai eltérnek valamennyi többitől, s ezzel egy harmadik „készlethez” jutottunk.

Végezetül pár szót a lelőköriülményekről. Bár a tényői legénytől – nyilván széltében-hosszában – mesélt lelőköriülmények első olvasásra falusi romantikának tűnnek, mégsem járhatnak messze a valóságtól. A történetet sem a hatóság sem a földbirtokos nem vonták kétségbe. A legények nem földmunkát végeztek, hanem kapáltak, a meglévő korongok nem mutatják földmunka nyomait, sértetlenek, tiszták, kis horpadásaik korabeliek. Az esetnek több tanúja volt („több tényei legény”), a lelet előkerülési helyét ellenőrizni lehetett, nyilván ellenőrizték is. „Völlig frei von Humus”, szabadon, egy kis üregben bukkantak a stollhofi kincsekre is (*Sacken* 1865, 13) a tényői és stollhofi lelőköriülmények éppenséggel nagyon emlékeztetnek egymásra. Kizárt dolog, hogy a korongokon kívül egyebet is találtak volna Tenjan, kivált egy másik aranyeletet (v. ö. alább), hiszen a legény előbb az összes aranyát eladta a tényői zsidónak s igazán szerencséje volt, hogy a roszszul sikerült üzletet a hatóság meghiúsította.

A téves Csepin vagy Csepin–Eszék – Čepin–Osijek vonal feltűnése és fejlődése

Bármily hihetetlen, de előbb tűnik fel a hazai szakirodalomban, mint az aranyelet. Már szó volt róla, hogy 1861. nyarán Glembay Károly érmeiket ajándékozott a Nemzeti Múzeumnak, ezek a naplóban Kologyvár–Palocsa lelőhellyel szerepelnek. Az Érdy János múzeumi „jegyzőkönyveit” kivonatossan közlő Ipolyi Arnoldnál azonban ugyanerről meglepően mást olvashatunk: „Csepény területén, Verőczemegyében, a palacsai és kologyvai [sic!] mocsárban találtatott Mátyás–Lipótkori pénzekon kívül, Constantin római rézérme és más két darab olvashatatlan római pénz. Glembay Károly ajándéka”. (ArchKözl II, 1862, 301, No. 446.)

Nyilvánvaló, hogy a „csepini” Glembay már akkor levelet mellékelte küldeményéhez s azt már a kezdet kezdetén sikerült alaposan félreérteni, Palocsa ugyanis nem „Csepény területén” nem is „Verőczemegyében” hanem a Glembaytól emlegetett csatorna ke-

leti, Szerém-vármegyei vége felé van. Csupán „Kologyva”, a leltárban helyesen: Kologyvár, fekszik Csepény közelében. Egyébként Ipolyi az egyetlen, aki a falu nevét helyesen írta magyarul régészeti szakirodalmunkban. Úgy tűnik, erre az irodalmi adatra Rómer sem figyelte fel.

Glembay azonban leveleivel kényszerítette, hogy figyeljen rá, láttuk még 1868-ban is. Rómer ismerteti az általa felküldött régészeti leleteket. Nem csoda, ha a szorgos „csepini” mérnök végül fogalommal vált számára. Észrevehettük, hogy 1868-ig Rómer Glembay aranykorongjait orlovinyákinak nevezi. A következő alkalommal, amikor hasonló korongot lát, nem jut eszébe Orlovinyák. De eszébe jutnak a „csepini” Glembay hasonló korongjai, az új korong „egészen hasonlít a csepiniékhöz” írja (ArchÉrt I, 1869, 298). Ezzel megtörtént a baj, amelyet mindmáig nem lehetett jóténni.

Amikor Rómer 1871-ben megvette a Ráth-gyűjtemény korongját, majd 1877-ben Egger 2. korongját, tudta, vagy sejtette, hogy ezek a „csepini mérnök” korongjai vagy a „csepini Glembay” korongjai lehetnek, hiszen leginkább Glembay közlésére emlékeztek. Amikor 1877. végén Nagyváradra távozott, akkorra a múzeumban már rajtamaradt a két korong ez a helynév. Anélkül azonban, hogy az utód tudta volna, melyik két korongra érte Rómer.

Utódja, Hampel József, aki – láttuk fentebb – kellő tapasztalat és gyakorlat nélkül vette át a Régiségtárat, kezdetben hibát hibára halmozott. Rómertől még jól ismert s leírt leleteket sorozatosan összekevert, mint azt az avar fejedelmi leletek esetében kimutattam (Bóna 1984, 81–111). A múzeum 1878-ban megnyitott új kiállításában a kelténél több keveredés és félreértés tapasztalható, a hibákat pontról pontra követhetjük a kiállítás Hampeltől íródott 1881. és 1883. évi Kalauzaiban. A Kalauz szóbanforgó 3. és 4. kiadásában azonban hiába kerestem az őskori leletek közt korongjainkat, az őskori fémeleletek római sorszámmal jelzett tábláin nem találhatók. A bronz és aranyleletek az LIV. táblával végetérnek, s ez a Kalauz későbbi kiadásában is így van.

Véletlen, hogy ahol nem kerestem, a „Római, barbár emlékek, népvándorláskorabeli leletek” teremben sikerült rábukkannom a megoldásra. Itt, a római leleteket tartalmazó 8. szekrénybe egész sorozat őskori arany keveredett, minden bizonyosan a fokorui kincs téves kormeghatározása miatt. A C. táblára a fokorui lelet. A mellé vagy alá helyezett táblához írt kalauz szöveget szösz szerint idézem:

„D) tábla. Öt korong aranyból. Két láncz rovátkos karikákból, az egyik 40, a másik 41 tagból. Láncz nagyobb rovátkos karikákból. Karikatöredékek. Lelhely: *Csepin, Eszék mellett*. Acsádi karperecek. Magyarbényei karperecz. Nyakláncz 9 csigás aranytagból. Miavai torques. Karpereczek arany sodronyból. Apró karika. Apró láncz négy rovátkos karikából. Arany gyöngyök”. (Hampel 1881, 17, – szösz szerint így az 1883. évi 4. kiadásban is).

Különös történet, hogyan kerültek ma már világ-hírűnek számító bronzkori aranyékszerek a római kiállítás egyik szekrényébe. Azzal kezdődött, hogy Pulszky Ferenc a korábban soha nem látott ékszereket is tartalmazó fokorui kincset római kori kelta alkotásnak vélte (Pulszky, ArchÉrt XIII. 1879). A fokorui karperecekből és Pulszky eredményeiből kiindulva Hampel a legszebb bronzkori aranykarpereceket (Magyarbénye, Bélye, Nyírácsád, Pipe stb.) szintén római kori barbárnak határozta meg (ArchÉrt XIV, 1880, 214–216). E kettős családi tevékenységgel egyidőben „a 3. számú, vagyis az úgynevezett római terem *szakszerű* rendezése vétetett folyamatba” (Hampel, ArchÉrt XIII, 1879, 34, majd utóbb 81) és 1879. október 3-án „az újonnan berendezett római terem” meg is nyílt (uo 326–327) – Ennyit az ügy római oldaláról és „szakszerűségéről”.

Figyelmes első olvasásra is világos, hogy a szóbanforgó D) táblán ismeretlen lelőhelyű és lelőhelyes aranyak váltakoztak. Nyilvánvalóan ismeretlen lelőhelyű volt az öt „korong aranyból” – bennük rejtőzött a Nemzeti Múzeum a következő évektől rézkorinak számító Pulszky 1–5. korongja. Valószínűleg ismeretlen lelőhelyű volt a 40 illetve 41 tagból álló későbronzkori aranylánc is. A következő rovátkás karika sorozatról nem tudni melyik lehet. Ismerjük viszont a következő tételen szereplő „karikatöredékeket”, nyilvánvalóan azonosak azzal a 18–19 db gyatra sima aranykarikával, amelyeket a múzeum nem sokkal előbb vásárolt és az RN 3,1880,3. tételen „*Csepin Eszék mellett*” lelőhellyel vett fel a naplóba. A leltárnaplóval szösz szerint egyező lelőhely megjelölés tehát *csupán erre az egyetlen tételre vonatkozik!*

Kiderül ez a továbbiakból. A szépséges nyírácsádi és magyarbényei karperec után ismét ismeretlen lelőhelyű nyaklánc következik, majd a miavai nyakperec s végül ismeretlen eredetű és lelőhelyű aranyak zárják a sort. A későbbi tévedések nyitja nyilvánvaló: Hampel a táblán szereplő első ismert lelőhelyről származtatta az előtte felsorolt leleteket. Ha nem is mindet, legalább az aranykorongok nagyrészét, amelyekkel kapcsolatban szintén a „Csepin” név szálldosott korábban a levegőben.

Évekkel később, nagy összefoglaló munkáinak írása idején, Hampel gyakran használta forrásul saját fiatalkori kalauzait. Éppen a Kalauz tévedései nyomán keveredtek össze a nagy avar sírleletek s a fent idézettek nyomán született meg a sokat idézett hampeli mondat is a bronzkori lelőhelykataszterben:

„Csepin (Verőcze m). Aranykincs, aranylemez-ből vert korongos ékszerek pont és körömdíszekkel, a M. N. Múzeumban 3 darab. MNM LVI 43–45; le rajzolva XLV. 1, a bécsi cs. múzeumban 2” (Hampel 1892, 21). Ismétlem, ezt idézik, a hat évvel korábbi eredetire csak hivatkozni szokás:

„Csepin, comté de Verőcze (Slavonie). Trois pièces de ce trésor sont au musée de Budapest, pl. XLV. 1. (MN LVI. 43–45), deux au musée de

Vienne. Ce sont des plaques en or rond, ornées de bosses et de points au repoussé, formant des cercles et des angles" (Hampel 1886, 67).

Az adat felhasználói kötelességszerűen kijavították a jelentéktelen hibát (a XLV. 1 hivatkozás helyesen: XLVII. 1) és elfogadták az egész adatot.

A Jankovich-korongok kapcsán tisztáztuk, hogy Hampel „csepini” korongok gyanánt a Jankovich 1. és 3. és a Ráth-féle korongokra hivatkozik, ezek lennének Budapesten. Azt azonban nem magyaráztuk meg, miért adományozott a „csepini” leletről két darabot Bécsnek is. A rejtélyt nyitja valószínűleg az, hogy 1886-ban Hampel már Pulszky 1883. évi táblájával is dolgozott. Feltehetőleg összetévesztette a Pulszky 1–2. = Jankovich 1–2. korongot a valóban nagyon hasonló stollhofi korongokkal, amelyek Sacken ábráin (Sacken 1865, 12–13. kép) nagyjából azonos méretben és stílusban vannak lerajzolva. Azt hitte, hogy Pulszky reprodukálta az utóbbiakat. Lelethelyüket viszont saját Kalauzából meríti, elképesztő következetlenséggel, hiszen ott világosan a Nemzeti Múzeum öt korongjáról van szó, az pedig még talányosabb, hogy a bécsi korongokat miért vélte „csepinieknek”.

Nem érdemes a hampeli logikán tovább tünődni, mivel megfejtethetlen, esetünk egyébként is csak egyike a sok hasonló hampeli tévedésnek. Mivel az eddig elmondottakból világos, hogy Čepinben semmiféle korong nem került elő, nem szükséges tovább göngyölnünk ezt a szálát. Kössük el azzal, hogy *mindaddig míg kutatásunk az aranykorongok kapcsán Hampelből indult ki, sorra beleesett a „csepini” verembe s ez alól e sorok írója koránt sem volt kivétel.*

Kéziratomból nyomdába adása után lettem figyelmes egy olyan munkára, amelyre témánkkal kapcsolatban korábban gondolni sem mertem volna, mások sem gondoltak rá: Pulszky Ferenc, A kelta uralom Magyarországon. Arch. Közl. XIII/1, 1879. Ebben a következő meglehetősen olvashatók (18–19. old):

„vaskori kelta eredetűeknek tekinthetjük azon kerek aranylapokat is, melyeknek közepén három kivert dudor emelkedik, s karimájuk hol két hol három kivert gyöngysorozattal ékes, két helyütt ki vannak lyukasztva, hogy felvarrathassanak. Eddig nyolcz ily aranylapot ismerek, kettő Ausztriában az úgynevezett Lange Wandnál találtatott, melyek közül az egyik a bécsi Antiken-Cabinetbe, a másik a muzeumunkba került; kettő találtatott Csepinben Szlavóniában, most Berlinben s muzeumunkban; egy Szombathely táján, mely a szombathelyi muzeumba került; végre három ismeretlen lelethelyről muzeumunkban látható.”

A fentiekből megtudjuk: 1. Kelta alapvetése íráskor, 1878-ban (v. ö. uo 17), Pulszky még vaskorinak tartotta a szóbanforgó aranykorongokat, amivel ala-

posan elmaradt Sacken és Rómer 1865/66. évi felismerése mögött (v. ö. Összefoglalásunkat). Mivel a korongokat az 1877. évi fokorui aranyelet segítségével keltezi, magyarázatot nyert személyes felelőssége és szerepe a korongok 1879. évi – fentebb megtárgyalt – helytelen kiállításával kapcsolatban is. 2. A téves kormeghatározás oka nyilvánvalóan az volt, hogy Sacken 1865. évi Lange Wand [Stollhof] publikációját eladdig nem tanulmányozta. Emiatt azt sem vette észre, hogy Stollhofon vegyes réz- és aranykincs került elő, csak Rézkor-könyve írásakor fogja majd Lange Wand jelentőségét felismerni. 3. Annyira nem ismerte ekkoriban még a Lange Wandnál talált leleteket, hogy úgy vélte: a két nagyméretű ausztriai aranykorong közül az egyik a Magyar Nemzeti Múzeumba jutott. – Nem más ez, mint az RN 233, 1871, 1 Adamovics–Ráth-féle korong, amelynek származásáról tehát szintén nem tudott. A budapesti nagy korongot az Antiken-Cabinet magányosnak vélt hasonló méretű korongja párjának vélte, ezért beszél csak nyolc korongról a valóságos kilenc helyett! 4. „Csepinből” csak két korong létezéséről hallott, mindkettő *valóban tenjai*: az Egger 1. berlini (1867) és nemrég megvásárolt párja az Egger 2. budapesti = RN 80, 1877, 1. Ez egyrészt *korabeli bizonyíték* a berlini és budapesti korongok összetartozására, másrészt arra, amit eddig csupán feltevésként hangoztattam: az Egger 2. korongot megszerző Rómer (s tőle Pulszky is!) *tudta*, hogy a darab – a berlinivel együtt – a csepini Glembay által leírt szlavóniai korongok közül való. 5. A lelethelyekkel kapcsolatos múlt századi érdektelenség tükrözi, hogy Pulszky Rézkor-könyvében nem ismétli meg ezt az adatot, a Csepin nevet csak harmadkézből átvevő Hampel annál jobban bele fog bonyolódni. 6. Pulszky 1878-ban már ismerte a szombathelyi muzeumban az oda a környékről bekerült aranykorongot – alábbi 5. salfai leletünk előkerülési idejét tehát helyesen határoztuk meg. 7. Később sem tanulmányozta viszont Rómer, A két hazában talált régi arany műemlékekről írott munkáját (ArchKözl V, 1865), mivel a 3 db Jankovich-korong származásával sem 1878/79-re, sem 1883/84-re, sem pedig 1897-re nem jött tisztába [1986, december 22].

Egy még tévesebb „csepini/csepéni” leletről

Hampel 1881. évi Kalauza kapcsán szó esett egy 1880. évi állítólagos „csepini” leletről. 1880-ban egy 45,3 cm hosszú aranylemezt, egy 24,9 cm hosszú hasonló aranylemezt s egy „aranylánczot” vásárolt a Nemzeti Múzeum, az utóbbi a napló bejegyzése szerint 18 karikából áll, ma azonban 19 db van belőlük. A leleteket RN 32,1880,1–3. számon naplózták, lelethelyük Hampel sajátkezű bejegyzése szerint: „Csepin Eszék mellett”.

A muzeumban akkor egyedinek számító lelet korával Hampel nem volt tisztában, az őskornál azonban

későbbinek vélte: „Valamivel későbbi korból látszának származni a csepini (Eszék mellett) aranylelet tárgyai. A n. muzeum e leletből csak három jelentékenyebb darabot bírt megszerezni: két sima arany-szalagot – az egyik 45 cm, a másik 50 cm [sic!] hosszú – és egy tizenhatsz, sima sodronyú karikából alkotott lánczot. Sem a lemezek, sem a karikák nem nyújtanak kielégítő támpontot arra, hogy már most a lelet készítése korát pontosan megállapíthatnók” (ArchÉrt XIV, 1880, 171). Mivel akkoriban a római kori barbár aranyak árfolyama éppen tetőzött a múzeumban, a „csepini” leletből a „római ékszerek” közé tüstént kiállítják az „aranylánczot”, valójában egymásbafűzött sima aranykarikákat. Mint láttuk, egy évvel később az aranykarikák kölcsönzik a lelhely-nevet az előttük kiállított ismeretlen lelőhelyű aranyaknak, köztük az öt aranykorongnak.

Az 1880. évi „csepini” leletet egyébként utóbb valóban mindenestől római korinak minősítették. Fontos bizonyíték rá, hogy az 1884. évi Ötvösműkiállításon Pulszky Ferenc, Torma Károly és Pulszky Károly nem az őskori, kivált rézkori aranyak közt állították ki, hanem a „Görög, etruszk és római tárgyakat” tartalmazó 10. szekrényben, a római jelzésű 46R táblán:

„arany nyak- és másféle lánczok; vékony aranylemezből készült cingulumdíszek. Lelhely: Csepin. Kiállítja a Nemzeti Muzeum” (ÖM 46).

Ezután a lelet feledésbe merült, Hampel bronzkori lelőhely katasztereiben hiába keressük, a „Csepin” lelőhelynél sem esik szó róla. Nem éppen pontos tehát Mzosolics Amália, amikor Hampel fentebb idézett „csepini” adataira hivatkozik az aranylemezek első közlésekor. Mzosolics a lelet leltári adataival együtt először közli az aranylemezek jó fényképét, későbronzkori–koravaskori bősrisak szegélydíszének határozva meg őket (Mzosolics 1955, 52, 70. j. valamint 40 és 6. kép). Három évvel később Patay leleteinket *nem szerepelteti* a rézkori aranyak közt. Mzosolics publikációját nem említve, egyedül Patay szóbeli közlésére hivatkozva közli viszont az 1880. évi leletek leltárhú leírását – egyelőre csak jegyzetben – 1976-ban Makkay János, mint a rézkori Čepin-Csepini lelet valószínű tartozékát (Makkay 1976, 287, 238. j.). 1982-ben az aranypántok már mint a mojgrádi, utóbb tiszaszőlősi rézkori aranydiadémáknak megfelelő „csepini” rézkori aranydiadéma szerepelnek (Makkay 1982, 21 és 66. j.), hogy végül is napjainkban az aranylelet az aranykorongokkal együtt egy fantasztikus méretű „csepini” rézkori aranykincsé növekedjen, az egész „csepini” leletre vonatkozó újonnan költött lelkörülményekkel (Makkay 1985/1, 162–163, már csak röviden 1985/2, 13). A „csepini/čepini” leletek egységét bizonyított ténynek elfogadva, Makkay nyomán már mint „fejedelmi méretű és jellegű” čepini aranylelet szerepel a két aranykincs Kalicz Nándornál is (Kalicz 1982, 13).

Mielőtt ez a szédületes karrier tovább ívelne, ideje lesz tisztázni, hogy az 1880. évi lelet éppoly kevéssé „čepini”, mint az aranykorongok. A Nemzeti Múzeum illetve Hampel József Lemberger Miksa miskolci ékszerésztől vásárolta leletünket 775 forintért. Lemberger 1879–1885 között bronzkori, népvándorláskori és középkori ékszereket küldött be a múzeumnak. Amennyiben lelőhely adatot közölt, megállapíthatóan a mai Északkelet-Magyarországról származó leletekről van szó. A kunmadarasi avar fejedelmi aranylelet kapcsán, amelynek részletei több alkalommal szintén Lembergertől jutottak a múzeumba, úgy fogalmaztam, hogy gyűjtőterülete az egykori Tiszai-vasút körzete volt (Szolnok–Karcag–Debrecen–Nyíregyháza–Tokaj–Miskolc–Kassa) (Bóna 1984, 132, 36a j.), s ha netán székesfehérvári ékszereket továbbított, akkor tudni lehet, hogy Fehérvárról Miskolcra került színésznőtől vásárolta őket. – Eleve valószínűtlen hát, hogy a miskolci Lemberger szlavonai aranykincshez juthatott volna, kivált a korabeli óriási budapesti, zágrábi és bécsi régiségkereskedői és az ország közepén összpontosuló magángyűjtői tevékenység mellett.

A leletben szereplő – most először közölt (Makkay 1985/2, 6. kép) – 19 db aranykarika pontos mása (annyira, hogy ha összekeverednének, aligha lehetne őket szétválasztani!) az aggteleki Baradla-barlang Csontházában 1929-ben Csalog Józseftől talált arany karikáknak (Tompa F., ArchÉrt 50, 1937, 52–54, 23. kép), – a két lelet 1976. óta együtt van kiállítva. Szoros összetartozásuk egymáshoz közel eső lelőhelyet sejtet. Ki kell hát mondanunk: a Lemberger-féle lelet valódi lelőhelye minden valószínűség szerint a Borsod-megyei „Csepány” (Fényes 1851, I. 211), amely a századfordulóig így, jelző nélkül szerepelt, századunkban Hódoscsépány lett (Helységnévtár 1944, 268), jelenleg pedig Özd egyik városrésze. Légvonalban mintegy 35 km-re Aggtelekhez!

A múlt századi Magyarországon sok-sok azonos vagy közeli rokon falunév volt, s mivel nem különböztették meg jelzőkkel őket, a zavarokat elkerülendő, ki kellett írni, és pedig helyesen, a megvét is.

A korabeli, a lelőhellyel nem sokat törődő kutatás, kivált Hampel, gyermeki ártatlansággal keverte össze az azonos vagy rokon hangzású lelőhelyeket. Álljon itt bevezetőként egy tanulságos példa. A sümegi gyűjteményébe került „Mikebudaháza-Felső pusztai” korai avar leletet már a publikáló Darnay nemlétező lelőhellyel tette közzé, s azt sem írja, melyik megyéből származik (Darnay K. ArchÉrt 19, 1899, 278–279). Ugyanezen, vagy még hibásabb néven említi később Mihalik József a Darnay-gyűjtemény „becses mike-budaházi lovas avar sirleletét” (MKÉ 6, 1912, 132). Hampel, talán életében először, eltűnődik a leleten, s a sümegi gyűjtemény nyomán úgy véli, hogy az okvetlenül Zala-megyei illetőségű. Valóban Zalában akkoriban volt Mikefa is meg Budafa is – igaz jó messze egymástól – könnyű volt hát

össze házasítani őket, s a lovassírt immáron határozottan a Zala-megyei „Mikebudaházáról” származtatni (Hampel 1905, II. 348). Csak Márton Lajos deríti ki, hogy az Albertirsától délre fekvő Mikebudáról (akkoriban még puszta) van szó, tehát Pest-megyei leletről (Márton 1910, 195). – Itt talán még ellenvetethető, hogy Hampel mások tévedésének esett áldozatul, az alábbi esetekben azonban már aligha.

Az Arad-megyei német-peregi avar sírleletet (RN 84,1898,1–12 „Németpereg (Arad m), Pécskai Főszolgabírótság küldeménye”, szinte szószerint ugyanígy az évi gyarapodási jelentésben: ArchÉrt 18, 1898, 445) két évvel később a publikációban már áthelyezi a Pest-megyei Peregre (Hampel, ArchÉrt 20, 1900, 113, Uő, 1905, II. 346). Az ilyen áthelyezésekben akkorra már gyakorlata volt, ugyanígy helyezte át a Fejér-megyei Ercsiben talált bronzkori sírleleteket (Csetneki Jelenik E., ArchÉrt XIII. 1879, 50) a Kolozs-megyei Nagyercsére (Hampel 1886, 86), így alkot egy minden bizonnyal Erdélyi Szentgyörgy lelőhelyből Pozsony-Szentgyörgyöt (Bóna 1975, 174, 83. j.), a hasonló példákat még szaporítani lehetne. Leletkatasztereiben és évi jelentéseiben csúnyán eltéveszti a megyéket, pl. „Gyöng (Nógrádvármegye)”, – valójában Tolna megye (ArchKözl XIII, 1879, 51), „Vészto (Hevesm)” = Békés-megye, „Duna-Pentele (Tolnam)” = Fejér-megye, „Török-Szent-Miklós (Torontálm)” = Szolnok-megye (MNM Jel 1900 [1901] 27–28, 31). 1900. évi nagy avar tanulmányában teljes a zavar: „Adony (Tolna m)” = Fejér-megye, „Madaras (Pest m)” = Bács-Bodrog-megye, „Német-Pereg (Pest m)” = Arad-megye, „Igar (Tolna m)” = Fejér-megye (ArchÉrt 20, 1900, 97–98). – Nyilvánvaló, hogy a földrajz nem volt erős oldala.

Az utóbbi példákat hosszan folytatni lehetne, témánknál maradván azonban fontosabb, hogy a miskolci Lembergertől a nagykunsági Madaras (ma: Kunmadaras) lelőhellyel vásárolt, imént említett avar szíjvégeket és magát a sírt Hampel a bács-bodrogi (ma: Bács-Kiskun) Madarasra helyezte át. S miközben az utóbbi falut Pest-megyeinek vélte, egy pillanatig sem tűnődött ezúttal azon, kitől s honnan kerültek a múzeumba az aranyak (Bóna 1984, 115). Azt hitte, hogy „egy helybeli régiségkereskedőtől” (ArchÉrt 5, 1885, X oldal).

A Lembergertől a Borsod-megyei Csépany lelőhellyel felküldött aranyleletet skrupulus nélkül azal a Verőce-megyei Csepény-nyel lehetett azonosnak venni, amelynek neve az ismert okokból akkoriban már ismerősen csengett a múzeumban, ahonnan már korábban is aranyleletekről számolt be Rómernek egy „csepini mérnök”.

A Tenja-Orlovinjak pusztai rézkori aranykorongoknak az égvilágon semmi közük a 15 évvel később a miskolci Lemberger Miksától vásárolt későbronzkori aranyakhoz, – a két lelet összekapcsolását sürgősen meg kell szüntetni! Az osijekai körzetben fekvő Čepinben tudomásunk szerint sem rézkori sem pedig bronzkori aranylelet nem került eddig elő.

4. ÓSZÖNY–PANNONIA DÜLŐ, MA: KOMÁROM, ARANYKORONG. KOMÁROM M. (1868 KÖRÜL)

„Trottina József aranyműves úrnál láttam egy fél 6^{6/16} aranyat nyomó 3 dudorú aranylapot, mely állítólag Ó-Szönyön, a pannonia nevű dülön találtatott volna. (Leleti törvényeink következtében, minden régiség Ó-Budáról, Ó-Szönyről vagy Duna-Penteléről valónak mondatik . . .). Az összetördelt, kettévágott lemez, melynek átmérője 4”, egészen hasonlít a csepiniékhöz és a Német-Ujhely melletti Lange Wandnál találtakhoz”. Rómer Flóris (Régi aranyművek. ArchÉrt I, 1868/69, 298) fenti rövid híradása elkerülte az utókor figyelmét, a bibliográfiák sem említik. Ebben feltehetően szerepet játszott a zárójelben szereplő keserű kifakadás.

Ami a lelőhelyeket illeti, Rómernek igaza is volt, meg nem is. Igaza volt annyiban, hogy a kiegyezés után óriási ívben fellendülő üzletelő régiségkereskedelemnek az említett három helység lett, de inkább csak lesz majd a kedvenc bementő „lelőhelye”. Elegendő e tekintetben Egger 1891. évi katalógusát végiglapozni. Megfeledezett viszont arról, hogy kiemelkedő jelentőségű lelőhelyekről van szó, mindháromról már a múlt század elején szépszámú különböző korú (természetesen főleg római-kori) leletet tart számon a Cimeliotheka és a Jankovich-gyűjtemény. A három nagy római katonai bázis folyamatos települési előzményeit ma már a neolitikumig–bronzkorig vissza lehet követni, vagyis nem véletlen, hogy a rómaiak éppen ezeket a helyeket választották ki erősségek létesítésére. S az sem teljesen a rómaiak érdeme, hogy mindháromnak folyamatos koraközepkori utóélete volt.

Az esetünkben mégcsak nem is kereskedőtől hanem egy ötvöstől pontosan megadott közelebbi lelőhely valóságos: Ószöny keleti részét s magát a castrumot a múlt század 50–70-es éveiben Pannoniának nevezték (Fényes 1851, II. 157, Rómer, Fl., ArchKözl VI, 1866, 153, 155, Kemeter J., ArchÉrt IV. 1870. 127. Még a 80-as években is, v. ö. Gyalóky R., ArchÉrt 5, 1885, 333 és Berkovics-Borota, ArchÉrt 6, 1886, 393, – az elnevezést a „hivatalos” római régészet nem vette át). Ezek után érdemes figyelmünket magára a leletre összpontosítani.

Utolérhetetlen mesterünk – talán éppen bosszankodása miatt –, ezúttal nem olyan világos, ahogyan tőle elvárhatnók. Azt pontosan közli, hogy a kettévágott korong átmérője 10,4 cm, az egyik felének súlya pedig 22,3 g volt. Vagyis mérete megfelel a Jankovich 3 = Pulszky 5/Stollhof 2/Csáford 2 korongokénak, súlya viszont – ha egyáltalában szabad pontosan a kétszeresét alapul venni – az Egger-féle RN 80,1877,1 tényői korongénál is kisebb, tehát valamivel vékonyabb lemezből készülhetett, mint a hasonló méretű korongok.

Itt azonban megáll a tudományunk. Nem érthető ugyanis, hogyan lehet egy „kettévágott”, vagyis

„fél” aranykorong még „összetördelt” is, s ugyanakkor mégis „3 dudorú”. Vagyis nem világos, hogy Rómer csupán egy fél lemezből következtetett-e az egészre, avagy a lemez egyik fele volt mérhető állapotban, az egész pedig több kis töredékből állt össze.

Amilyen hálásak lehetünk, hogy ismert párhuzamok említésével Rómer megmentette az ószönyi korong emlékét az enyészettől, olyan nehéz megfejteni, hogy melyikhez is hasonlította. Ha valóban a Lange Wand = stollhofi korongokra emlékeztette volna Rómer, akkor említenie kellett volna a Jankovich-korongokat is, hiszen poncolt köteg díszítésük azonos stílusú. Díszítésről azonban nem esik szó s ebből arra lehet következtetni, hogy az első állítás állt közelebb a valósághoz: „egészen hasonlít a csepiniekhez”, míg Lange Wandot csupán a szakirodalomban már közzétett korhatározóként teszi hozzá.

Hogy a „csepin” korongok milyenek voltak, azt Glembay rajzából, Sacken leírásából s nem utolsósorban a Ráth Györgynél és az Egger-testvéreknél akkoriban már őrzött korongokból nyilván jól tudta. Láta, hogy hozzájuk hasonló a belső mezőben díszítetlen példány, – bár meg kell jegyeznünk, hogy a Jankovich/Stollhof-korongokat úgyis ketté lehet vágni, hogy az egyik fél díszítés és függesztő lyukak nélküli lesz. Mindez mindörökre bizonytalanná teszi az ószönyi korong stílusát, – ha valóban csak féldarab volt.

Bár Rómer a lelőhely adatban kételkedett, azt mégsem állítja, hogy Trotina aranyműves korongja a „csepiniek” közé tartozna. Valóban, az „összetördelt, kettévágott lemez” egészen más lelőköri körülményekre s kifejezetten barbár osztozkodásra vall.

Többre, másra, a párszavas leírásból nem lehet nem szabad következtetni.

5. SALFA-LAJOSTELEP, MA SALKÖVESKÚT, ARANY KORONG. VAS M (1875–78 KÖZÖTT).

Jó leírását 1878-ban először Lipp Vilmos közölte. Eszerint Surány (ma Vassurány) határában a „patyi erdőben” gróf Pálffy-Daun Vilmos birtokán került elő „egy kerek idomú $13 \frac{2}{3}$ cm átmérőjű és 1 mm vastagságú lemez, finom aranyból, melyen 0° helyzetben három dudor emelkedik ki, a dudorok mellett mindkét oldalon két-két apró lyuk, hogy a lemezt valamihez erősíthessék” (Lipp V., VREJ 6, 1878, 27–28). A korong a szombathelyi múzeum legrégebb, Lipp-féle, leltárkönyvében „Surány Paty” lelőhellyel szerepel, meghatározása „papi mellédísz”, kora „ős-kori”, s azt is megjegyzi, hogy gr. Pálffy-Daun Vilmosnak csupán „letéteménye” = f. 2.1. tétel (Fekete Mária közlése, akinek a lelettel kapcsolatos sok egyéb segítségét is köszönöm).

A látszólag világos lelőhely adat körül Lipp tudósodása alapos zűrzavart okozott. Mielőtt leletünket a fenti módon ismertetné, dolgozatában szombathelyi római és más korú leletekről értekezik. Majd így

folytatja: „Ilyen *vegyes jellegű lelőhely* a surány-patyi is. Hogy Surány és Paty közt római helység volt, az bizonyos. A surányi határban kiásott sír és sírkő, melyen tisztán már csak e név Sempronius olvasható, továbbá a patyi templom falába illesztett sírkő... ezt fényesen igazolják”. – A bökkenő, hogy Vassurány és Kőszegpaty (a múlt században még Nagy-és Kis-Paty) nem határosak egymással, soha nem is voltak szomszédok. Ma Salköveskút és Vassasszonyfa választja el egymástól őket. Lipp idejében ugyanezek még négy falut tettek ki: Salfa, Köveskút, Kis-és Nagy-Asszonyfa. Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy a Lipptől az imént a „surányi határba” helyezett sírt és kocsijelenetes sírkövét a [helyesen:] SEMPRONIA felirattal maga Lipp 8 évvel korábban még Salfa-Lajostelep lelőhellyel írta le (ArchÉrt II, 1870, 215), ezzel a lelőhellyel regisztrálta a CIL (III.6479), a RIU I.153. pedig Salköveskút-Lajostelep (vornals Salfa) lelőhellyel közli. A RIU-ból arról is értesülünk, hogy a kő ma is a vassurányi kastélykertben van felállítva.

Mivel Lipp Surány és Paty közé kifejezetten önálló római települést képzelt, egyre nagyobb gyanakvással olvassuk az utóbb idézett mondat folytatását: „A surány-patyi erdő a barbár–római tárgyak lelőhelye. A százados tölgyfák alatt rejtőző sírok közül erdőirtás alkalmával több bontott fel, melyek tartalma Pálffy-Daun Vilmos gróf nagylelkűsége folytán régiségtárunkba került. Római tárgyaknak tekinthetők itt a bronz karperecek... bronz-gyűrű... borostyán gyöngyök, Constantin nob. c. érem, – egész sírlet a IV. századból való. *Az elősorolt tárgyak közt* azonban két olyan darab is volt, melyeket nem lehet barbár eredetűnek nem mondani...” s itt következik az aranykorong előljáróban idézett leírása és egy bronz buzogány leírása.

„A Vasmegyei Régészeti Egylet Gyűjteményének jegyzéke”, a szombathelyi múzeum 1884. évi nyomtatott leltára (VREJ 9–10, 1882–83 [1884]) már tartalmazza az imént felsorolt leletek egy részét. A bronztárgyak között a 10. lapon No. 129. Buzogány, lh. *Surány*, Gróf Pálffy-Daun Vilmos ajándéka. A 39. lapon No. 89–90. Mázas római edények, lh. *Surány*, Gróf Pálffy-Daun Vilmos ajándéka. Mindezek szerepelnek Lipp imént idézett s azonnal ismertetendő korábbi leírásában. A bronz karperecek és gyűrű nem szerepelnek a leltárban, az ép mázas edények és a pénz azonban kétségtelenül az 1870. évi római sírból valók. Olvassuk csak el a sírről szóló első beszámolót.

1870-ben a következőket tudjuk meg a friss értesülését azonnal papírra vető Lipptől. A Suránnyal szomszédos Salfa határában az u. n. Lajos-telepen „a surányi gróf béresei” nagy – korábbi – sírkövel borított téglasírt találtak. A sírből összekotort leleteket átadták a „salfai tisztnek” – nyilván gazdatisztnek – aki beszoigáltatta őket Pálffy grófnak, a feliratos-domborműves nagy sírkövet és a bélyeges téglákat is a surányi grófi kastélyba szállíttatta.

[A gróf gyűjtötte a római köveket, még Szombathelyről is vitetett a kertjébe (VREJ 2,1874, 173)].

Lipp határozottan írja, hogy ezt a sírt fedte a SEMPRONIA sírkő s ebből valók a bélyeges téglák is. A sír tartalma „csontok között”: Const. nob. c. Gloria exercitus hátlapú érme, bögre és korsócska „sárga mázzal bevonva”, 3 db kígyófejes bronz karperec és bronz íronszerű karperec, 4 db zöld üveggyöngy, lapos bronzpánt, ezüst tű, bronz gyűrű, csont karperecek, – egyszóval valóban egy gazdagabb 4. századi sírleletről van szó. Megjegyzi még, hogy mindez „a surányi gróf birtokában van, ki láthatás végett szívesen bocsátá rendelkezésemre” (Lipp V., ArchÉrt II, 1870, 214–216). – Mármint megtekintésre, a sírleletből később is csak szemelvényeket ajánldékolt a múzeumnak a gróf.

Mindez világos és egyértelmű, szerencsére ezt vette át a CIL. Négy évvel később ugyanis a Sempronia-kőről már ezt írja Lipp: „Lelhelye: Surány, Vas megyében. Található ugyanott a grófi kastélyban” (A vas megyei régészeti egyesület római felirattára. VREJ 2. 1874. 82, Nr. LV. 22). Egy évvel később pedig már az összes korábbi salfai leletet „Surány” alatt jelzi: „sírok, érmek, föliratos kövek, ékszerek” (h), míg Salfáról csupán „épületnyomokat” említ (i) (VREJ 3, 1875, 114), valamint a megyei múzeumba bekerült feliratos márványtáblát (uo 123 = CIL III. 10928 = RIU I. 152). Mivel a CIL megjegyzése szerint az utóbbi ugyanabból a sírból származik („in eodem sepulcro repertae sunt”), mint a surányi kastélyba beszállított bélyeges téglák (= CIL III. 6487), nyilvánvaló, hogy a két feliratos kő ugyanabba az 1870. évi sírba volt beépítve, a márvány nyilván a sír része volt, míg a Sempronia kő a borítólapja, – ez elkerülte a két követ újabban többször feldolgozó munkák figyelmét.

Az egyre kaotikusabb összevisszaságban tanácsos a legkorábbi adatokhoz ragaszkodni. Ezek szerint Pálffy-Daun Vilmos első késő-római leletei Salfa-Lajostelepről származtak, egyetlen sírből (1870). Következésképp az első ízben szorososan velük együtt „az elősorolt tárgyak közt” említett aranykorong (1878) lelőhelye is ugyanaz lehet. Az őskori (és középkori) lelet azonban – hacsak Lipp figyelmét korábban el nem kerülte, ami alig hihető – nem az 1870. évi sírral egyszerre került elő, Lipp még öt évvel később sem tud róluk. Nem szerepelnek a szombathelyi múzeum őskori leleteiről szóló részletes beszámolóban (ArchÉrt VIII, 1874, 6–11), sem a „Lelhelyeink” című jegyzékben az őskori illetve bronz tárgyak, sem pedig a római tárgyak között (VREJ 3, 1875, 111–121). 1878-ban viszont már arról értesít, hogy az 1870. évi római sír lelőhelyén azóta „a sírok közül több bontatott fel”, amit alátámaszt, hogy korábban borostyángyöngyökről nem esett szó. E szerint is *azonos lelőhelyről* van szó.

A sok-sok zavart mindenekeelőtt az okozta, hogy a Szombathelyi Múzeum a gróf adományait és letétjeit

nem tényleges lelőhelyük, hanem az adományozó illetősége szerint, Surány lelőhellyel vette leltárba, s így emlegette őket későbbi dolgozataiban Lipp is.

A Vas megyei Levéltárban őrzött régi telekkönyvekből sikerült tisztázni, hogy Károlyi Lajos korábbi birtoka 1876-ban már Pálffy-Daun nevében szerepelt (Fekete Mária szíves közreműködése), kastélya és birtoka a század végén is Surányban volt (MVV, Vas megye, 1898, 98), más birtoka nem volt a környéken. Egyértelműen kiderül azonban Lipp 1870. évi írásából, hogy a birtok átnyúlt Salfa határába is. Az is tisztázódott, hogy Vassuráynak, legalábbis a közelmúltban, nem volt „patyi erdő” nevű határrésze, nem is lehetett. Jelentősebb erdő a múlt században csak Kis-Asszonyfán a Haraszi-erdő volt, valóban Paty szomszédságában.

Az 1884. évi nyomtatott leltár 63. lapján No. 857. alatt szerepel az az adat, amelyet a koronggal kapcsolatos legújabb irodalom a „legkorábbi” említésnek vélt:

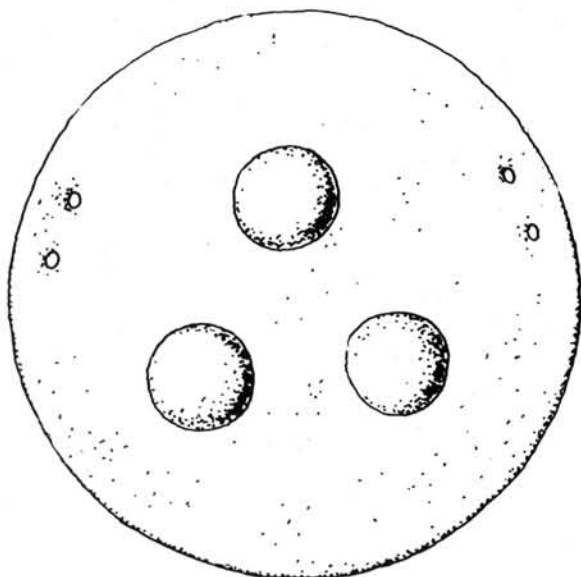
„Papi mellédisz, lh. Paty, Vasm., arany, 3 kiálló dudor, 4 lyuk a lapon, átm. 13,5 cm., ad. gr. Pálffy-Daun Vilmos a tulajdonjog fenntartásával”

A leltár a lelőhelyet szerencsétlenül „Paty, Vasm.” formára kurtítja, holott akkoriban 3 Paty nevű falu volt a megyében. Emiatt lett belőle újabban Rábaty (Makkay 1985/1, 48. térkép), majd utóbb Kőszegpaty (Makkay 1985/2, 13.; Cat. No. 17). A nyomtatott leltárban az átmérő is pontatlan, kikerekített.

Nyilvánvaló, hogy „Surány Paty” lelőhely nincs s nem is volt. Egy kevésbé szerencsés elmélet kedvéért Lipp Vilmos alkotta, kívülre senki nem használta. Az aranykorong Paty lelőhelye nem egyéb, mint a Lipp-leltár „Surány Paty” adatának szerencsétlen lerövidítése, Pálffy-Daun grófnak nem volt patyi birtoka. Paty Lipp elméletében a templomba befalazott római sírkő lelőhelye, amelynek néhány patyi agyag és üvegedénnyel (VREJ 3, 1875, 113) együtt a Surány és Paty közé képzelt római település másik pontját kellene jelezni. Csakhogy mindennek semmi köze a Salfán talált leletekhez.

E zavaros kérdésben valószínűleg már soha nem lehet teljesen tisztán látni. Mégis az a valószínű, hogy ha korongunk nem Salköveskúton, akkor a birtok folytatásában Vassurányban látott napvilágot. Lipp pontos leírásából kiderül, hogy a stollhofi nagyobb (1) korong méretével azonos méretű (átm: 13,7 cm) nagy korongnak a pereme nem volt díszítve. Hampel 1893. évi rajza, amelynek felfedezését és közzétételét Makkay János kutatásainak köszönhetjük, tehát nem „sebtében odavetett vázlat, a díszítések részletezése nélkül”, hanem pontosan azt adja vissza, amit Lipptől tudunk (Makkay 1985/2, 13, 4. kép 17, Cat. 17) (12. ábra).

A sima perem a Tiszapolgár–Bodrogkeresztúr aranyművességgel hozza rokonságba ezt a fontos darabot, amely aranyból előkelő megfelelője a

12. ábra. Salfa-Lajostelep. Aranykorong. Hampel József váz-
lata. Makkay 1985/2 nyomán megrajzolva. Kb. 1 : 2 méret.
Abb. 12. Salfa-Lajostelep. Goldscheibe. Skizze des J. Hampel.
Nach Makkay 1985/2 gezeichnet. Ca 1 : 2 Gr.

morvaországi Hlinsko-ban talált sima peremű réz-
korongoknak (Pavelčík 1979, 319 és 335, 2. kép 2–3,
10. kép 1–2).

A Savaria-Múzeumban letétként elhelyezett arany-
korongot a tulajdonos család századunkban vissza-
kérte. Azóta nyomavesztett.

6. MAROSVÁSÁRHELYI CSÜNGŐDÍSZ, VOLT MAROS-TORDA M., TÍRGU MUREŞ, JUD. MUREŞ, NEUMARKT AM MIERESCH (1877).

A Nemzeti Múzeum RN 94, 1877. számon leltár-
ba vett, vastag aranylemezéből kalapált, közepén nagy
kerek kivágott nyílással áttört [a naplóban a „göm-
bolyú lyuk” fogalomzavar szerepel], 11,3 x 10,3
cm átmérőjű, 25^{10/16} arany súlyú (= 89,68 g) füles
csüngőékszere mellé a Maros Vásárhely lelőhely van
bejegyezve. Első fényképe a Klósz-féle MNM 1/
1878. táblán.

A múlt században egyszer megesett, hogy lelőhe-
lyét nem ismerték, ám egyrészt nyilván azért nem,
mivel nem néztek utána a naplóban, másrészt egy
típusra nézve rokon, valóban ismeretlen lelőhelyű
együttesben volt kiállítva (ÖM 12, No. 9. és No. 10–
12). Az 1884. évi Ötvösmű-kiállításon nagynéha elő-
fordult, hogy ma közismert lelőhelyű ékszereket (pl.
a györkönyi cikáda-párost) lelőhely megjelölés nélkül
állítottak ki, bár az ellenkezője gyakoribb volt.
A későbbiekben csüngőnk lelőhelye soha nem volt
vitatott, Roska Márton kétely nélkül elfogadta, ami-
kor először leírta (Roska 1942, 167). Közzététele-
kor Patay is elfogadta a Marosvásárhely lelőhelyet
(Patay 1958, 39, XVII. t. 4. – a Pataynál szereplő
súly csupán 82,42 g), az ő nyomában H. Dumitrescu

(1961, 3. kép 6) és J. Pavelčík (1979, 5. kép 5) Tírgu
Mureş lelőhellyel tárgyalták a darabot.

Lelőhelyét napjainkban kétségbevonta Makkay
János. Kételyét nyilván az sugallta, hogy az általa a
tiszaszőlősi kincssel azonosított mojrádi kincsnek
– szerinte – nem lehet erdélyi rokona. Ezt írja:
„az 1877-ben és 1878-ban a Nemzeti Múzeum által
megvásárolt hasonló formájú aranyak [t. i., mint a
tiszaszőlősi és mojrádi lemez-csüngők] kivétel
nélkül lelőhely nélküli, műkereskedelemből szár-
mazó darabok” (Makkay 1985/1, 44).

A leletünket a múzeumnak eladó Redlich Ármin
azonban éppenséggel a kivételesen megbízható, nagy-
vonalú régiségkereskedők közé tartozott. Akár sike-
rült eladnia tárgyakat, akár nem, vagy pontos lelőhe-
lyet közölt (pl. RN 75, 1878, gácsi ékszerkincs; a
gyűjteményében látott szolnok-vidéki bronzkardról:
Hampel J., ArchKözl XIII/2, 1880, 66), vagy beval-
lotta, hogy a tárgy ismeretlen lelőhelyű (pl. az RN
124, 1878. számú avar arany álcsat!). Nem egyszer
arról is értesülünk, hogy egyszerűbb leleteket, gyön-
gyöket, érmekeket ajándékozott a múzeumnak (Arch
Ért XIV, 1880, 82 és 91). Nincs hát okunk s alapunk
arra, hogy az általa közölt lelőhely valódiságában ké-
telkedjünk.

Marosvásárhelyen 2 rézbaltán kívül (Pulszky
1883, 27; 1884, 20) hiteles ásatásból Bodrogkeresz-
túri-típusú ép, díszített edény került elő (Kovács I.,
Dolgozatok–Kolozsvár VI, 1915, 239–240, 16. kép),
tehát rézkori lelőhelyként figyelemre méltó terület-
nek számít.

A marosvásárhelyi aranycsüngő egyébként kellő-
képpen különbözik az alföldi–szilágysági Bodrog-
keresztúr-típusoktól (Tiszaszőlős, Hencida, Mojrád,
s ide Progar) ahhoz, hogy egy önálló fémművességgel
rendelkező régió alkotásának legyen tekinthető. En-
nek az erdélyi régióknak közvetlen balkáni kapcsolatai
voltak. Csüngőformánk balkáni kapcsolatának látvá-
nyos bizonyítéka az északnyugat-bulgáriai Szofronie-
vovo-Daneva mogila eneolitikus telep legfelső réz-
kori rétegében 1962-ben talált aranycsüngő. Bár a
Daneva mogilái csüngő mindössze 3 cm-es, formailag
(szabályos kerek lapos csüngő, közepén nagy ke-
rek lyukkal) éppoly közel áll csüngőnkhez (B. Niko-
lov, Archäologisches Museum Vraza, Sofia 1968,
No. 18. színes kép és 140, Uő, Szofronievo, Vraza
1971, 8 és 6. kép), mint a várnai eneolitikus temető
36. és 108. sírjának aranycsüngői (Ivanov 1978,
14. t. Ivanov–Nikolov 1986, Katalogus No. 130.
és 304.). A közvetlen dél–délkeleti kapcsolatokat
erősíti meg az alább ismertetendő Nagyszeben-
vidéki aranykorong is.

7. ISMERETLEN KÁRPÁT-MEDENCEI LELŐHELYŰ SÍR- VAGY KINCSLELET (1878).

Az Egger Sámuel cégtől vásárolt MNM RN 30,
1878, 1–6 számon leltárba vett arany ékszerkészlet
eredetéről az eladók nem tudtak felvilágosítást nyújt-

tani. A lelet 3 db áttört lemezcsőngője az 1884. évi Ötvösmű-kiállításon a rézkori aranyak vitrinjében magyarországi ismeretlen lelőhelyüként volt kiállítva (ÖM 12, No 10–12). Az 1878. évi kiegészítő Klösz-féle fényképsorozat I. tábláján az újonnan szerzett rézkori aranyakkal, az imént tárgyalt 77, 1877. számú marosvásárhelyi csüngővel és a szintén Egger-től vett 80, 1877,1 aranykoronggal együtt szerepel, ami Pulszky Ferenc rendezéséről tanúskodik.

A leletet Patay Pál gondosan leírta és közzétette (Patay 1958, 39, XVI. t. 10–15). Kitűnően érzékeltte, hogy „a formákat illetően kissé eltér a bodrogkeresztúri kultúra . . . hiteles feltárásból ismert típusaitól”. Kézenfekvőnek látszik hát Bognár-Kutzián Ida elemzését követve (Kutzián 1973, 303, 2. kép 8–10) a Hotnica 4. ház – Debar – Gumelnița A2a réteg csüngőivel meghatározott korábbi horizontba, a Tiszapolgár B (vagy II) időszakba keltezni, amelynek a tibava/tibai temető és a velké raškovcei/nagyráskai 17. sír arany csüngőékszerei mellett ez lenne a harmadik, jelentős, sírból származó aranylelete a Kárpát-medencében. Csüngőink előképei illetve rokonai sorozatban előfordulnak a várnai temető 36, 48, 54, 97 és 108. sírjában, aranyból, nagyjából azonos méretben és kivitelben. (Ivanov–Nikolov 1986, Katalogus Nr. 130, 295, 297 és 304).

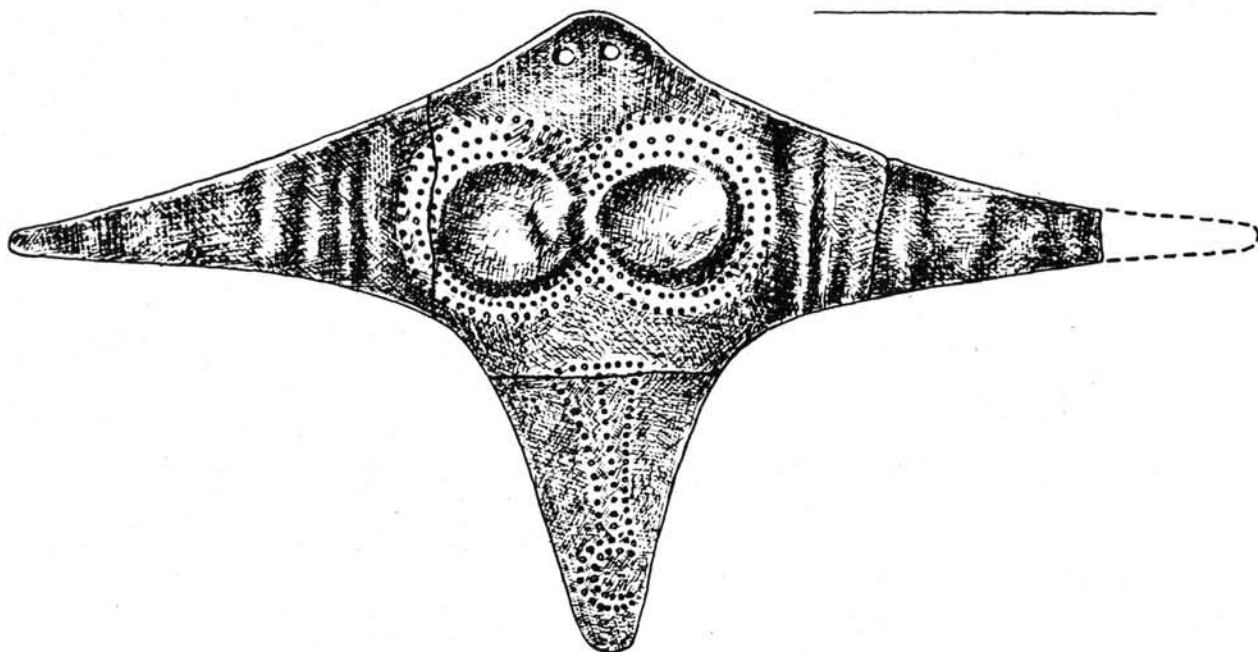
Leletünk ilyenképpen jól körülhatárolható formai rokonsági köre azt sugallja, hogy az Egger-aranyak a Temes–Alduna vidékről vagy Dél-Erdélyből származnak. Csüngőinket a délkeleti (moldvai) u. n. Typ Traianba sorolja Pavelčík is (1979, 325, 4. kép 16), ám kronológiájával bajos volna egyetérteni.

8. SÍRLELET ERCSIBŐL, FEJER M. (1881)

1882 elején a Magyar Királyi Főfémjelző hivatal megváltás útján egy aranyleletet juttatott el a Nemzeti Múzeumnak, amelyet „Ercsi, Fehér m.” lelőhellyel vettek leltárba. Az RN 36, 1882, 1–4. tétel „Őskori aranycsat lemezből”, négy összeálló darab, az 5. tétel „Vékony aranylemez pontsordísszel”, a 6. tétel „Csontból gyöngyök és egy medenczecsont”. A lelet 70 évig ismeretlen maradt, mígnem az aranyakat 1953-ban Fettich Nándor a mojrádi lelet kapcsán közzétette (Fettich 1953, 63, LV. t. 1–2). A szerinte „repülő kacsa”, az újabb szakirodalom szerint „rája” alakú csüngőt pontosan összeállította a töredékekből, de ismeretlen okból a hátoldaláról fényképezette, előlapját még soha nem közölték (13. ábra). Mivel a poncolt díszítésű lemezcsőngő és az egyik mojrádi csüngő kétségtelenül műhelytestvérek, Fettich népvándorláskorinak igyekezett az ercsi sírleletet is meghatározni (Fettich 1953, uo., véleményét Gallus Sándor vélekedésével próbálta alátámasztani). Az Ercsi lelőhelyet Fettich magától értetődően elfogadta, a hunkori mojrádi lelet pannoniai párhuzama, számára, logikusnak tűnt.

A rája-csőngők rézkori voltát kezdetben Patay sem ismerte fel, szerinte „amennyiben tényleg őskoriak”, akkor spirális motívumaikkal inkább korai vaskoriak lehetnek (Patay 1944–45, 25), nem sorolja őket a rézkori aranyleletek közé 1958-ban sem.

A mojrádi „kereszt alakú idolk” rézkori voltát és a Bodrogkeresztúri-kultúra körébe való tartozását először Vladimir Dumitrescu ismerte fel, együtt állította ki s közölte őket a mojrádi nagy áttört aranyle-

13. ábra. Ercsi. Arany melldísz sírleletből. MNM. Term. nagys.
Abb. 13. Ercsi. Goldener Brustschmuck aus einem Grabfund. MNM. Nat. Gr.

mezzel (Dumitrescu 1971, 25, Uő 1974, 266–270). Dumitrescu eredményeit az Ercsi leltre és a Nemzeti Múzeum ismeretlen lelőhelyűnek vélt hasonló csüngőjére átveszi, alkalmazza és tovább fejleszti Makkay János (Makkay 1976, 283–285), nála „antropomorfi” csüngőként szerepelnek. Mivel az ercsi csüngőt is a Bodrogkeresztúri-kultúrába sorolta, akkoriban nagy jelentőséget tulajdonított a pontos és hiteles lelőhelynek, köztudott, hogy Ercsi a Dunántúlnak azon az északkeleti peremén van, ahová az alföldi kultúra áterjedt (uo 285).

Legújában saját korábbi szolid eredményeinek háttérrel, kétségbe vonja az ercsi lelet hitelességét is. Miután a mojrádi kincset „azonosította” a tiszaszőlősi kincsel, úgy véli, hogy az azonos műhelyből származó ercsi és mojrádi csüngők szintén a tiszaszőlősi lelet részei (Makkay 1985/1, 199–200). Az új koncepcióba az Ercsi lelőhely eleve nem illett bele (ld már uo 58). Kétféle tehát hitelét, mondván, hogy a Főfémjelző valótlán lelőhelyet közölt a múzeummal, mégpedig azért, véli tovább, mivel „a csüngő titkos és rejtett úton abból a kézből került a Főfémjelző Hivatalba, amely kézből 1880-ban és 1881-ben a mojrádi kincs is volt” (uo 200). Vagyis, szerinte, az Elek-famíliáról van szó, amely „a próba eladásnak szánt ‚ercsi’ csüngőt” a Főfémjelző segítségével értékesítette volna (uo 202).

Mindez a korabeli viszonyok félreismerése. Az MKir Főfémjelzőhöz olyan nemesfémek kerültek, amelyeket állami építkezéseknél találtak, s koboztak el a hatóságok a találóktól. Kitűnő példa erre egy évvel később (1883 december) a (kun)madarasi avar fejedelmi sír, amely helyes Madaras lelőhellyel hasonló úton került a múzeumba (Bóna 1984, 115–117), avagy néhány évvel később a Főfémjelzőtől beszolgáltatót 60 arany és ezüst éremből álló pénzkincs (ArchÉrt 8, 1888, 381–382). A Főfémjelző a korszak talán legmegbízhatóbb állami hivatala volt, sajátos, mondhatnók „modern” gondolat „próba-eladásokba” beszervezhető holmi ügynökségnek vélni. A szerző azonban annyira hitt saját elgondolásában, hogy ezúttal elfeledkezett hivatkozni a Régiségtári Napló pontos adataira, avagy az adatokat részletesen újraközölő Fettich munkájára, amelyeket pár évvel korábban még jól ismert (Makkay 1976, 283). Mindezek ugyanis kizárják a manipuláció lehetőségét.

A nagy csungo az osztozkodás nyilvánvaló nyomait viseli magán, négyfelé vágták. Feldarabolták a vele együtt talált majd elkobzott aranylemez diadémát is, szintén négy részre, egy része hiányzik, nem került múzeumba. Hogy nem kincsből, hanem sírből származnak, azt az egyetlen diadémán és az egyetlen lemezcsüngőn kívül egyértelműen igazolják a lelettel együtt beszolgáltatót rézkori csont-gyöngyök s végül, de nem utolsósorban a sír és az ékszerek egykori tulajdonosának a medencecsontja.

Rossz szolgálat a régészet ügyének, ha egy tiszta lelőköri körülményekkel, jó együttesben, hihető lelőhelyről múzeumba került sírlelet hitelet kétségbe vonják.

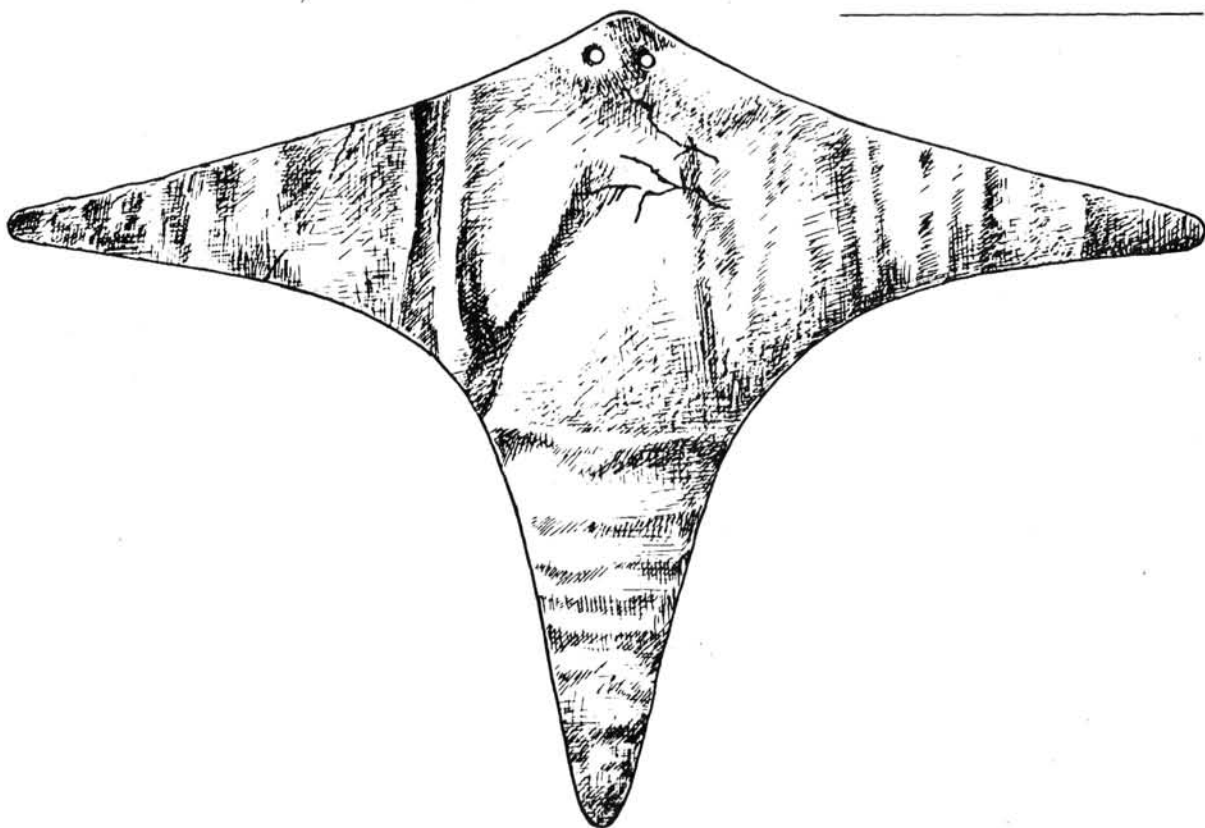
A rokon szakterületek krónikus nem ismerése magyarázza, hogy a Fettichtől pontos leltári adatokkal, lelőhellyel, kitűnő fényképen 1953-ban az Archaeologiai Hungaricában közzétett ercsi rája alakú lemezt 15 évvel később ismeretlen lelőhelyű aranylemezként újraleltározták (MNM Ő. 68, 24, 149). Ugyanakkor ugyanez történt a Fettichtől szintén pontos leltári adatokkal, jó fényképen közzétett RN 3, 1902. számú rája alakú aranylemezrel is (MNM Ő. 68, 24, 148). A nem kevés hasonló eset ismeretében kétszer meg kellene gondolni, érdemes-e, pontosabban: szabad-e újabb nagyszabású revízió nélkül számítógépbe táplálni a Nemzeti Múzeum múlt századi fondját?!

9. NAGYSZEBEN KÖRNYÉKI ARANYLELET, HERMANNSTADT/SIBIU, JUD. SIBIU (1900 KÖRÜL).

1900 március 20-án a Nemzeti Múzeum Régiségtára ovális aranylemez vásárolt a kolozsvári illetőségű Kanitz Antaltól. A leltári tétel mellé ugyan nem jegyezték be lelőhelyet, ám az évi jelentésben Hampel hírül adja, hogy „a dudoros ékítményű óskori aranylemez állítólag Erdélyben lelték” (ArchÉrt 20, 1900, 181). Más szavakkal, de ugyanígy: „állítólag Erdélyben lelt dudoros ékítményű aranylemez kereskedőtől szereztünk” (MNM Jel 1900 [1901] 28). Az RN 30, 1900 leltári tétel a következő: Óskori aranylemez két darabban, ovális alakú, gyűrött, há-

14. ábra. Nagyszében/Sibiu. Aranykorong kicseleletből. MNM. Term. nagys.
Abb. 14. Hermannstadt/Sibiu. Goldscheibe aus einem Schatzfund. MNM Nat. Gr.

15. ábra. Nagyszeben/Sibiu. Arany mellűz kincsletből. MNM. Term. nagys.
Abb. 15. Hermannstadt/Sibiu. Goldener Brustschmuck aus einem Schatzfund. MNM. Nat. Gr.

rom kör alakú dudorral, szélein 4 helyütt átylukasztva. Súlya 21,8 gramm. – Mérete nincs feltüntetve [= 7,15 x 8,0 cm]. (14. ábra).

22 hónappal később egy erdélyi szásztól, a nagyszebeni Sigismund Roth-tól (Roth Zsigmond) arany karperecet és egy aranylemez szerzett meg a Régiség-tár. A naplóban ekkor sem tüntettek fel lelőhelyet, ám azzal Hampel tisztában volt, hogy a „négyágú aranylemez, melynek . . . három ága hosszabb” őskori, s valamit a lelőhelyről is sejtethetett, mivel azt írja, hogy „belföldi, de bizonytalan lelőhelyű aranykincs” két megmentett darabjáról van szó (ArchÉrt 22, 1902, 421, u. így MNM Jel 1902 [1903] 33– a lemez súlyát tévesen, sajtóhibával közlik = 17,5 gr). Az RN 3, 1902 leltári számon a következők szerepelnek: 1. Őskori aranykarperec, 2. Őskori aranylemez, háromágú, egymás mellett két lyukkal áttörve. Egyik ága letört. H: 16 cm, Sz.: 11 cm. Súlya 47,5 gr (15. ábra). Röviddel később egy az sz betűt németesen író kéz mind a 30, 1900 mindpedig a 3, 1902 tétel lelőhely rovatába bejegyezte: Nőben. A bejegyzések jogosultságát nem lehet kétségbevonni, márcsak azért sem, mivel az 1900 évi lelet erdélyi származását maga Hampel igazolta.

A dudoros, ovális aranylemez először Patay Pál közölte (Patay 1958, 44, XVII. t. 6.) ismeretlen lelő-

helyről származóként, tehát Hampel híradására nem figyelt fel, a nehezen olvasható utólagos bejegyzést pedig nyilván nem vette figyelembe. A „rája” alakú lemez és a karperecet már előbb közzétette Fettich Nándor. Szerinte „kereskedőtől vett” (– nyilván a nevet értette félre –) magyarországi ismeretlen lelőhelyű leletek (Fettich 1953, 63, LVI. t.), vagyis az utólagos leltári bejegyzésnek ő sem szentelt figyelmet. A csavart testű ép karpereccel a továbbiakban nem foglalkozom, bár megjegyzésre méltó, hogy közeli rokonai vannak a mojrádi leletben, ezért is számított Fettich számára kétszeresen jó párhuzamnak.

Az 1900. és 1902. évi lemezek feltűnő módon összetartoznak, mindkettőt összegyűrték illetve szétvagdosták, hiányzik is belőlük. Ezek az osztozkodás ugyanolyan szembeötlő nyomai, mint amilyenek az ercsi lemezekon megfigyelhetők vagy amilyenről az őszönyi korong kapcsán olvashatunk. A két lemez színe, anyaga, vastagsága feltűnően hasonlít egymásra, ha egyéb nem utalna összetartozásukra, mind-ezek önmagukban véve is ilyen gyanúra adnának okot. A Nagyszeben bejegyzést valószínűleg azért nem vették a publikálók figyelembe, mivel nehezen, rosszul olvasható és rövidített is, – Makkay szerint, aki felfigyelt rájuk (!) egyenesen „olvashatatlan”

(Makkay 1985/2, 13). Ez nem áll. Miután az azonos kéztől származó bejegyzéseket sikerült megfejtenem, megkértem két kollegát a Nemzeti Múzeumban, tennének ők is kísérletet. Mindketten „Nőbent” olvastak. Kár volt tehát az eladók személyével és Hampel tanuskodásával alátámasztott erdélyi lelőhely bejegyzéseket figyelmen kívül hagyni, mivel emiatt a kutatás döntő fontosságú adattól fosztotta meg önmagát.

Az ismeretlenül maradt lelőhely ugyanakkor találgatásokra csábított. Így az 1902. évi karperec-rája-csüngő együttest Makkay korábban a mojgrádi kincs elkallódott darabjainak gyanította (Makkay 1976, 283 és 32. kép, amely némileg megtévesztően, gyűrdések és szakadások nélkül ábrázolja a lemezt), tipológiailag kétségtelenül találóan, legfeljebb azon medíthathatunk, hogy egy 1912. évi lelet darabjai hogyan kallódhattak már 1900. körül. Legújabb, Mojgrád-Tiszaszőlős könyvében egyelőre nincs folytatása ennek a gondolatnak.

Az erdélyi eredetű ovális lemezről viszont úgy véli, hogy „Pannonia provinciából származhat” (Makkay 1985/2, 13), — bár nem „Csepimből”, mivel az ottani „legkisebbnél” is könnyebb. Katalógusában óvatossággal csupán magyarországi ismeretlen lelőhelyet ír, — sajnos ez sem áll (uo. Cat. 18). Nyilvánvaló, hogy saját elmélete kedvéért szeretné megnyerni ezt a „daciai” korongot Pannonia számára, ám érvelésén maga üti az első rést, amikor találóan megjegyzi, hogy lemezünk „ovális alakú, ... mint a bánáti bronzkoriak” (Uo. 21.).

Azok után, hogy Hampel nyomtatásban kétszer is említ (immáron össze is vonható): egy bizonytalan lelőhelyű szétszóródott erdélyi aranykincset, nincs okunk s jogunk kétségbevonni a Nagyszeben bejegyzések jogosságát. Ám nem szükséges szószertint vennünk. Az aranyak Nagyszeben tágabb környékéről, az egykori Szeben megyéből vagy akár a távolabbi Szászföldről is erdélyi gyűjtők birtokába kerültek. Még akkor is döntő fontosságú leletek ha csupán Dél-Erdély vagy akár Erdély lelőhellyel tartjuk őket számon.

Már a moldvai hăbășești ovális rézkorong előkerülésekor (VI. Dumitrescu, Hăbășești, București 1954, 606, 69. kép és 134. t.) eldőlt, kezdeti téves keltezése ellenére is (Dumitrescu 1957, 73–74, 1. kép 1.), amelyet éppen a magyar kutatás helyesbített (egyástól függetlenül, egyidőben: Kutzián 1963, 486–488, Bóna 1963–64, 35–37), hogy a rézkori korong alakú ékszerek elterjedését éppúgy nem lehet csupán a Duna nyugati illetve jobb partjára korlátozni (így már Patay 1958, 44, 95. j.), ahogyan a fordítottja sem áll. Már csak azért sem, hiszen sima előképeiket már a kelet-balkáni eneolitikumban megtalálni, a várnai 43. és 97. sírban valamint Razgradon (Ivanov 1978, 20. t. Ivanov–Nikolov 1986, Katalógus Nr. 302, 311, 315 valamint 279). A szerémségi progari áttört közepű lemezcsüngő felbukkanása ugyanakkor nemcsak a stollhofi és bodrogkeresztúri típusú

aranyművesség sajátos összefonódását igazolta (Vinski-Gasparini 1957, 8–10), hanem azt is, hogy a Bodrogkeresztúr-típusú, középen lyukas, lemezcsüngők áttértek a Duna jobb partjára is (Patay 1959, 94).

A Kelet-Mediterraneumban (majd utóbb a Kelet-Balkánon) felfedezett előképek azt sugallták, hogy a korong-ékszerek délkeleti irányból terjedtek el a Dunai-térségbe (Bóna 1963–64, 37), míg az áttört közepű füles csüngőékszerek jóval közelebbi, valószínűleg aldunai eredetűek (Kutzián 1972, 145–148) s viszonylag rövid útvonalon onnan jutottak a Kárpát-medencébe, valamint délre, le egészen Görögországig (másként: Makkay 1976, 260, 20–22. kép, bírálja: Raczky P., ArchÉrt 109, 1982, 187). V. ö. még az utóbbi kérdéshez H–J. Weißhaar, Varna und die Ägäische Bronzezeit. Arch. Korrespondenzblatt 12, 1982, 321–325 adatait, amelyek a szimbolikus értelmű, s ezért hosszú időn át használt, füles csüngők Duna-vidéki prioritását látszanak igazolni, valamint a progari és hatvani csüngődíszek különös egyvelegét ezüstből a krétai Amnisos-ból (Eileithya barlang), megbízható datálás szerint EM III., 2200 körüli rétegből (S. Hood, The Arts in Prehistoric Greece. Harmondsworth 1978, 187, 297 és 184. kép D). — az utóbbit, más forrásból, Makkay 1976, 21. képe is reprodukálja és különböző — jóval korábbi — keltezéseket idéz hozzá (uo. 257–258).

Ami a lemezkorongokat, kivált az ovális alakúakat illeti a leghatározottabban ellenmond egy fiktív Duna-határ elképzelésnek bronzkor eleji meglepő utóéletük az Aranka-völgyében. Az óbélai (Reizner J., ArchÉrt 24, 1904, 83–85, IV. és V. kép Bóna 1963–64, 34–36, VI. t. A1–B1) és mokrini (Foltiny 1972, 54, II. t.) ovális, poncolt díszű arany melldíszek déli (valójában csupán észak-balkáni) bevándorlók sírjaiból származnak.

A Nagyszeben-környéki ovális-dudoros rézkori aranykorong létezése most végérvényesen eldöntötte a kérdést (ld. fentebb a Jankovich-korongokat s alább az apostagi korongot is).

Hasonló nagyszabású elterjedés olvasható ki a rája-alakú lemez-csüngők lelőhelyeiből. A legújabb meglepő lelet, a morvaországi Hlinsko-ban talált kőből faragott rája-alakú csüngődísz (kerek koronglemez kő utánzatával együtt!) északnyugaton ugyanazt a vidéket jelöli ki a típus elterjedési határául (Pavelčík 1982, 261–266, 2. kép 1. illetve 10. kép 5), ameddig a dudoros korongok nemesfémből (tehát ezüstből is) elterjednek (Štramberki korong, Jisl 1967, 14–20, III. t. Makkay 1976, 287, 33. kép). Arany rája-csüngőt sírból Erzsiből (Duna jobbpart), Mojgrádból (Szilágy/Sălaj) és Nagyszeben/Sibiu környékéről, Dél-Erdélyből ismerünk, vagyis aranyból egyelőre csak a Kárpát-medencében találhatók. A két eddigi szélső pont, Ercsi és Nagyszeben közt kitűnően elhelyezhető Mojgrád, a Bodrogkeresztúri-kultúra keleti peremén (Patay 1975, 66).

A Hatvan/Nagyszében probléma

Nem hallgatható el, hogy ugyanaz a kéz, amely az RN 30, 1900 és az RN 3, 1902 tételeket kiegészítette, utólag az RN 55, 1896, 1–2 tételen szereplő hatvani aranylemezhez is odaírta: Nŕeben. A széthordott erdélyi aranylemez után nyomozó illetőnek – nem vitás – jó szeme volt: a hatvani lemez ugyanúgy tépett, levált illetve különvált széllel, (a napló szerint „sarkából az ásó egy darabot levágott” – ez az eredetileg még leltárba vett töredék ma hiányzik), gyűrötten került múzeumba, mint a vele kapcsolatba hozott másik két aranylemez. A lemeznek csak felső részét szegélyező, ritka, trébelt pontors az erdélyi ovális lemez (távolabbról a hábásesti lemez) közeli rokona, rokon a két lemezt díszítő 3–3 dudor megfogalmazása, a felfüggesztésre fűrt lyukak készítmódja és mérete, összességében pedig a két Nagyszében-környéki és a hatvani lemez díszítetlen simasága is (16. ábra).

A „Hatvan Uj Telep” lelőhellyel leltározott aranylemez lelőkörülményei valóban nem olyan tiszták, mint hinnők (Patay 1958, 39, XV. t. 11). A napló

bejegyzése szerint létezéséről ugyan – állítólag – Hatvan nagyközség főjegyzői hivatala értesítette a Nemzeti Múzeumot, ám a nyomtatásban közzétett jelentéssel ellentétben („egy őskori lemezes ékszer a hatvani új telepről aranyértékén megváltottunk”, Hampel, ArchÉrt 16, 1896, 374), a lemez mégsem egyértelműen a főjegyzői hivatal „útján lett megváltva”, hanem lovag Scarpa Henrikől és Fehér Józseftől vásárolták 109 koronáért. Hitelességét csak a leltárnapló zárómegeggyezése támogatná: „Beszállította dr Pósta Béla ōr hivatalos kiküldetésben, mely alatt a lelőhelyen ásott is”. – Ásott, csak éppen nem talált semmit, ahogyan e sorok írója is jónéhányszor a semmit ásta mőgyűjtők hamis lelőhelyein.

Az űgyletben különös módon szereplő lovag Scarpa régi fiumei család tagja volt, akinek felmenői jelentős politikai szerepet játszottak Fiume 19. századi történetében. Annak azonban nincs nyoma, hogy a Scarpaknak Hatvanban, egyáltalán a környező megyékben (Heves, Nógrád, Pest) birtoka lett volna, egyelőre sejtelmünk sincs hát, hogy a millennium évében mit keresett egy Scarpa Hatvanban.

16. ábra. Hatvan. Arany mellűsz. MNM. Term. nagys.
Abb. 16. Hatvan. Goldener Brustschmuck. MNM. Nat. Gr.

Lényegesen többet tudunk az ügylet másik szereplőjéről, Fehér József budapesti régiségkereskedőről, a penteleiek máig emlegetett „Fehér tanár uráról”, a kártékony és megbízhatatlan rablóásatőről. Nemcsak az utóbbiban tündökölt, mindenféle rablóásatás menedzsere is volt évtizedeken át. Ahol ő szerepel, ott eleve minden adat gyanús.

Mindenesetre különös együttes: egy fiumei lovag és egy budapesti régiségkereskedő, – jó lenne tudni, hogyan jöttek össze. Nagyszebeni kapcsolatuk azonban aligha igazolható, bár nem is cáfolható.

Az mégis elgondolkoztató, hogy Hatvan-város monografusa 1909 táján a városban talált híres régiségek felsorolásakor éppúgy nem tud a mindenkor nagy port felverő aranyról, mint Heves-megye régészeti monografusa (MVV Heves vármegye, Bp. 1909, 152 illetve 441–444).

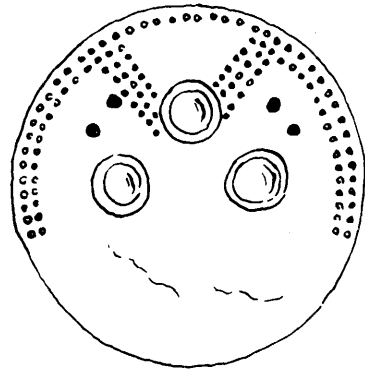
Némi fény sugar e homályos ügyletben, hogy míg a másik két szebeni lemez viszonylag gyors egymásutánban (1900 márciusa és 1902 januárja közt) bukkant fel a múzeumban, addig a hatvani lelet már 4 évvel korábban ott volt. Rokonságuk tagadhatatlan, nem véletlen, hogy aranyapló beli sorszámaik követik egymást (Ö. 712–713–714). A kérdésben talán az aranyvizsgálat hozhat megnyugvást, elsősorban az Ö. 712 és 713. lemez összehasonlítása. Mojgrádot aligha fogjuk „visszanyerni”, attól azonban mégsem kell félni, hogy Hatvant is „elvesztettük”. Legfeljebb a közelebbi lelőhelyet, az Újtelepet. A hatvani lemez ugyanis olyan szorosan kapcsolódik a hencidai kincshez (*Gazdapusztai* 1968, I. t.), hogy alföldi, bodrogkeresztúri eredete aligha vitatható.

Végül, de nem utolsósorban a hatvani csüngő lelőhelyét a Tiszaszőlős–Mojgrád és a Stollhof–Csáford típusú aranyak közti átmeneti zónába utalja maga a lemez, amely – ha lehet – jobb átmenet a két szimbólum-kör között, mint a progari csüngő. Függesztő fülét, helyesebben függesztő nyúlványát leszámítva, ugyanis a hatvani lemez szabályos háromnegyed kör alak, amelynek egyetlen díszítése a Stollhof-csoport háromszögben komponált három kerek dudorja. A Fettich által megfigyelt maximálisan leegyszerűsített női principiumot (*Fettich* 1959, 120–125, I. t. 26) tehát megközelítőleg ugyanúgy jelöli, ahogyan az a korongokon szerepel. Ennek a sajátos átmenetnek éppoly jól megfelelni látszik a hagyományos Hatvan lelőhely, ahogyan a progari lemez lelőhelyét sem nagyon lehetne máshol elképzelni, mint ahol van.

10. APOSTAG, KORÁBBAN PEST MEGYE, MA BÁCS-KISKUN M. (1909. KÖRÜL)

A berlini Museum für Vor- und Frühgeschichte 1909-ben Bécsben Egger és Társától aranykorongot vásárolt, amelyet II. 1409. számon vettek leltárba. A minden ismert korongnál nagyobb méretű, 14,8 cm átmérőjű, ismeretlen súlyú korongot csak rajzból ismerjük (*Mozsolics* 1968, 29, 11. t. 4). A

korong nyilvánvalóan különbözik valamennyi addig s később talált hasonló ékszerrel. Új szerzemény volt Eggerék számára is, az Egger-cég 1891. évi londoni árverési katalógusában – *amelyhez Pulszky Ferenc írt a leleteket méltató előszót!* – nem szerepel rézkori aranykorong, a korábbiakat erre az időre maradéktalanul eladták (*Egger* 1891, v. ö. fentebb Tenja alatt is). Vagyis új leletről van szó (17. ábra).

17. ábra. Apostag. Aranykorong. Mozsolics Amália nyomán. Erősen kicsinyítve.

Abb. 17. Apostag. Goldscheibe. Nach A. Mozsolics. Stark verkleinert.

Rajza arról tanúskodik, hogy a korongok keleti csoportjába tartozik. Kisméretű dudorjai a Nagyszeben-környéki lemez dudorjaival rokonok, a főtengelyében elhelyezkedő V-alakú hármassorú poncsor a hábășesti rézkori *Dumitrescu*, 1957, 1. kép 1) illetve a korabronzkori óbélai (*Bóna* 1963–64, VI. t. A1–B1) és a mokrini, sajnos szórványos, de okvetlenül korai bronzkori (*Girić* 1971, 193, 83. t. *Foltiny* 1972, II. t.) korongok irányába mutat, de tagadhatatlanul rokon a Jankovich 3. koronggal (RN 5, 1852. 20) is. Függesztés vagy felvarrás céljára átfúrt kettős lyukai elhelyezése egyedi ugyan, de nem áll távol a brzeszc kujawski (*K. Jazdźewski*, *WladArch* 15, 1938, XXX. t. 3.) és a már többször idézett hábășesti rézkori réz korongokon látható megoldástól. Alaposan eltér viszont korongunk a hiteles lelőhelyű Tenja–Csáford–Salköveskút–Stollhof korong csoporttól, nem volna célszerű mindenáron közéjük sorolni.

A berlini leltárkönyv lelőhely adata egyértelmű: „Apostag a. d. Donau” (*Mozsolics* 1968, i. h. *Makkay* 1985/2, 21). Apostag a középkorban a Duna magyarországi középső szakaszán nem ritka ikerfalvak közé tartozott (*Érszegi G.*, *Fejér megyei történeti évkönyv* 9, 1975, 7–; 1. kép), amikor is azonos néven hívták a folyó két partján szembenfekvő településeket. A sokáig sokkal jelentősebb a jobbparton, a mai Fejér-megyében feküdt. A XVI. századi török adójegyzékek Nagy Apástág–Nagyapástág [= Groß-Apostag] néven nevezik a hadjáratok során teljesen elpusztult falut, amely 1546-tól kezdve az egész törökkoron át lakatlan pusztá. Duna balparti párja viszont jelentős faluként vészelte át a török uralmat,

neve a XVI. század közepétől mindmáig a jelző nélküli *Apostag*, a török defterekben *Apastak*, számos lakossal. A XIX. század közepén *Apostag* 2000 lakosával egyedül használta ezt a nevet, ugyanakkor a vele szemben fekvő Kis-Apostag még mindig pusztának számított (*Fényes* 1851, I. 37). A nevek s arányok századunk első évtizedéig nem változtak, a Pest-megyei *Apostag* akkorra 2500-nál is több lakossal bíró nagyközséggé vált, míg a Fejér megyei *Kisapostag* [= *Klein-Apostag*] (1896-tól már összeírva!) még mindig csak 630 lakosú falucska (Magyar... Helységnévtár 1913, 356 és 752).

*Apostag*ból semmiféle elmélet kedvéért nem lehet s nem szabad *Kisapostagot* alkotni. Makkay, anélkül, hogy a két *Apostag* történetében elmélyedt volna, szinte kétségbeesett kísérletet tett erre. A Duna balparti *Apostagot* illeti a – mint láttuk – éppenséggel a mai *Kisapostag* elődjétől viselt „*Nagyapostag*” névvel (ahogyan *Apostagot* soha nem nevezték!), hogy a jelző nélküli *Apostag* elnevezést *Kisapostag*-ként értelmezhesse (*Makkay* 1976, 286). Sajnos sikerült megnyernie *Kaliczot* (1982, 12) és *Pavelčíket* is (1979, 327, ahol ingadozik *Mozsolics* adata és *Makkay* elmélete között, térképén – 9. számú lelőhely – azonban már *Kisapostagot* jelöl). Legutóbbi munkájában „*Apostag, probably Kisapostag, County Fejér*” szerepel, a névváltoztatással kapcsolatban pedig már csak utal 1976. évi munkájára (*Makkay* 1985/2, 21 és Cat. 20, a 19. lapon a térképén *Kisapostag* és „*Nagyapostag*”??, a 4. képen pedig „*(Kis)Apostag*” felirattal).

A berlini korong lelőhelye még valószínűleg sem „*Kisapostag*” vagy a szűkebb-tágabb „*Pannonia*”, nem is „*Transdanubia*”, hanem *Apostag*. *Szerepét és jelentőségét ott kell vizsgálni és megoldani, ahol előkerült, a Dunától keletre elterülő Nagyalföldön, vagyis a Bodrogheresztúri-kultúra területén.*

Ide is kiegészítés kívánkozik. Maga *Makkay* János szögezte le egyik tudományosan jól átgondolt fejtegetésében elvileg és jövő időben: „nem zárhatjuk ki, hogy előkerül majd kerek korong az Alföldön is, nagy csüngő meg a Dunántúlon”, mivel „ezeknek a súlyos aranytárgyaknak a használata mindkét ország részben teljesen hasonló ritmust mutat” (1985/1, 166). – *Tiszaszőlős, Ercsi, Nagyszeben, Progar, Apostag* után erről ma már csak múltidőben lehet beszélni.

11. MOJGRÁD, EGYK. SZILÁGY M., MOIGRAD, JUD. SÁLAJ. KINCSLELET (1912).

A kincset nyilván nem *Mauthner* budapesti régiségkereskedő találta, csak közvetítő révén juthatott hozzá. A lelőhelyre és a lelőköörülményekre utaló adatok tehát – akár igaziak, akár hamisak – csak attól a közvetítőtől származhattak, akinek létezéséről szerencsére tudomásunk van.

A *mojgrádi kincs* 1911. december 20-án még aligha volt *Budapesten*, ezen a napon ugyanis *Mauthner László* temesrékasi bronzkori arany karperecet adott el a Nemzeti Múzeumnak (RN 118, 1911) borsos áron. A kincs *Kolozsvárt* véletlenül visszamaradt vagy utólag megszerzett egyik aranylemezt 1912. november 28-án megveszi és *Mojgrád* lelőhellyel beletárolja a Nemzeti Múzeum, – együtt egy nyilván *Mauthner* erdélyi útja alkalmával szerzett, *Gyulaféhérvár* lelőhelyű avar kori arany gyűrűvel (MNM RN 106, 1912, 1–2). Költői túlzás tehát *Fettich* állítása, hogy a *Mauthner-féle kincs* „múzeumtól múzeumhoz vándorolt, míg végre *Pósta Béla* az Erdélyi Nemzeti Múzeum részére 1912-ben... megvette” (*Fettich* 1953, 56, – átveszi *Makkay* 1985/1, 59). Ilyen vándorolgatásra nem volt sem idő sem lehetőség, a két Nemzeti Múzeumon kívül más olyan múzeum nem volt az országban, amely ekkora őskori aranyleletet képes lett volna megvásárolni.

Fettich is, legutóbb *Makkay* is kifejtik azokat a szakmai indokokat, amelyek miatt – szerintük – *Hampel József* nem vette meg a kincset. A legfontosabbat, az anyagi lehetőségeket azonban nem vizsgálták, vagy nem elég alaposan vizsgálták. Meglehet, hogy *Hampelra* „rossz benyomást tett” (*Fettich* 1953 uo) a lelet, talán még az is elképzelhető, hogy „megijedt” az őskori aranyak közé kevert népvándorláskorinak látszó tárgyaktól (– feltéve, ha ezek már *Budapesten* is a leletek közé voltak vegyítve, amire nincs bizonyíték! –), ám nem azért nem vette meg a leletet, mivel „energiája kimerülőben volt” (*Makkay* 1985/1, uo), más volt kimerülőben: az anyagiak. Koránt sem a tépei avar aranylelet miatt, amelyet „1912. januárjának első napjaiban a debreceni városi múzeummal versengve” (*Makkay* 1985/1 uo) vásárolt volna meg *Hampel*, – a tépei leletet csak július 3-án szerezte, nem is drágán, 317 korona 31 fillérért (MNM RN 65, 1912), „hivatalos beváltás útján” (MNM Jel 1912 [1913] 40), törtarany értékben. 1912. február 24-én azonban egy vásárlás valóban csaknem az egész esztendőre megbénította a Régiségtárat. Egy XVI. századi ékszerért 24.000 koronát fizetett ki, s ebből már akkor csak 18.000 koronát tudott vállalni, a többi pénzt máshonnan kellett megszerezni (RN 14, 1912). *Elsősorban emiatt kellett Hampelnek Mauthner több tekintetben gyanús és zavaros aranykincsét elutasítania.*

Abban *Fettich*nek teljes mértékben igaza volt, hogy *Mauthner Hampelnek* és *Póstának* ugyanazt a lelőhelyet mondta be, „*Pósta Béla* semmi gyanúokat (nem látott) a lelőhely megjelölésének hitelessége körül, sőt éppen mint erdélyi származású leletet vette meg azt” (*Fettich* 1953, 61). A kincs leletei *Mojgrád* lelőhellyel kerültek leltárba *Kolozsvárott* és *Budapesten*, – az utóbbi helyen még az is megesett, hogy az először tévedésből szín.én *mojgrádinak* jelzett avar aranygyűrűnél utólag *Gyulaféhérvárra* javították a lelőhelyet.

Azok a Mauthner-féle „ügyeskedések”, amelyeket állítólag „nemrégiben lepleztek le” (Makkay 1985/1, 57 és 25. j. – a valóságban 1927-ben történt egyetlen leleplezésről van szó, v. ö. *Fettich, N.*, *Seminarium Kondakovianum* 2, 1928, 108, amelyet Makkay forrása pontosan idézett) egyáltalán nem illenek a mojrádi leletre. Ha ugyanis Mauthner más lelőhelyet mondott volna Hampelnak (Makkay 1985/1, 58, 60, 64), mint Póstának, a két nagy tudós az első telefonbeszélgetés, levélváltás vagy személyes találkozás alkalmával leleplezte volna a csalást s vele együtt az akkor még kezdő kereskedő hitelét. Hampel és Pósta találkozására mindig volt lehetőség, mivel Pósta mint országos múzeumi felügyelő rendszeresen résztvett a felügyelők budapesti ülésén, így például 1912. július 2-án is (MKÉ 6, 1912, 230).

Nem méltó Hampel és Pósta nagyságához azzal gyanúsítani őket, hogy ne lettek volna tisztában a lelet összetettségével. Hampel a mojrádi típusú lemezékszereket mindenkor *őskorinak* tartotta, naplózta, jelentette. Pósta személyesen vitte be (sőt ástott is állítólagos lelőhelyén, v. ö. 9. leletünket) Hatvanból a mojrádi nagy lemezcsüngő közeli rokonát, a nagy „őskori lemezes ékszert” (ArchÉrt 16, 1896, 374), nem szólva kolozsvári professzori kinevezését megelőző 14 éves (1885–1899) alapos gyakorlatáról, amelyet a Nemzeti Múzeumban szerzett. Az 1884. évi Ötvösmű-kiállítás azonban legfeljebb látogatóként láthatta, hiszen csak 1885. dec. 15-én lépett „írnok” minőségben a múzeum szolgálatába (Hampel J. 1902, 17), nem vádolható hát azzal, hogy a kiállítás egyik rendezőjeként utóbb mégis megfigyelkedett a tiszaszőlősi kincs nagy lemezéről (így: Makkay 1985/1, 196). A „Régészeti tanulmányok az orosz földön” zseniális szerzőjéről azt feltételezni, hogy „Pósta teljes egészében népvándorlásokorinak ítélte” volna a mojrádi kincset, mi több: „az 1884-ben már rézkorinak meghatározott típust most népvándorlásokorinak vélte” volna (Makkay 1985/1, 64 és 197) alapos lebecsülése Pósta képességeinek. A mojrádi leletet népvándorlásokorinak, hunkori gepida fejedelem kincsének, először Fettich Nándor tartotta 1943-ban, s ugyanezt fejtette ki 1953-ban. Ötletét az őskor-kutatás soha nem fogadta el. Roska korábban (1936, 156) még „két mojrádi” kincsről beszélt „melyek egyrésze népvándorlásokori”, őskori részéről csak később nyilatkozott (1942, 184) s akkor „első vaskorinak” vélte. Patay már első hozzászólásában (Patay 1944/45, 24–25) elutasította az őskori ékszerek sokezer éves „továbbélésének” Fettichi-teóriáját, s a rézkori alapréteg mellett bronzkori aranyakat sejtett a kincsben. Később is ő bírálta legalaposabban Fettich elméletét (1958, 41, 35. j.) amelyet Makkay János sem fogadott el, sőt Makkaynak köszönhető a legtöbb rézkori elem szakszerű kimutatása a kincsben (Makkay 1976, 230–281, 1982, 21–22, 1983, 313, 342, 1985/1, 97–149). Éppen ezért kevésbé méltányos Fettich tévedését „visszaörökítenie” Póstára és Hampelra. Mivel a mojrádi

leletről sem Hampel sem Pósta nem nyilatkoztak írásban (az Erdélyi Múzeum gyarapodásáról szóló rövid jelentés nem tekinthető annak), merő találgatás, mit tartottak összetételéről. Elég annyi, hogy Póstának sikerült pénzt szereznie s megvette a leletet. S mivel csak együtt adták, együtt vette meg. Nagy anyagi áldozatot jelentett, ám éppen a lelet „erdélyi származására” való tekintettel „ki nem térhettünk előle” EMÉ 1913, 35).

A mojrádi ügylet erdélyi kulcsfiguráját, a Wallerstein nevű régiségkereskedőt Kelemen Lajos ismerte s beszélgetett vele. Wallerstein elpanaszolta Kelemennek, hogy „a múzeum méltánytalanul bánt vele egy ügygel kapcsolatban, pedig ő becsaphatta volna a múzeumot: Mauthner a mojrádi leletbe belekevert öt darab aranyat, amelyeket Mauthner maga hamisított; ezt neki Mauthner meg is mondta, százalékot ígért neki, ha az aranyakat eladja; ő azonban ezt nem merete megtenni, mert félt, hogy üzleti kapcsolatait elveszti, ha hamisítványokat ad el.” (Fettich 1953, 57). – Wallerstein tehát amiatt háborgott még sok évvel később is Mauthnerre, mert az annakidején rá akarta venni, hogy a leletbe (utólag!) belekevert hamisítványokkal együtt ő (t. i. Wallerstein) adná el a mojrádi kincset a kolozsvári múzeumnak. Erre Wallerstein *saját üzleti érdekből* nem mert vállalkozni. Az ügyletet örök feledés borítaná ha később a múzeum nem utasította volna vissza Wallerstein valamelyik leletét. Sértett önérettel ekkor fedti fel a mojrádi titkot, a maga becsülete védelmében.

Nos, ezek után ki más lehetett a mojrádi lelet eredeti összetételét jól ismerő Wallerstein, ha nem a lelet felhajtója és közvetítője, az az erdélyi régiségkereskedő, akinek segítségével Mauthner a rézkori aranykincset 1912. első felében megszerezte. S akit – mint ismert régiségkereskedőt – 1912 nyarán arra próbált rávenni, amivel ő maga Budapesten talán(?) kudarcot vallott: a hamisítványokkal megspékelt zagyva kincs eladására. Wallerstein régiségkereskedő az a szál, amely mentén el lehetne jutni a mojrádi-kincs eredetéhez. Honnan, mikor, miket adott el a kolozsvári és más erdélyi múzeumoknak? Ezt a fonalat mi nem tudjuk tovább gombolyítani, bízunk azonban benne, hogy erdélyi, kivált kolozsvári kollégák meg fogják kísérelni felgombolyítani.

Azt azonban tudjuk, hogy Mauthner továbbra is kapcsolatban maradt erdélyi ügynökével, minden valószínűség szerint Wallersteinnel. Közreműködésével hamarosan jelentős bronzkincset szerzett, éppen *Mojgrádról*. A kincset 1914-ben a berlini Staatliches Museum für Vor- und Frühgeschichte vásárolta meg „Mojgrad, Komitat Szilágy” lelőhellyel. Leltári száma IV. d. 4141, IV. d. 4147 a–1 (Károlyi 1968, 87–88, – Károlyi azonban mit sem tud arról, hogy a kincset már régen feldolgozták, eladóját sem közli). A leletet 1935-ben I. Nestor dolgozta fel (Ein Bronze depot aus Moigrad, Rumänien. PZ 26, 1935, 24–57). Nestor közleményében az eladót csak, mint „ein recht tätiger Händler mit Alttertümern aus den ehe-

maligen ungarischen Gebieten" említi, ám dolgozata egy másik helyén *ugyanazon* kereskedő megbízhatóságával kapcsolatban egy korábbi munkájára hivatkozik. Ott (Nestor 1933, 119–120, 490. j.) név szerint szerepel „der Händler Mauthner, Budapest”. Nestor meggyőző érvekkel (egyszeres patina, szennyeződés, összetartozó tárgyak) igazolja a mojgrádi bronzkincsenek, mint leletegyüttesnek a hitelességét. A közelebbi lelőhelyről ugyan Mauthner semmit sem közölt Berlinnel (– nyilván ő maga sem ismerte –), ám Nestor kifejti, hogy az őskorban, kivált a bronzkorban milyen jelentős központ lehetett *Mojgrád és környéke*. Éppen az erdélyi múzeumokba jutott hitelesebb mojgrádi leletek ismeretében mondja ki, hogy a kincs Mojgrádon belüli közelebbi lelőhelyét nyilván maguk a találók titkolták el (Nestor 1935. i. m. 24–26).

Roska repertoriuma bárkit meggyőzhet arról, hogy Mojgrád a neolitikumtól a dák korszakig kiemelkedő jelentőségű *őskori* lelőhely (Roska 1942, 184–185, No. 252). Már a múlt század közepén híres volt. 1855-ben jelentős dák ezüstkincs került Mojgrádról a bécsi Antikenkabinetbe (Seidl, Fundchronik IV, 1856, 86), az 1870-es években pedig egymás után bukkanak fel a bronzkincsek (Hampel, ArchKözl XIII, 1879, 51). Így nem csodálható, ha első bronzkori leletkataszterünkben már így ír róla Hampel (1886, 23):

„Mojgrád, comté de Szilágy. *Cette station est riches en trouvailles des époques préhistoriques*”

A bronzkorból ma a Mojgrád I. néven szereplő Mauthner-féle bronzkincsen kívül a kutatás Mojgrád II–V. bronzleleteket tart számon (M. Petrescu-Dîmbovița, Depozitele de bronzuri din România, București 1977, 131–132, 149, 310–312. kép). Közelebbi lelőhelye egyiknek sem ismert, ezzel létezésük ellen azonban aligha lehet érvelni (másként az aranykincs kapcsán Makkay 1985/1, 197).

Makkay János az újkori Mojgrád „e Szilágy megyei kis falu” jelentéktelenségével (Makkay 1985/1, 62 és 148) és „önkéntelenül is” a római Porolissum a jelen század elején éppen csak elkezdődő kismérvű kutatásával (uo 62–63) érvel a lelőhely *őskori* jelentősége és a rézkori kincs mojgrádi lelőhelye ellen (uo 202). Az sem áll, hogy a rézkori Bodrogkeresztúri-kultúra ne terjedt volna ki Mojgrád vidékéig (így Horedt 1977, 17-re hivatkozva Makkay 1985/1, 148). A Bodrogkeresztúri-kultúra kutatója és monográfusa soha nem vonta kétségbe ennek lehetőségét, márcsak azért sem, mivel ő határozta meg először a mojgrádi kincs Bodrogkeresztúri-elemeit (Patay 1944/45, 24–25; 1958, 42; 1959, 94), s a kultúra monográfikus összefoglalásába is szervesen beépítette a *mojgrádi* aranyakat (Patay 1975, 66). Mi több, mindaddig (1983), míg a mojgrádi kincset nem azonosította a tiszaszőlősisivel, maga Makkay sem látta másként (1976, 280, 1982, 21, v. ö. még Uő, 1979, 565).

Abból a hiányból, hogy a mojgrádi aranylelet közelebbi lelőköriülményei nem ismertek, nem vonható le egyértelműen negatív következtetés a lelőhely valódiságát illetően. Ha így tennénk, nemcsak a mojgrádi ezüst és bronzkincsek létezését kellene tagadnunk, de sokszáz más 19. századi bronz és aranykincsét is.

A mojgrádi kincsenek sajnos nemcsak lelőköriülményei homályosak, de sokminden egyéb is a lelet körül. Fettich szerint Kolozsvárt a leleteket II. 6805–7077 és 7551–7736. tételeken leltározták (ezeket a részleteket nyilván Fettichtől veszi át Horedt 1977, 7, aki maga soha nem vizsgálta behatóan a leleteket), ami 272+185=457 tételt tesz ki (Makkay János műveiben 467 tétel?). A kincset kezelő Roska Márton korábban a II. 6804–7077 és II. 7551–7736. leltári számokat közli (1936, 156), amely csak a legelső tételszámban különbözik Fettich adatától, későbbi írása szerint (1942, 184) viszont a II. 6804–7731 tételeken szerepelne a kincs, ami nyilvánvaló tévedés hiszen ez 927 tételt tenne ki. Egy újabb katalógusban a II. 7776. tétel is szerepel (Dumitrescu 1971, 94), ami nyilván elírás a 7076 helyett. A szakirodalomban csak a közel 800 grammos 31,4 x 24 cm-es nagy aranylemez (7077), a 103 cm hosszú, 199,6 grammos aranyoszlop (7076), a két spirálisban végződő szárnyú poncolt díszes aranymadár (6809–6810), a sima testű kisebb s könnyebb, 17,4 grammos aranymadár (6808), néhány karperec (6804, 6806–6807) és a kisebb, rekeszdíszes „népvándorláskori” övcsat (7075) leltári száma, súlya és mérete ismert, – feltűnő, hogy ezek az ismert, vezetőkészletek mind a kétféle tagolt leltár első 272 tételébe tartoznak. Bár hamisítvány (7075) ide is becsúsztott, az a gyanúm, hogy a leltár második része a kétes korú és hitelessé tárgyakkal jegyzéke lehet, – ezt azonban csak az eredeti leltárpló segítségével lehetne tisztázni. Tételszámai László Gyula egykori kataszteri feljegyzése szerint: II. 6804–7077, 7551–7736.

Fettich publikációjában a 41–54. táblán pontosan 440 számozott tárgy szerepel, tehát kevesebb, mint a tételszámok. Ennek okát nem ismerjük, arról azonban nem tudunk, hogy a leletből 1950 előtt bármi eltűnt volna. Fettich (s nyomában Makkay) feltételezése, hogy a Wallersteintől említett „kalaptű” szerű hamisítvány már korábban elveszett volna, nem áll. A darab ma is megvan (v. ö. a kötetben szereplő másik dolgozattal).

E munkának nem célja a mai igényeket kielégítően még nem közölt mojgrádi kincs értékelése. A Wallersteintől jelzett 5 db Mauthner-féle hamisítvánnyal külön foglalkoztam s kimutattam, hogy ezek a lelet „népvándorláskori” darabjai. Ezzel a mojgrádi lelet Fettichtől Horedtten át Makkay Jánosig ívelődő „hun–gepida kori története” remélhetőleg lezárult. Más darabok, pl. az arany medaillon esetében vizsgálataim Fettich eredményét erősítették meg: újkori.

A lelet rézkori aranyainak kormeghatározását Patay Pál és Vladimir Dumitrescu végezték el, legalábbis ami az alapokat illeti. Kurt Horedt A/1 és A/2

réz kori csoportja nem egyéb, mint Patay és Dumitrescu eredményeinek már-már komikus „stufesitása” (Horedt 1977, 8, 1. kép 1–3, illetve 1. kép 4–11). Az elfogadhatatlan Mojgrád-Tiszaszőlős elméletet (először Makkay 1983, 342) leszámítva a mojgrádi kincs réz kori rétegének elemzésében legtovább Makkay János jutott el (v. ö. fentebb), ehhez további sikeres munkát kívánok.

Ami mármost a réz kori kincs lelőhelyét illeti, a fentiekből – remélem – kiviláglik, hogy az I. Világháborút megelőző években erdélyi régiségkereskedők, köztük minden bizonnyal Wallerstein, ügködtek és ügködött, a leleteket és a lelőhelyet egyaránt tőlük kapta a budapesti Mauthner. Mauthnernek nem fűződött érdeke a lelőhely meghamisításához, tévedésről sem lehet szó. „Egy ilyen nagy aranykincs esetében, mint a szóbanforgó, kizárt dolognak tartom, hogy Mauthner tévedett volna. A lelőhely nevét meghamisítani abban a korban és az akkori körülmények között nem állott érdekében” – állapította meg Fettich (1953, 61) s ezzel ma is egyetérthetünk. Mauthner László szavahihetősége illetéknéppen az 1912–1914. évi mojgrádi leletek kapcsán nem vonható kétségbe. *Wallerstein utóbb nem a lelőhely, hanem a leletgyűjtés meghamisítása miatt panaszkodott Kelemen Lajosnak.*

12. A TISZASZŐLŐSI KINC SRŐL ÉS SÍROKRŐL

Újabb szakirodalmunkban szinte közhellyé vált az a nézet, hogy a Bécsbe jutott tiszaszőlősi aranyleletről ősrégészetünk – 1884. évi, mintegy véletlen feltűnését nem számítva – mit sem tudott, a leletet Joachim Werner „fedezte volna fel” számunkra, az ő útmutatása nyomán ismertette meg vele kutatásunkat 1953-ban Vladimir Milojčić. Így már a Milojčićhoz kapcsolódó első reflexió: „A lelet eltűnt a magyar kutatók szeme elől” – igaz, az 1884. évi Ötvösműkiállításon feltűnt egy darabja „de jelentőségét még nem tudták felismerni a szakemberek” (Patay 1955, 38, – az Ötvösműkiállítás valódi jelentőségéhez v. ö. azonban következő fejezetünket). A kincsről írott korábbi dolgozatában Makkay is ezt írja: „1884-ben a budapesti ötvösművészeti kiállításon még bemutatnak egy középen átlukasztott válldísz – aztán ennek is nyoma veszett” (Makkay 1979, 565). Valóban így lenne? S ha igen, hol kell keresni a hibát, Bécsben, vagy Budapesten?

A hazainál jóval fejlettebb osztrák régészet már az 1840-es évektől elindítja az egész birodalomra kiterjedő régészeti figyelt, a Fundchronik-ot. A legelső Johann Gabriel Seidl, Chronik der archäologischen Funde in der österreichischen Monarchie címen éppen az 1840–1845. évekből állítja össze az Österreichische Blätter für Literatur und Kunst III. 1846, Nr. 19 (12 Febr) számára, a következők viszont már az Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen köteteiben fognak megjelenni. Különnyo-

matként, önálló lapszámozással Fundchronik címen is megjelentek, köztük az I. számot a Seidl féle vise-
li. Ennek 24. lapján a következő olvasható:

„Tisa-Söllös (Heveser Komitat). 1840. Zehn verschiedene Schmuckgegenstände aus spiralförmigen Golddrahten, Goldkörnern und einer runden durchlöchernten Goldplatte bestehend, im Gewicht von 131 ⁴/₁₆ Dukaten”

Az évszám a kincs előkerülésének téves dátuma, a leírás az 1841-ben az Antikenkabinetbe került tárgyak rövid jegyzéke. – Csupán véletlen, hogy Rómer egyik munkájában sem idézi Seidlt. Rómer volt ugyanis az 1860-as években az egyedüli hazai kutató, aki kitűnően ismerte, idézte („Archiv” néven) és hasznosította is ezeket a rövid közleményeket. A kincsről szóló egyetlen részletesebb híradásában kétségkívül Seidl fordítja, a súlyadatot máshonnan nem vehette. A fordítás kissé rövidített s elcsúszott: „1840-ben Tisza-Szöllösön (Heves m.) különféle ékességek, tekerceses sodronyokból, átlukasztott lemezekből, arany gyöngyökből sat. ezek = 131 ⁴/₁₆ # érnek” (ArchKözl V, 1865, 31).

Vitatható, hogy Ipolyi Arnold 3 évvel korábbi híradása egy még rövidebb reflexió lenne Seidl-re és a bécsi leletre avagy, mint Makkay János gondolja, éppenséggel utalás a kincs itthon maradt részére. Magam nem választanám szét a kettőt. 1860/61-ben ugyanis id. Kubinyi Ferenc országos mozgalmat indított annak érdekében, hogy a régészeti leleteket és lelőhelyeket jelentsék az Archaeologiai Bizottmány-nak (ArchKözl II, 1862, 292). *Ennek nyomán* jelentik Heves es Külső-Szoznok megyéből, hogy „Szöllösön aranyékszerek találtak” (Ipolyi A., ArchKözl II. 1862, 293, No. 417). Ebből sem időpont, sem őrzési/lappangási hely nem olvasható ki.

Ipolyi egy évvel későbbi második közleményét is a Régészeti Bizottmányhoz befutott olyan híradásnak tartom, amely az 1839. évi kincsről visszaemlékezve, újabb – felettébb homályos – híradást is tartalmaz: „Tisza-Szöllösön jelentik a Bizottságnak, hogy ezen helység határának Aszti [sic!] nevű helyén aranytárgyak, alabastrom tábla és teke ástak ki, melyek iránt a Bizottmány adott alkalommal bővebben fog vizsgálódni” (Ipolyi A., ArchKözl III, 1863, 171, No. 567). – Az „adott alkalom” nem adatott meg, nyilván nem vették komolyan a „tekét”, a többről meg már amúgy is tudtak. Rómer nem is hivatkozik erre a közleményre.

A Műrégészeti Kalauz lelet- és lelőhely katasztrében a bronz kori leletek közt szerepel: Heves megye: „Tisza-Szöllösön, aranykincs, AK II, 293, AK V, 31”, – a hivatkozott irodalom Ipolyi első jelentése és Rómer fentebb ismertett Seidl-kivonata. (Rómer 1866, 120).

Tény, a következő két évtizedben nem esik szó a leletről, de ugyanezt sok-sok más Bécsbe került leletről el lehetne mondani. Régészetünk első nagy hazai felfutásának idejében vagyunk, mindenki a múzeumokba áradó hazai leletekkel volt elfoglalva.

A bécsi leleteket azonban jól ismerték akkori vezető régészeink, nemcsak Rómer, de Pulszky Ferenc is. 1884-ben a cs. és kir. régiségtár nem önként és ötlet-szerűen állított ki Budapesten, hanem a rendezők kérésére, a rendezőktől tudatosan kiválogatott leleteket. Nem véletlen, hogy először jött haza Nagyszentmiklós, Szilágysomlyó I., Osztrópataka I., Céke. Nem véletlenül került ide a tiszaszőlősi kincs egyetlen mutatós darabja sem, mint arról a következő fejezetben majd szó esik.

Makkay János újabb véleménye a helyes: „A szakemberek . . . sokáig gondosan számon tartották a Bécsbe került darabokat, főleg a nagy csüngőt. Hampel József többször lerajzolta, sőt kliséit is készítette róla, de sohasem közölte” (Makkay 1985/1, 44).

A múlt században még Tariczky Ede önmagában véve izgalmas tiszaszőlősi folklór-gyűjtése sem tudta félrevinni a kutatást, — Rómer 1876/78-ban fejcsoválva adja tovább azokat „a rendkívüli dolgokat” amelyeket „Tariczky úr mesélt el nekünk” (Rómer 1878, 178), — mindezeknek azonban egyelőre semmi közük a tiszaszőlősi aranykincshez. Tariczky első hívője a századforduló után majd Heves-megye amatőr monográfusa Bartalos Gyula lesz, aki először találja a „tiszaszőlősi aranyleletet” avar sírként, — ő még csak avar sírként (Bartalos 1909. 444, *Ua*, Kny 12).

A századvégi hallgatás oka sokkal prózaibb volt. Hampel nem hitt apósa, Pulszky eredményeiben, azért nem közölte rézkoriként a hazai aranyakat, a klisézett tiszaszőlősit sem. Igaza van Makkaynak, hogy ugyanakkor viszont „nem vállalkozott arra, hogy . . . a csüngőnek meghatározza a korát” (Makkay 1985/1, 44), t. i. a rézkortól eltérő, különböző korát. Emiatt soha többé nem vette elő a rézkori aranyakat, sem a közölteket, sem a közöletleneket, — a Pulszky halála után vásárolt példányokból egyetlen egyet sem közölt.

Századunk első felére a rézkori aranyleletek „bronzkori” korszaka jellemző, amely csak *Milović* 1953. illetve *Patay* 1958. évi munkáival kezd végetérni. Bronzkori szemszögből nézve a tiszaszőlősi kincs sem érdekesnek sem jelentősnek nem számított, sorsa olyan Bécsben őrzött bronzkori aranyletekhez képest, mint a bihari, ákosi, pipei, marosvásárhelyi, cőfalvi, szarvasszói stb. jelentéktelennek tűnt, kiadatása fel sem merült. 1918 után a tiszaszőlősi lelet idehaza elfelejtődött, a velencei egyezmény keretében nem kérték vissza, holott — szinte kivételesen — *mai* magyarországi lelőhelyű hivatalos küldeményről lévén szó, kiadását nem lehetett volna megtagadni, közlésre pedig mindenkor rendelkezésünkre állt. A tiszaszőlősi kincs 70 éves hazai érdektelenség áldozata lett, a hibát saját portánkon kell keresni.

A továbbiak megértéséhez nem árt megismételni, hogy a Bécsbe jutott tiszaszőlősi aranyakat Rómer Flóris bronzkorinak vélte (Rómer 1866, 120, v. ö. azonban a következő fejezetben tárgyalt gondolatait, amelyek már akkor sem zárták ki rézkori voltának

lehetőségét), s előre bocsátani Pulszky Ferenc véleményét, aki határozottan rézkorinak tartotta (ÖM 12, No. 13).

Rómer Flóris a Tariczky Edétől 1876-ban feltálat fantasztikus lovassírhoz kezdettől fogva bölc kritikával viszonyult. Miután a kongresszusi beszámolóban a tiszafüredi plébános úrnak az „aranyvértess lovagról” szóló ismertetését mégiscsak közzétette (eddig az idézőjel nélküli idézet), a következőt fűzi hozzá:

„1842-ben a kincs ügyintézője (l'avocat du trésor, t. i. az a Heves megyei tiszttviselő, aki a tiszaszőlősi aranyakat Budára juttatta) néhány rozsdás vasdarabot és fazékcserépet helyezett el a Budai Kincstárban. Ezek a vasak azt mutatják, hogy a szóbanforgó lelet viszonylag újabb kori” (Les pieces en fer démontrent que la trouvaille dont il est question, date d'une époque relativement récente, Rómer 1878, 179). Rómer tehát ismerte és megvizsgálta az akkor még meglévő budai leleteket. Ennek nyomán eleve elválasztotta őket az őskori aranykincstől!

Aki ismeri az Alföldet, kivált a Tisza-melléket, az jól tudja, hogy bajos a régésznek egy-egy partba úgy beleásni, hogy előbb-utóbb ne bukkanjon népvándorláskori, kivált szarmata temetkezésre. Nem kivétel ez alól a tiszaszőlősi Tiszapart sem. A legkorábbi római vagy népvándorláskori sírlelet innen a Rómer által imént leírt. Közvetlenül a kincs előkerülése utáni években Tariczky Ede szerint turkálók „rozsdá-ette vasdarabokat, néha egy ezüst érmet vagy egy-két hamvas cserépedényt” kotortak ki a partfalból (Makkay 1985/1, 31). Ezek, a leírásból következtetve, szarmata leletek romai ezüstpénzekkel, valószínűleg egykori dülásnak áldozatul esett sírokból.

1855-ben a Tiszaparton talált szarmata sírból származó gyöngyöket kapott ajándékba a Nemzeti Múzeum: RN 5, 1855 (jan. 10), Hatvanöt szemből álló, különféle színű nyakfűzér. Lelőhelye: Szőlőson a Tisza partján. Elek Menyhért ajándéka.

Makkay János, aki először közölte a szóbanforgó gyöngyöket (Makkay 1985/1, 2. kép) úgy tudja, hogy eredetileg 146 szemet szedtek össze belőlük a „kincskeresők”. Tőlük jutottak volna Elek Menyhérthez, aki azonban csak 65 szemet ajándékozott a Nemzeti Múzeumnak (uo 40). Vagyis — legalábbis eleinte — magától értetődőnek véli, hogy a gyöngyök is az „aranyvértess lovag” sírjából származnának, még 1839-ből (uo 25–26), pár lappal később azonban — nyilván maga is ráébredvén, hogy egy üvegyöngyökből összefűzött nyaklánc nem éppen szokványos ékszer egy gepida fejedelem számára — bizonytalan-ságban hagyja olvasóit a gyöngyök közelebbi származását illetően (51). — S ezzel akarva-akaratlanul maga üti az első rést Tariczky beszámolóján, aki határozottan az aranyvértess lovnak tulajdonította az üvegyöngyöket (des perles en verre) is (Rómer 1878, 179).

A Régiségtári Naplóban egyébként egy szó sem olvasható mindezekről, a „Tisza part” lelőhely megje-

lölés korántsem azonosítható magától értetődően az 1839. évi jól ismert nevű Nagy Aszóparttal, s arra sincs elfogadható magyarázat, hogy egy 1855 elején ajándékozott gyöngy nyaklánc nem – mondjuk – az előző évben, hanem pontosan 16 évvel korábban került volna elő. Hogy a gyöngyök 4. századi szarmata női sírból származnak azt felesleges bizonygatni, annyira önmagukért beszélnek. Ha pedig mégis Tariczky tudta jól, és a gyöngyök valóban az 1839. évi sírból származnak, akkor nagy baj van „a lovag-
gal”.

A szarmata sírokból, ha egyszer neki indulnak, nehéz kifogni a Tisza mentében. Pár évvel később a szarmata sírok szokványos mellékletéről, egy kopott római ezüstpénzről hallunk Tiszaszőlősről (*Ipolyi A.*, ArchKözl II, 1862, 307, No. 489). Újabb pár év s ismét jellegzetes szarmata leletről esik szó: „Tiszaszőlősen (Heves m) a Tisza parton zöld üveggyöngyöt találtak, mely egy bronztekerésre erősíthető. Jelenleg Mednyánszky Edéné birtokában” (*Rómer*, ArchKözl VII/2, 1870, 198; No. 1079).

Az 1876. évi kongresszusi kiállításból és dokumentumokból már különböző temetőkből származó, különböző korú tiszaszőlősi sírletekről értesülünk.

Első helyen a Nagy-Aszóparton 1839-ben talált koponya érdemel említést, amelyet az egri Érseki-gyűjtemény állított ki (oda pedig Tariczky ajándéka-ként jutott, aki azt a 70-es években kapta volna özv. Elek Menyhértntől, v. ö. *Makkay* 1985/1, 198, – vagyis legkevesebb 33 évvel előkerülése után!?) Nyilván Tariczky levelei nyomán került a „megbar-nult koponya” mellé a megjegyzés, hogy ez volna az a koponya, amely a széthordott aranydíszekkel együtt került elő. Számunkra nem lehet meglepő, hogy ugyanon nem egy koponya volt kiállítva, hanem mindjárt kettő, az utóbbi azonban „nem az előzővel együtt került elő”. – Ami nyilvánvaló, de az is, hogy a Nagy-Aszóparton korántsem csak a „lovag” volt eltemetve (*Hampel* 1876, 39).

Ugyanezen alkalomból Tariczky is kiállította kincseit: több koponyát (ossements et fragments de cranes humains), egy hosszúnyakú palackedényt (szarmata vagy gepida), két hengeres alakú, átlugga-tott – nyilván talpcsöves – edényt (rézkoriak), négy kettősfülű bütykös bögrét (bronzkoriak?) és két kisedényt (*Hampel* 1876, 44). A szaporulat nem meglepő, hiszen Rómer nyomán tudunk arról, hogy nemcsak a Nagy-Aszó alatt, hanem oda 4000 méterre a Holt-Tisza parton is temetőkre talált Tariczky, illetve utóbbi helyen a vályogvető népség (*Rómer* 1878, 179 és 185), – az utóbbi a rézkori temető.

Másfél évtizeddel később újabb „pogány temető” előbukásáról számol be ezúttal Tariczky hírlapi cikke nyomán az *Archaeologiai Értesítő* (12, 1892, 36).

A századforduló táján virágkorát élő Tiszafüredi Múzeumban is gyűlnek közben a Tiszaszőlősről származó népvándorlaskori sírletek. 1901-ben egy „koc-kás karcolatokkal ékített fekete bögre és emberi

koponya a népvándorlaskorból” (*ArchÉrt* 23, 1903, 298). A vállán sávos–rácsos besimítással díszített bögrét Párducz Mihály késő-szarmatának közölte (*Párducz* 1950, 60, No. 473, 139. t. 16), Csallány Dezső pedig – helyesebben – gepidának (*Csallány* 1961, 217, No. 165) határozta meg.

A tiszafüredi múzeumba egy szarmata női sírból bronz karperec is jutott, a tévesen olvasott „Tisza szőlőken” lelőhely nyilvánvalóan Tiszaszőlősen-nek olvasandó (*Párducz* 1931, 123, No. 179, „Tiszafü-red” lelőhellyel).

Összeszámlálgatva a fentieket, 1839 és 1950 között legalább tíz későszarmata vagy korai népván-dorlaskori sírlet került elő Tiszaszőlősen.

Egyértelműen szarmata sírból származott a tiszafüredi múzeum ma elveszettnek tekinthető kis ko-rongolt talpas serlege is, amelyről csak kisméretű, homályos fényképfelvétel maradt ránk (a fénykép nagyított reprodukcióját Makkay Jánosnak köszö-nöm, 1982, december 10. 18. ábra). Ez a Makkay könyvében kissé megszépítve átrajzolt „bizánci billikom” természetesen a népvándorlaskori lovag

18. ábra. Tiszaszőlős. Talpas pohár szarmata sírletből. Archivfotó.
Abb. 18. Tiszaszőlős. Fusspokal aus einem Sarmatengrab. Archivfoto.

sírfából származna „és mint ilyen, mindmáig egyedül áll az egész Kárpát-medencében” (Makkay 1985/1, 3. kép és 42–43). A valóságban nem lehet szó „jellegzetes” 6. századi „Bizáncban készült termék”-ről, hiszen a korabeli bizánci városi vagy provinciális fazekasságban még távoli rokona sincs, annál gyakoribb viszont a Nagy-Alföldön, amelynek későszarmata (3–4. századi) sírjaiból sorozatban ismertek testvérei-rokonai (Párducz 1950, 31. t. 28; 34. t. 25, 27–28; 67. t. 24; 90. t. 6; 110. t. 7; 120. t. 7, 20, 28; 121. t. 12–13, 31; 123. t. 3; 124. t. 1, 30; 125. t. 31; 126. t. 11, 18, 34; 128. t. 9, 16; 130. t. 16, 22–23; 131. t. 22; 132. t. 10, 27; 135. t. 4, 12, 24; 136. t. 9; 137. t. 14; 139. t. 6–7, 12, 15; 140. t. 22; 141. t. 4, 6, 16; Zoltai–Párducz 1941, 63. t. 1, 6; 65. t. 1; 67. t. 1, Párducz 1937, 15. t. 4, 6, Párducz 1956, 26. t. 15–16, Párducz 1959, 16. t. 11; 23. t. 4), – csak könnyen elérhető párhuzamokat említve, onnan, ahol azok valóban vannak, vas-tag szedéssel jelezve a részletében vagy egészében közeli párhuzamokat. Elvileg nincs kizárva, hogy az egi Lyceumba került koponyával és a Budai Kincstárba jutott vasakkal együtt találták még 1839-ben.

Makkay János alapos és részletes kutatásai kiderítették, hogy a tiszaszőlősi aranykincset 1839. június 13-án találták, ezen a napon kizárólag aranyokról, csillogó tárgyakról van híradás (Makkay 1985/1, 13–14, – Tariczky téves augusztusi 13.-i dátumát közlik Römer 1878, 178 és Patay 1955, 38, sőt nyomában először még Makkay 1979, 565 is). Makkay János nyomozta ki azt is, hogy a csontvázat és az állítólagos löcsontokat csak 8 nappal később, június 21-én fedezték fel, akkor amikor egy kincskereső banda Gyarmaty Sándor vezetésével mélyen beásott a Nagy-Aszó partfalába. Ekkor esik szó vas kardpengéről, apróbb vastárgyakról (egyszóval: a Budai Kincstárba jutott vasakról), valamint az imént megtárgyalt – jóval később a tiszafüredi múzeumba került – agyagkehelyről (Makkay 1985/1, 15). Kétségtelen, hogy ezen a napon is találtak aranyakat, nyilvánvalóan magasabb rétegben, mint a csontváz, – ilyesmi megfigyelések rögzítése azonban aligha várható el az új Kaliforniát (une nouvelle Californie) rögtönző turkálóktól. – Ezek a nyomozati tények, amelyeket Makkay sikeresen rekonstruált.

Makkay kutatásaiban olvasható a földtulajdonos Elek Menyhért védekezése: nem egyszerre találták a kincset, hanem két alkalommal, június 13-án és június 21-én. A védekezés pontos és logikus volt: A kétszeri találással próbálja kivédeni a beszolgáltatási kötelezettséget. Mivel az Elek-családnál maradt 10 egész 5/16 lat súlyú arany együttevve sem érte el a 150 tallér értéket, vagyis a kincstári harmadolási kötelezettség alá eső, 300 aranynál értékesebb leletek súlyának és értékének felét, elegendőnek látszott arra hivatkozni, hogy nem egy, hanem két leletről van szó. Ez a védekezés sikeres volt, a kincstár negyedszázados perrel sem tudott Elekék fölé kerekedni (Makkay 1985/1, 21–25). – Mindezeket sikeresen

kinyomozni, élvezetesen leírni, majd részletről-részletre kétségbevonni, különös olvasmány . . .

A tiszaszőlősi aranykincs Bécsben ma is meglévő aranyainak súlya 456,91 gramm. Saját bevallásuk és hivatalos adatok szerint az Elek-családnál ennek mintegy kétötöde, 180 gramm maradt (Makkay 1985/1, 18). Miután ezeket az aranyakat a kincstár 1864-ig sem tudta megszerezni, nyomuk veszett (Uo 25). Nincs adat arra, hogy a bécsi tiszaszőlősi aranyakhoz hasonló aranytárgyak később akár köz-, akár magángyűjteményben feltűntek volna. A tudományos veszteség jelentős, de a Bécsben meglévő háromötöd rész irányából szemlélve, nem tragikus.

A valóságos veszteség természetesen ennél súlyosabb, hiszen számolni kell a találók kezén elsikkadt aranyakkal is. Ezek azonban a dolog természeténél fogva a kisebb méretű tárgyak közé tartoztak, a helyi emlékezet számos arany gyűrűje, karikája, csatja, boglárja közé.

A kincs ma meglévő része önmagában véve is logikus. Egyetlen egy nagyméretű arany mellédísz-lemez van benne (Milojčić 1953, I. t. 1), pontosan ugyanúgy, mint a hencidai kincsleletben (Gazdapusztai 1968, I. t. 1, II. t. 1), a mojgrádi kincsben (Fetich 1953, 53. t.), a nagyobb méretű azonos rendeltetésű díszlemezek egyesével kerültek elő Hatvanban, Marosvásárhelyen és Progarban (együtt: Angeli 1972, 13–14. kép) egy van belőlük a nagyráskai 17. sír ékszeregyüttesében is (Vizdál 1977, 41–42, 23. kép, XLII. t. 1. – a női principium poncolt jelzésével egy másik csüngő uo 23. kép 3! –, az aranyak nagyított színes képein, de hibásan összeállítva in J. Vladár, Praveká plastika. Tatran 1979, 34. t.). Makkay János javaslata: a tiszaszőlősi mellédísz-lemez megkettőzése (Makkay 1982, 20–21 és 1985/1, 36–37) sőt egyenesen megháromszorozása (1985/1, 30) példa nélkül állna s ellentmondana a rézkori aranykincsek belső logikájának. Az általa illetve forrásai által emlegetett, „Debrecenben” illetve „Hortobágyon eladott” középen lyukas arany mellvédlap nem lehet más, mint a sikeresen visszaszerzett s ma is meglévő egyetlen tiszaszőlősi lemezcsüngő, a *foraminosus aureus*.

Fontos megjegyezni, hogy a tiszaszőlősi nagy lemez formára és méretre minden más rézkori rokonánál közelebb áll a Tiszavalk-Tetesen a XII/a gödörben talált agyag aranycsüngő utánzathoz (Patay 1979, 36, 44, 8. kép). Mindenesetre közelebb, mint a hencidaihoz vagy a mojgrádihoz. Mindez arra mutat, hogy mind a tiszaszőlősi arany példány mindpedig utánzata helyben, talán Tiszafüred térségében készült.

A tiszaszőlősi kincs okvetlenül későbbi, mint a hencidai, ezt már Gazdapusztai leszögezte (Gazdapusztai 1968, 44–45). Korát a nagy lemeznek a mojgrádi nagy lemezzel való kétségtelen rokonsága határozza meg, – bár nem azonos kéz vagy műhely alkotásai. A mojgrádi egyik rája-csüngőn keresztül keltez-

ve a tiszaszőlősi kincssel azonos korúnak bizonyul a dunántúli ercsi sírlelet (*Fettich* 1953, 42. t. 4 és 55. t. 1), a tiszaszőlősi kartekercseken és spirálcső gyöngyökön keresztül pedig a stollhofi kincslelet (*Angeli* 1967, 491, 2–3. t.). Széleskörű kapcsolataik nyilvánvalóak, kivált ha a Nagyszeben-környéki aranyakat is ideszámítjuk.

Már a hencidai kincsre felettebb jellemzők a korong-csüngők korai, díszítetlen változatai (*Gazdapusztai* 1968, III–IV. t.). A stollhofi kapcsolaton keresztül logikus feltételezni, hogy a későbbi, tiszaszőlősi kincsre viszont a korongcsüngők későbbi, stollhofi változatai voltak jellemzők. Ezt igyekeztem a 2. pontban kimutatni.

Példa nélkül állna a világban, ha egy ekkora aranykincs és kincsvadász mozgalom körül nem alakulna ki falusi mondakör. Kivált, miután június 21-én az aranyak utáni turkálás közben csontvázra (netán lovával együtt fekvő csontvázra, v. ö. azonban ehhez az alábbiakat) bukkantak. Már is együtt volt az európai folklór összetartozó két alapeleme: a kincs és tulajdonosa/őre: a halott.

Tiszaszőlős falu jegyzője 1864-ben „a rácjárás-kor... cselvetés útján megölt rácvezér” sírjáról tudósítja Pesty Frigvest, „akivel hívei eltemették drágaságait, arany karperecét, aranyboglárait s több eféle arany készületeket”. Mindezeket „ez előtt mintegy húsz évvel lelte meg egy idevaló cigány, s ásta ki több ember” (*Makkay* 1985/1, 31). Lóról, lócsontokról nem esik szó. Abban a falusi emlékezetben sem, amelyet Tariczky gyűjtött és közölt. Meséltek egy Herczeg nevű emberről, aki botjára tűzte az arany karperecét, egy Balogh nevűről, aki egy „fazék aranyat” szedett össze, mindezek kellő kritikával olvasva nagyon is igaz mesék (*Patay* 1955, 38).

A ló Benepusztá (1834), Vereb (1853), Galgóc (1868) nyomán kezdett „divatba jönni”, de már e tudományos felfedezések előtt sem volt szokatlan. Extrém példája az 1850-ben az Abaúj-megyei Zsujtán talált és a Graffenried-gyűjteménybe jutott híres későbronzkori bronzkincs, amelyről azt jelentették, hogy lovával eltemetett *sisakos-kardos lovag* „teljesen szétmállott” sírjából került elő (*Kenner* 1860, 366).

Az 1864-ben Tiszafüredre került Tariczky Ede plébános saját vallomása szerint csak 1872-ben ismerkedett meg a tiszaszőlősi legendákkal. „Kutatásainak” szakirodalmi lecsapódása a Rómerhez írott s tőle – nagy fejcsoválások közt – közzétett levél (*Rómer* 1878, 178–179). A francia fordításban közölt levél 1872-évi magyar nyelvű hírlapi előzményeit Makkay János nyomozta ki, ezek azt bizonyítják, hogy a Rómer-től közölt fordítás pontos és hiteles, az alábbiakban tehát továbbra is azt fogom idézni.

Tariczky adatainak érdekessége, hogy mint mindig s mindenütt: valóságos tárgyak emléke és jó megfigyelések keverednek bennük időközben meséssé vált

elemekkel, hiszen – mint Patay megjegyzi: „a csodás kincs híre egyre módosult” (*Patay* 1955, 39). Ugyanakkor már Patay jól megfigyelte, Makkay pedig tételiesen elemzi, hogy a népi emlékezetben szinte kivétel nélkül szerepelnek a Bécsbe jutott fontosabb, kivált nagyobb méretű tárgyak (*Makkay* 1985/1, 36–39), ezeket igyekszem itt néhány továbbival kiegészíteni. Egyértelműek: „az arany makkok” (des glandes en or) = a makk alakú lemezes aranygyöngyök, a „több lyukas aranycsavar” (csak Tariczky magyar szövegében) = arany spirálcső gyöngyök, a „két karspirális” (deux spirales en fil d’or) = a két aranyhuzal spirálkarperec, a „karperec” (un bracelet) = a külön aranykarperec, a „nagy méretű, közepén lyukas kalapált aranylemezt” (le plastron de la cuirasse avec un trou au milieu... en or battu) = a nagy csüngőlemez. Az utóbbi mellvértté lépett elő, nem is logikátlanul. Tariczkynál a sír névadója lesz: „az arany mellvértes lovag” (le chevalier à la cuirasse d’or). – Mindezek ma is megvannak Bécsben.

Már fentebb a 2. fejezetben megkíséreltem értelmezni néhány olyan tiszaszőlősi aranytárgyat, amelyek nem kerültek Bécsbe. Így a több aranycsatot (plusieur boucles en or), a 8-as alakú aranycsatokat (boucles en forme de 8) és a kerek boglárakat. Ezek sejtetően ugyanazon vagy nagyon hasonló lemezdzsiek különböző elnevezései, köztük a korong-ékszereké.

Hallatlanul fontos az aranyak népi jellemzése: színvonaluk nem haladta meg a cigánykovácsok művészetét (n’annonçaient pas un art plus avancé que celui des nos Tsiganes qui travaillèrent le fer), vagyis egytől egyig húzott-kalapált aranyak voltak, szó sincs köztük keveredett római vagy népvándorláskori pompás aranyművekről.

A rézkori aranyaknál egyértelműen későbbiek a vasak, az üveggyöngyök (perles en verre) és a csontcsatok (agrafes en os), mindezek a talpas csészével együtt egy vagy több szarmata sírból származtak.

A rejtélyes „sisak” (ahogy Tariczky nevezte) avagy kalapált fővegdísz vagy aranysapka, ahogyan a nép nevezte (le casque que la peuple a appelé, bonnet d’or... en or battu) az egyetlen homályos rendeltetésű aranytárgy, – ez néhány más lemezzel (paillettes) együtt az Elekékhez jutott díszítmények valamelyike lehet.

A fentiekből megállapítható, hogy Tiszaszőlős népe meglepően jól emlékezett az aranyakra. Még az Elek-féléket sem rejtették el azonnal, idejük volt jól megfigyelni őket. Tiszaszőlős népét a továbbiakra nézve fel kell mentenünk, a vad elméletek nem tőlük származnak.

Vári Szabó József jegyző meséje a múlt század közepi falusi értelmiségi romantika jellegzetes terméke. Ismertetőjegye, hogy helyhez kötődik, a rácvezért a tiszaszőlősi Kovács István verte volna agyon. Vagyis a helytörténethez kapcsolódó lokális romantika.

A tiszavidéki hun földpiramisokat kereső, kutató és meg is találó Tariczky plébános viszont a múlt századi nemzeti romantika lángoló képviselője (könyve valóban: A tiszavidéki hun földpiramis halmok ismertetése, és két függelék címen jelent meg Egerben 1906-ban) volt. Ő álmodta meg a „lovával eltemetett aranyvértes, aranyisakos lovagot” évtizedekkel a tiszaszőlősi kincs és sírok előkerülése után. Mindaz, amit feltalál, a rézkori aranykincs és a sírok saját agya által egybegyűrt ragyogó kombinációja, Rómer szerint is „M. le curé Tariczky nous raconte des choses extraordinaires” (Rómer 1878, 178). Makkay is észreveszi, hogy Rómerék „nem adtak sok hitelt szavának” (Makkay 1985/1, 35) és „Tariczky állításának már Rómer Flóris sem adott sok hitelt” (uo 103). — Miért is kellett volna hitelt adnia a nyilvánvaló képtelenségnek?

Abban viszont téved Makkay János, hogy kora középkor kutató szakembereink háromnegyed évszázadon át ne figyeltek volna fel Tariczky Rómernél közölt soraira (így i. m. 35), engedjék megjegyezni, hogy népvándorlás kor kutatók is forogták hébe-hóba a Comptes-Rendus-t. Magam pl. évtizedek óta ismerem az adatot s a fentebb írottakkal azonos módon értékelem. A Bécsbe jutott illetve elkallódott rézkori aranyak leírásának, amelyekhez a fantasztá Tariczky lovával eltemetett „szkita” lovagot költött egy ugyanakkor ugyanott talált késői csontváz nyomán.

Patay Pál, miután Milošević közzétette a bécsi aranyakat, lelkörülményeiket Tariczky Rómernél közölt levele segítségével igyekezett tisztázni. Elvileg helyesen, mégis sajnálatos végeredménnyel, mivel figyelmen kívül hagyta Rómer kiegészítő 5 soros mondatát (Patay 1955, 38–41, Ua.: Über die Fundumstände des Goldfundes von Tiszaszőlős, Germania 37, 1959, 84–89). Patay az aranyak korát helyesen értékelte, kivétel nélkül rézkorinak. Arra viszont nem figyelt kellőképpen, hogy az 1839-ben ugyanott talált csontváz okvetlenül sokkal későbbi, mi több: ezen a ponton igyekezett „helyesbíteni” Tariczkyt. Az üveggyöngyöket rézkori márványgyöngyöknek értelmezte, a vas pengét köpengének, a korongolt edényt szabad kézzel készült edénynek (bírálja: Makkay 1985/1, 50–51). Így azután kimondja, hogy „a tiszaszőlősi kincs rézkori sírból, vagy sírok-ból származik”, — ami az Alföldön a Bodrogkeresztúri-kultúra sírját vagy sírjait jelenti (Patay 1955, 40). Makkay János 1979-ben még Patay elgondolását fejleszti tovább meglepő nagyvonalúsággal. Rézkorinak magyarázza azt is, amit Patay még nem mert magyarázni, — a vasból először nála lesz „meteorvas”. Végeredménye: „Mindent összevetve megkockáztathatjuk azt a kijelentést, hogy a közvetve megismert tiszaszőlősi sírban eltemetett férfi a késői tiszapolgári vagy korai bodrogkeresztúri műveltségnek egyik leggazdagabb és leghatalmasabb nemzetségszövege vagy törzsfője volt — aranyisakban, mellén nagy aranylemez díszlett, karpereceket, gyűrűket, a ruháján

lemezeket, „makkocskákat” és egyebeket viselt, kezében jogart és aranymarkolatú meteorvas tört tartott...” (Makkay 1979, 567).*

Tartok tőle, már ez is túl merész hipotézis volt, nem szólva egyes egyedül Tariczky szent megbízhatóságára épülő alapjairól. Nem telik el négy év s Makkay messze túlszárnyalja saját elméletét egy még merészebbel. Azzal, hogy az 1912. évi mojgrádi kincs azonos az 1839-ben Elekéktől elrejtett tiszaszőlősi leletekkel (Makkay 1983, 313 és 342). Az elmélet során nemcsak a „tiszaszőlősi” rézkori kincs duzzad elképesztő méretűvé, de a mojgrádi úgynevezett népvándorláskori leletek révén végleg igazoltnak látja Tariczky híradását az aranyvértes szkita lovagról. Amelyből Makkay hunkori vagy hunkor utáni gepida főnököt/vezért alkot, akit megillet a ló, a sisak, az aranymarkolatú kard, a bizánci serleg és az alabástrom tál (Makkay 1985/1, 35–37, 46, 51–52) vagyis mindaz, amit Tariczky romantikus képzelete neki tulajdonított. Immáron „semmi kétség, hogy csakis sírmelléletekről lehet szó a népvándorlás kori aranyak esetében!” (Makkay 1985/1, 80). Egy korabeli női temetkezést is képzel mellé a mojgrádi „fúlbevaló” segítségével.

A mojgrádi „népvándorláskori” aranyakkal e dolgozathoz kapcsolódó külön munkában foglalkozom, — nincs közük sem Mojgrárhoz sem pedig Tiszaszőlőshöz. Itt csupán még arról essék szó, amit Makkay János a tiszaszőlősi kincs és sír viszonyának tisztázására javasol: „Célszerű lesz” írja „ha a népmesék merészségét is felülmúló kalandos ötletek helyett valamilyen földhözragadtabb, de valós javaslattal állunk elő” (Makkay 1985/1, 194). Amely így hangzik:

Évezredekkel ezelőtt 60–80 cm mélyre ásták és dugták el a rézkori aranykincset. Ugyanazon a helyen vagy közvetlen közelében ásták meg a 2–3 m mély népvándorláskori sírt. Majd: „vagy a népvándorlás kori sír ásása közben megtalálták a rézkori aranyakat, illetve egy részüket... és kegyeletből és főleg félelemből ismét betették a sírba a halott teste vagy koporsója(?) köré helyezve”, — vagy: „a temetés

*Nehéz szabadulni a gondolattól, hogy akkoriban valószínűleg a „billikomot” is megpróbálta megnyerni a rézkori fejedelemnek, 1985/1 könyvében a 3. és 33. kép összevetése akaratlanul is erről árulkodik. Az adatközlők „fa-tál alakú kőedényéből” már maga Tariczky „csészét” alkotott a szkita fejedelmek aranycsészéjének mintájára: „ama kőedény arany csészét helyettesített” (Makkay 1985/1, 103). Ne menjünk bele abba a kérdésbe, hogy falusi népünk a vízkövel borított régi cserépedényt nevezi kőedénynek, fogadjuk el Tariczkytól — bármily hihetetlen is — hogy obszidiánból volt. 18. képünk régi felvételén a tiszafüredi talpas csésze csillogó feketének látszik, nyilván simított felülete, sötét-szürke színe és a megvilágítás miatt. Fényes és fekete, mint az obszidián. Óskori „párhuzama”, kivált talprészének, a krétai Zakro palotájában talált obszidián kehely, amelyről ma már nem tudni miért került bele a Tiszaszőlős-könyvbe, ahol obszidiánból készült „összetört lapos tálról” esik szó (Makkay 1985/1, 106 és 33. kép). Inkább csak bennmaradt... Aminthogy a rézkori aranymarkolatú meteorvas kard lehetősége is bennmaradt, — az utóbbi egyenesen kibővítve (uo 116–119).

után, a visszahányt föld ülepedése és, ha volt, a korporsó beszakadása következtében beomlott a gödör fala és a magasabban levő rézkori kincs vagy annak egy része rázuhant a csontvázra” (Uo 195). – Kíváncsi lennék, mit tekint a kitűnő kutató a népmesék merészségét is felülmúló kalandos ötletnek, ha ezek lennének a földhözragadtak?

KRONOLÓGIA, ÖSSZEFOGLALÁS

Az eddig – tudtommal – soha le nem írt igazság az, hogy a Rézkor=Kupferalter szót először Eduard Sacken használta a stollhofi lelet elemzésének végén. Észrevette, hogy a rézleletek „Gerade in Ungarn” gyakoriak, mi több, a stollhofi lelet létezését egyenesen azzal magyarázta, hogy az „gegen die ungarische Grenze hin” került elő. Neki még semmi kétsége nem volt aziránt, hogy a stollhofi lelet aranyai egykorúak a kincs réz eszközeivel és ékszereivel, az aranykorongok ausztriai fellépését délkeleti hatásnak vélte s nem választotta el a magyarországi rézkorszak hatásaitól (*Sacken* 1865, 23–25).

Vele nagyjából egy időben Rómer elméleti úton jut el a rézkor fogalmához: „természetesnek látom, . . . hogy a tiszta rézből vagy aranyból készült szereknek a bronzokat . . . meg kellett előzniök” továbbá: „b. Sackennal kezdet fogván, én is azt gyanítom, miszerint az adatok szaporodásával, ezen természetes fejlődést okadatolni is foghatjuk” s ennek kapcsán máris hivatkozik csákányokra és vésőkre, amelyek tiszta rézből vannak (*Rómer* 1866, 26). Korábban már idéztük véleményét, hogy a *legrégibb* aranyékszerek a Jankovich-korongok, valamint a Bécsúj hely és Eszék környéki korongok (*Rómer* 1865, 76).

Azt lehetne mondani, mindezek pusztán sejtések. Igaz, de nagyon figyelemre méltó sejtések: tudományos előrelátás, amely beigazolódott. Az sem egészen mellékes, hogy e kristálytiszta látásmódnak Pulszky Ferencet nem számítva, egyáltalán nem volt követője a múlt században, sőt századunkban sem, egészen Bella Lajos és Hillebrand Jenő fellépéséig. „Tudóshoz” illő magatartásnak éppenséggel az számított, ha valaki a Sacken–Rómer–Pulszky féle amatőrök „elavult” gondolatait félresöpörte.

Amikor Pulszky Ferenc lerajzoltatta a Nemzeti Múzeum öt arany-korongját A rézkor Magyarországon (1883) illetve Die Kupfer-Zeit in Ungarn (1884) című könyvéhez, már véglegesen döntött. A korongok korát a stollhofi (lange Wand) vegyes arany–réz lelettel azonosnak ismerte fel, magát az egész leletkört pedig az ellentett élű rézcákányokkal, rézvésőkkel és különböző réz spirális ékszerekkel együtt a RÉZKOR emlékeinek, amelyet részletesen és szabatosan ő határozott meg először (1883, 72–73, 1884, 25–27, 90–92). Könyve német nyelvű változatának megjelenési évében eredményeit olyan szilárd bizonyítékkal támasztotta alá, amely sajnálatos módon elkerülte a kutatás figyelmét. Ez az 1884. évi Ötvösmű-

kiállítás, amelynek őskori leletcsoportjait ő állította össze (ÖM III. lap). Kiemelkedő jelentőségű az első terem második szekrény. Ebben először s utoljára szerepelt együtt a Kárpát-medencében addig előkerült hét aranykorong (2, 2a, 3. leletcsoportunk) az 1877-ben Marosvásárhelyről vásárolt nagy áttört középi arany csüngőékszer (6. leletünk), az 1878-ban vásárolt arany csüngőkészlet (7. leletünk) s végül, de nem utoljára az 1839. évi tiszaszőlősi nagy aranylemez (12. leletünk). Néhány jelentéktelen aranykarikát nem számítva, más nem került a szekrénybe. *Együvé került viszont a javarészkor valamennyi aranya, a Stollhof-típusok és a Tiszaszőlős-típusok* (ÖM 11–12, 1–13. tétel). Ezt a teljesítményt csak háromnegyed évszázad múltán s a tiszaszőlősi lelet közzététele után fogja majd Patay Pál megismételni (*Patay* 1958).

Pulszky 1883/84. évi alkotása *végleges volt*. Egyszer mindenkorra eldönt, hogy a két kalapált aranyékszer csoport össze s egyben a rézkorba tartozik. Újat ehhez már senki nem tett, vagyis a kutatás további története csupán annyi: kik voltak azok, akik ki-tartottak Pulszky zseniális felismerése mellett, s kik voltak azok, akik eltértek tőle.

Az előbbieket századunk 20-as éveinek elején már csak egyetlen ősrégész képviselte, nem véletlenül az a Bella Lajos, aki Hillebrand Jenővel együtt végzett 1920–21. évi bodrogkeresztúri ásatásain először talált arany kúpokat és rézpengét a rézkori kultúrának utóbb nevet adó hiteles sírokban (ld. 1. leletünket). Bella nyomtatékkal hangsúlyozta, hogy a Lange-Wand-i lelet bizonyossága szerint a Nemzeti Múzeum Pulszky-féle öt aranykorongja rézkori meghatározása ellen „semmi kifogás nem eshet” (*Hillebrand Jenő és Bella Lajos, Az őskor embere és kultúrája*, Bp. 1921, 165).

Az utóbbiak élén Hampel állt, aki bronzkorinak vélte az arany-korongokat (1886, 67, 1892, 21) s pusztán „őskorinak” a Bodrogkeresztúri-típusú lemezcsüngőket. Tompa Ferenc kerek-perec tagadta, hogy a Stollhof-típusú korongok rézkoriak lennének, „die Stücke dürften in die späte Bronzezeit gehören” (*Tompa* 1937, 53, 109. j.). E tekintélyek véleményét követi VI. Dumitrescu a hábășești réz-korong kormeghatározásában (1957, 78), Mozsolics Amália a szerinte a Stufe B. II-be tartozó aranykorongokkal kapcsolatban (1968, 29–30), M. Muchra hivatkozva Fettich Nándor, aki a 3 Jankovich-korongot „auf die erste Hälfte der Bronzezeit” keltezi, s mivel másodjára cserbenhagyja tipológiai érveit: a rézkori korongok legkorábbi, korabronzkori „primitív” elődjének az óbébai ovális korongokat véli (1959, 124), vagyis hasonlóan érvel, mint VI. Dumitrescu és nyomukban Mozsolics. Mozsolics Amália 1968-ban már mindenképpen anachronisztikus véleményétől eltekintve, az igazi utóvéd harcokat Korek József vívta a csáfordi korongok közlése kapcsán (1960/1, 76–78, 1960/2, 32–33). Korek – a korongok neolitikus kagyló előzményeinek kitűnő megérzése ellené-

re – szintén az óbébai korongokat tekintette időrendi fogódzónak. Ebből a nézetből csak rézkor–bronzkor átmeneti (Kostolac, Vučedol) keltezés születhetett (19–20. ábra).

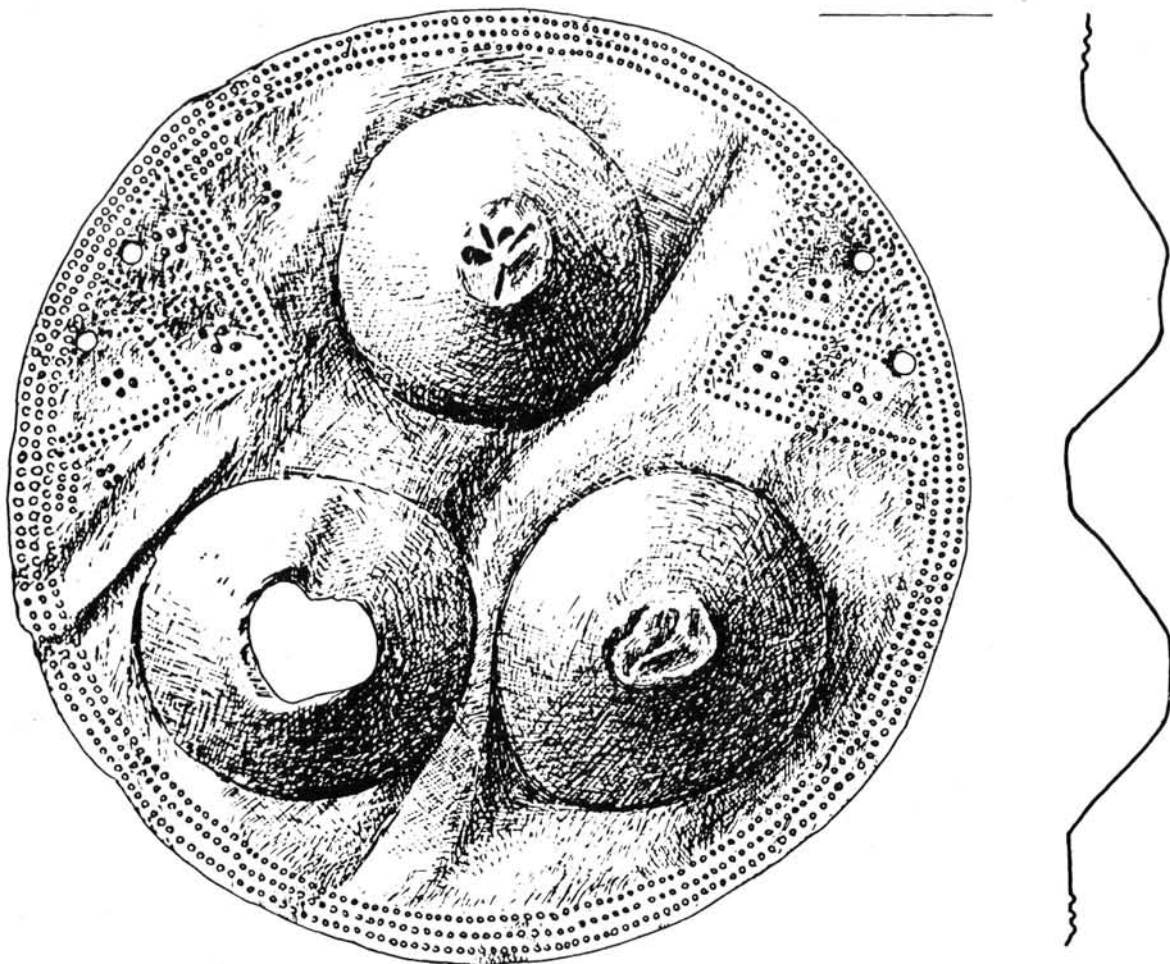
Az egyre inkább megszilárduló bronzkori keltezősekkel szembeni „ellentámadás” lassan bontakozott ki. Patay kezdetben kisméretű magyartési és jászládányi aranycsüngőkre támaszkodva a mojrádi leletnek csak a nagyméretű és kisméretű csüngőjét merete rézkorinak, Bodrogkeresztúrinak tartani (1944/45, 24–25). El kell ismernünk, hogy a nagy lökést Milojević 1953. évi Tiszaszőlős-publikációja jelentette, amely nemcsak a lelet rézkori keltezését állította helyre, hanem a leletkor szoros déli kapcsolataira (Bubanj–Sălcuta-kultúra) is rámutatott (Milojević 1953, 11).

A döntő fordulat 1958-ban történt. Patay teljes mértékben visszatért a Pulszky-féle alapokhoz, csak hogy egy új, magasabb szinten. Új típusokat vont be (aranykúpok, tűk, gyöngyök), közlésezi a Pulszky-féle alaptípusok azóta előkerült közöletlen leleteit, s végül, de nem utoljára az Alföldön határo-

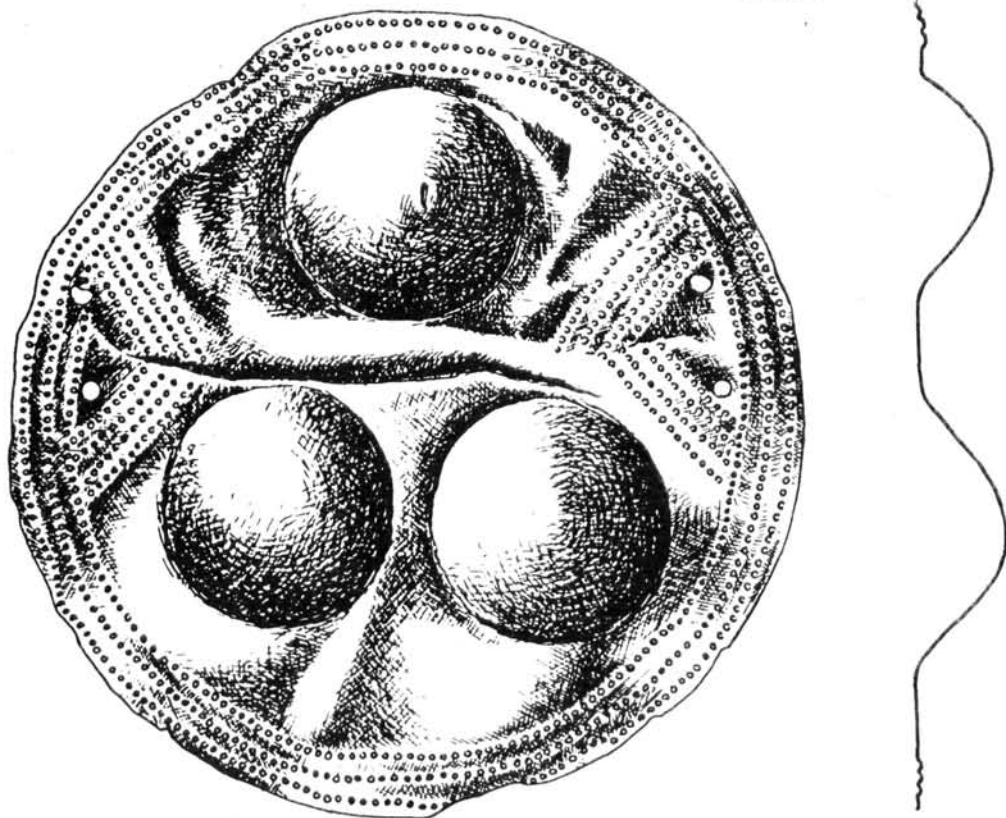
zott kultúrához, a Bodrogkeresztúrihoz kapcsolja az aranyleleteket. Legalább ekkora elismerés illeti Ksenia Vinski-Gasparinit, aki a progari aranycsüngőt merete Bodrogkeresztúr-hatásának és korinak nyilvánítani s felfedezte e csodálatra méltó aranyékszer összekötő szerepét a lemezcsüngők és a korongok között (Vinski-Gasparini 1957 [1958], 6–10).

E nagyszerű eredmények után felettébb bosszantónak tűnnek a spanyolviasz felfedezői. Nem mentesség számukra, hogy nem ismerték Pulszky német nyelvű könyvét, éppen ellenkezőleg... Ilyen J. Driehaus, aki úgy vélte, hogy a rézkor fogalmát P. Reinecke (1930), és J. Forssander (1936) dolgozták ki elsőnek, s most ezekről az alapokról szól hozzá Patay alapvetéséhez (Driehaus 1960, 166–169). Alapvető jellege ellenére is ugyanez mondható el Hortensia Dumitrescu nagy tanulmányáról (1961, 69–93), végül, de nem utolsósorban J. Pavelčík „rendszerzési” kísérletéről (1979, 322–328).

Pulszkyra és Patayra támaszkodó, mindkettőjük érdemeit egyaránt elismerő összefoglalásokat Wilhelm Angeli írt, neki köszönhető, hogy Ausztriában

19. ábra. Csáford. A nagyobb aranykorong. MNM. Term. nagys.
Abb. 19. Csáford. Die grössere Goldscheibe. MNM. Nat. Gr.

20. ábra. Csáford. A kisebb aranykorong. MNM. Term. nagys.
Abb. 20. Csáford. Die kleinere Goldscheibe. MNM. Nat. Gr.

végérvényesen helyreállt a Stollhof-típusú leletek eneolitikus keltezése (Angeli 1967, 492–495) valamint az a jelentős lépés, amely az „aranyamulettek” értelmezését előre vitte (Angeli 1972, 27–30). A mojrádi „rája/madár” (végső soron szintén nő) alakú ékszerek rézkori voltának meghatározása kétségtelenül Vladimir Dumitrescu érdeme (1971, 25, 93–94, *Uő* 1974, 266–270), végül a Stollhof-típusú korongok reális keltezéséhez (– jobb későn, mint soha) a szlovákiai kutatás is csatlakozott (Novotná–Novotny 1976, 3–7). – Ezekkel a munkákkal jutottunk el oda, ahonnan dolgozatunk tovább gombolyítja a fonalat.

Ha a külföldi kutatásban el is kell tekintenünk 1884. évi német nyelvű monográfiája után Pulszky közvetlen hatásától, nem mondható el ugyanez idehaza. A „Magyarország archaeológiájában” ugyanis Pulszky változatlan szöveggel és képanyaggal újraközölte rézkor-könyvét, ami a maga részéről okvetlenül kritika volt Hampel 1886. és 1892. évi álláspontjával szemben. Pulszky a millennium után is kitarzott a stollhofi (Lange-Wand) kincs és az aranykorongok rézkori keltezésé mellett (Pulszky 1897, 85–86, 121). Hatása vagy utóhatása ennek ismeretében vizsgálendő.

A legutóbbi évek hazai kutatása kétféleképpen viszonyult a nagy elődhöz. Az egyik kutatástörténeti

visszatekintés meg sem említi: „Meglehetősen hosszú ideig tartott, amíg a Csáford–Stollhof típusú leletek időrendi helyzete és kulturális besorolása tisztázódott. Elsőként Patay Pál ismerte fel a stollhofi lapos baltá és az aranykorongok formai jegye alapján... a bodrogkeresztúri kultúrával fennállott időrendi párhuzamosságot. Kulturális besorolása azonban Patay számára is ismeretlen maradt” (Kalicz 1982, 12). – Nyilvánvaló, hogy a szerző nem a kormeghatározást, hanem a régészeti kultúrába való sorolást tekinti fontosabbnak és korszerűbbnek.

Történetibb és tárgyilagosabb az újabb vélemény: „Egyes-egyedül Pulszky Ferenc volt az, aki a bécsűjhelyi (egészen pontosan és mai nevén stollhofi) kincs réztárgyai alapján szilárdan hitt az aranykorongok rézkori eredetében” (Makkay 1985/1, 163–164). – A hangsúly – helyesen – az egyes-egyedülön van, hiszen láttuk, hogy az utolsó Pulszkyra való hivatkozástól, 1921-től, Patay 1958. évi fellépéséig egyetlen kutató sem tartotta a korongokat rézkorinak. A stollhofiakat sem (Angeli 1967, 492–493 ismerteti azokat a véleményeket, amelyek a kincset a bronzkorba vagy utóbb a Badeni-kultúrába helyezték, illetve összetartozását kétségbe vonták), Patay érdeme, hogy Pulszky felismerését hangsúlyozva, újból, immáron rézleletek bevonásával is, igazolta a stollhofi kincs rézkori voltát, majd a stollhofi és

a „többi 10” dudoros aranykorongot a bodrogkeresztúri időszakba helyezte (*Patay* 1958, 44).

Különös és sajátos, hogy az aranykorongok kronológiai helyzetéről e véglegesnek látszó állásfoglalás után lángolt fel újból a vita. Alapja a Csáford-Bogotáról éppen 1958-ban a Nemzeti Múzeumba került két aranykorong lett. A bronzkori vonal hívei azzal érveltek, hogy elválasztották az aranykorongokat a bodrogkeresztúri horizont lemezes aranyékszereitől. Milojčić 1953. évi és Patay 1958. évi állásfoglalása után ugyanis az utóbbiak javaréz kori keltezését nem lehetett többé kétségbevonni.

A vita más síkra tevődött át, arra, amelyet Kalicz Nándor kutatástörténeti visszatekintése érzékelte. Pulszky természetesen még nem tudott a Bodrogkeresztúri-kultúráról, a rézeszközöket és bizonyos aranyékszereket századunk kutatása csak fokozatosan tudta régészeti művelődéshez kötni. A Bodrogkeresztúri-kultúráról azonban az is beigazolódt, hogy nem terjedt át az Eszék–Csáford–Stollhof típusú aranykorongok önálló elterjedésének területére. Ezt úgy értelmezték, hogy a rézkor (= Bodrogkeresztúri-kultúra) nem terjedt át a Dunántúltra, tehát a korongok csak későbbi időből származtathatók. Ez lett s maradt sokáig a legfőbb szempont, annak ellenére, hogy a Szlavóniából alig valamivel a csáfordi korongok múzeumba jutása előtt közzétett prohari arancsüngő ismételtén Patay igazát bizonyította, azt tudniillik, hogy a tiszaszőlősi típusú lemezfüggőknek egykorúnak *kell* lenniük a Stollhof-típusú korongokkal (*Vinski-Gasparini* 1957 [1958], 9–10, *Patay* 1958, 44–45, *Patay*, 1959, 94). Vagyis nyilvánvalóvá vált, hogy nem a Stollhof–Csáford-típusú aranykorongok időrendjével van a baj, hanem a kutatással: a magyar Dunántúlról hiányzanak a Bodrogkeresztúri időszaknak megfelelő javaréz kori telepek és temetők.

A kétféle nézet azonban egyelőre összebékíthetetlen volt. Így esett meg az a példátlan dolog, hogy a csáfordi korongok magyaryelvű publikációjával azonos kötetben, pár lappal utóbb az olvasható, hogy a Stollhof–Eszék-típusú korongok a Jordanov/Jordansmühl–Retz–Gajary időszakba tartoznak s egy Krivodol–Sálcuța–Bubanj jellegű művelődési hullámmal kerültek hozzánk. „Az utóbbi kincs-csoportból egy legutóbb éppen Zala megye területén látott napvilágot”, vonom be a csáfordi korongokat, a szerkesztő kérésére név szerint nem említve. Mindez a javaréz kori jelenti, noha azt a kultúrát, amelybe nálunk az aranykorongok tartoznak, még nem tudtuk néven nevezni (*Bóna* 1960, 86, kivált 93–94 – erre egyedül *Makkay* 1985/2, 16 figyelt fel). Mi több: igyekeztem megelőzni a bronzkorba való keltezésüket, amelyről már tudomásom volt. A vukovári réz kori ékszerleletről írom, hogy „a Stollhof–Jordanov–Bresc Kujawski réz kori művelődési csoport réz ékszereinek körébe tartozhat s így még a *bodrogkeresztúri* kultúrával egyidős” (*ArchÉrt* 86, 1959, 55, – a szóbanforgó vukovári

részletet most Kalicz Nándor reprodukálta, 1982, 15, 5. kép).

A kérdésre Driehaus könyvének ismertetésében visszatértem. Patay 1958. eredményeit védve ezeket írom: „Nyilvánvalóvá vált, hogy a fent körülírt arany és rézművességet hordozó nép a Balkán É-i feléből indult ki”. „Fémművességének balkáni gyökereit a hábășesti és vukovári kincsek bizonyítják, elterjedése Eszéken, Csepinen, Csáfordon, Stollhofon keresztül a későlengyeli–jordansmühli művelődés peremterületeiig Altheimig, Bresc Kujawskiig, sőt azon túl Bygholmig és Saltonig nyomon kísérhető. Ennek a mozgalomnak nincs köze a bodrogkeresztúri kultúrához” (*ArchÉrt* 89, 1962, 277).

Az óbébai aranykorongokról írott angol nyelvű tanulmányomban azután részletesen ismertettem a vitát, amelyet az szított tovább, hogy 1961-ben a csáfordi aranykorongokat a Nemzeti Múzeumban a bronzkori terem korai bronzkori vitrinjében állították ki. A benne foglaltakat és álláspontomat itt nem ismételtem meg, annak ellenére sem, hogy J. Pavelčík még 1979-ben sem vett róla tudomást (*Bóna* 1963–1964, 35 és 184. j.). Erről a munkáról Kalicz Nándor így ír: „Legtovább ment Bóna István, aki a helyes időrendi megítélésen túl feltételezett egy ismeretlen kultúrát a lengyeli és badeni kultúra között” (*Kalicz* 1982, 12), majd ugyanő: „feltételezte a Krivodol–Sálcuța–Jordanow kultúra délkeletről–északnyugat felé való terjeszkedését és a Csáford–Stollhof típusú korongok elterjedését [t. i. délkelet–északnyugati irányú elterjedését, BI]. Feltevésének helyessége akkor bizonyosodott be, amikor körvonalazódott az addig ismeretlen Balaton–Lasinja csoport önállósága” (uo).

Mindegyik így van, de nem egészen pontos. Az aranykorongokkal képviselt *önálló* régészeti művelődést ekkor már nemcsak feltételezni lehetett, hanem ki lehetett számítani, hogy létezik. El is neveztem addigi (s mindmáig!) legfontosabb hazai lelete nyomán Csáfordi-csoportnak (*Bóna* 1963–1964, 37, *Uő*, Európa őstörténete a római birodalom kialakulásáig. Egyetemi jegyzet, Bp. 1964, 23, – az utóbbi munkán egy egész régésznevezék nőtt fel). Ez a felismerés (s nem feltevés!), akkor tűnt el, amikor Kalicz Nándor 1969-ben Balatoni-csoportnak nevezte el a végre előkerült javaréz kori önálló művelődést, amelynek hazai felkutatása kétségkívül Kalicz érdeme (*Kalicz* 1969, 83–89). Az azonban már nem derül ki az új nevet adó dolgozatból, hogy a csáfordi aranykorongokat tulajdonképpen ki sorolta a „balatoni” csoportba, ha nem is ezen a néven. Ez a mondat pedig. „Magam már 1969-ben és 1970-ben a balatoni csoportba soroltam a Csáford–Stollhof típusú aranykorongokat” (*Kalicz* 1982, 12) enyhén szólva nem egészen egyértelmű, hiszen aligha a balatoni elnevezés jelenti a kormeghatározás lényegét. Meg nem is volt az akkoriban még ennyire határozott állásfoglalás, – évekkel később sem. „Lehet, hogy az aranykorongok is a balatoni csoport körébe sorolhatók” (*Kalicz*,

N., JPMÉ 14–15, 1969–70 [1972–74], 89, No. 200, Csáford-Bogota).

1967-ben és 1968-ban a hencidai aranyelet közlésekor Gazdapusztai Gyula hangsúlyozta, hogy a javarezkori aranyeletek két nagy csoportját, a Stollhof–Csáford illetve Tiszaszőlős–Mojgrád típusokat én határoztam meg először ilyen neveken és módon, – ezeknél a horizontoknál ő korábbiak tartotta a hencidai kincset, amellyel ma is egyet kell érteni (*Gazdapusztai* 1967, 295–297 és 1968, 42–44, valamint 25. j.). J. Pavelčík a Stollhof–Csáford elnevezést Makkay 1976. évi új eredményének tulajdonítja (*Pavelčík* 1979, 336–337), amivel ismét tájékoztatottságát bizonyítja.

A kérdés jelenleg az, hogy egy hatalmas területet átfogó, több, egymáshoz alig kapcsolódó „periódusra” bomló művelődést szabad-e, jogos-e „balatoni csoportnak” nevezni. Azt ma már tudjuk, hogy az aranykorongok abba a késői korszakába tartoznak („Balaton III”), amelyet Ausztriában korábban Retz, jelenleg – nem tudni: kellően indokoltan-e? – Baalberg–Furchenstich (*Ruttikay* 1985, 35–36), Szlovákiában korábban Retz–Gajary majd Bajč–Retz, Morvaországot is beleértve Bajč–Retz–Křepice (*Pavelčík* 1979, 329), legújabban azonban alapos indoklással csupán Retz névvel neveznek (*Němečková-Pa-*

uková 1982, 193), illetve többnyire Furchenstich–Keramik néven írnak le. Van hazai kutató, aki egyáltalán nem használja a „balatoni csoport” nevet, kérdés azonban, hogy a helyette ajánlott Lasinja-kultúra mennyivel jobb s találhatóbb hazai viszonyainkra (*Makkay* 1985/1 és 1985/2)? Kivált, ha tekintetbe vesszük, hogy a Retz-típusú Furchenstich (tűzdelt díszes) keramika önállóan vagy kísérő jelenséggé feltűnik a Dunakanyarban, a Duna–Tisza-köze egyes vidékein, a Tisza mellett, a Tiszántúl bizonyos pontjain, sőt Erdélyben is.

A stollhofi vegyes réz–arany kincs javarezkori („eneolitikus”) keltezését W. Angeli újból megszilárdította (*Angeli* 1967, 495), s ennek során megértük, hogy a csáfordi aranykorongok rézkori voltát neki is bizonyítania kellett. Mivel a csáfordi korongok a maguk nemében ugyanolyan kiemelkedő alkotások, mint a tiszaszőlősi vagy mojgrádi nagy lemez-csüngők, logikus, hogy a továbbiakban ez Stollhof–Csáford (a leletek előkerülési sorrendjében) vagy Csáford–Stollhof (a lelethorizont elterjedésének irányából nézve) típus néven nyerjen elismerést (*Angeli* 1972, 30, *Kalicz* 1982, 12–17, *Makkay* 1985/1 és 1985/2 passim). Immáron csak a hozzátartozó „Balaton III” kultúrát szükséges elfogadható hazai néven nevezni, avagy a forgalomban lévő elnevezések közül a hazai viszonyokra leginkább találót átvenni.

AZ ARANYKORONGOK JEGYZÉKE

Új sorrend:

1. Tiszaszőlős 1839/1 = Jankovich 1. = MNM 1852
2. Tiszaszőlős 1839/2 = Jankovich 2. = MNM 1852
3. Tiszaszőlős 1839/3 = Jankovich 3. = MNM 1852
4. Tiszaszőlős 1839/4 = Jankovich 4. = Storno gyűjt.
5. Tenja 1863/1 = Egger 1. = Berlin 1867
6. Tenja 1863/2 = Egger 2. = MNM 1877
7. Tenja 1863/3 = Egger 3. = Kárász=Rosenberg

8. Tenja 1863/4 = Adamovics 1. = Ráth = MNM 1871
9. Tenja 1863/5 = Adamovics 2. = Stuttgart

10. Stollhof 1864/1 = Wien 1864
11. Stollhof 1864/2 = Wien 1864
12. Ószőny 1869 = elveszett
13. Salfa 1875 = Savaria Múzeum = elveszett
14. Nagyszében/Hermannstadt/Sibiu 1900. k. = MNM 1900
15. Apostag 1909. körül = Egger = Berlin 1909
16. Csáford 1952/1 = MNM 1958.
17. Csáford 1952/2 = MNM 1958

Nem létezőnek bizonyult a Makkay 1985/2, Cat. 4 = „Csepin 1.”, Cat. 5. = „Csepin 2.”, Cat. 8. = „Csepin 5.”, Cat. 9. = „Csepin 6.”, Cat. 14 = „Kárász 1.” valamint a Cat. A–B. Azonos korongot jelöl a Cat. 15. és 19.

Makkay 1985/2:

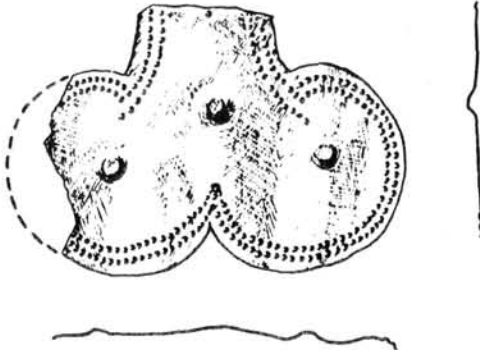
- Cat. 1. „Jankovich 1.”
- Cat. 3. „Jankovich 3.”
- Cat. 2. „Jankovich 2.”
- Cat. 16. „Csepin(?)”
- Cat. 12. „Talán Magyarország”
- Cat. 6. „Csepin 3.” – „Egger”
- Cat. 15. és 19. „Kárász 2” – „Ismeretlen lh” – „Csepin?” – Ausztria–Magyarország?”
- Cat. 13. „Tökéletesen ismeretlen.”
- Cat. 7. „Csepin 4.” – „Adamovics – Stuttgart”
- Cat. 10. Stollhof 1.
- Cat. 11. Stollhof 2.
- Nem szerepel
- Cat 17. „Kőszegpaty 1884 előtt”
- Cat. 18. „Magyarország” „(Pannonia)”.
- Cat. 20. „Kisapostag” (Apostag)
- Cat. 21. Csáford 1.
- Cat. 22. Csáford 2.

FÜGGELÉK

A NEMZETI MÚZEUM BRONZKORI SZÍVALAKÚ ARANYCSÜNGŐIRŐL

Végezetül néhány szót érdemelnek a szívalakú aranycsüngők, Makkay János ugyanis az egyiket megkísérelte a rézkorba, sőt a Bodrogkeresztúri-kultúrába keltezni (Makkay 1976, 280, 23. kép).

Az első s mindmáig közöletlen példányt 1883. november 9-én vásárolta a Régiségtár az ismert budapesti régiségkereskedőtől, Krausz Jakabtól. A naplóban 113, 1883. tételben szerepel s jólsikerült rajz van hozzá mellékelve. 5,5 cm átmérőjű, kettős poncolt sorral szegélyezett szívalakú lemezcsőngő, a szívet alkotó két kör alakú lemez közepén egy-egy kisméretű trébelt dudorral díszítve. Súlya 9,95 gramm, lelőhelye ismeretlen (21. ábra).

21. ábra. Középső bronzkori aranycsüngő. MNM 1883. Term. nagys.
Abb. 21. Goldanhänger aus der Mittleren Bronzezeit. MNM 1883. Nat. Gr.

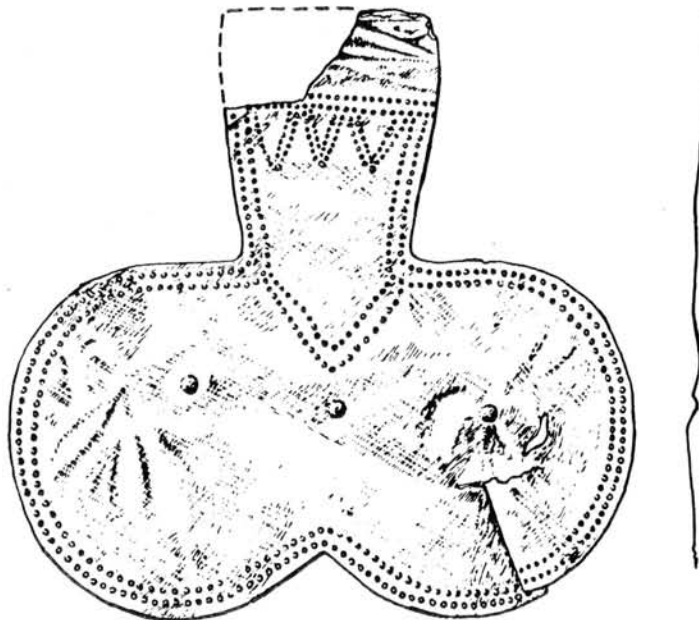
Hét évvel később, 1890. június 28-án vette meg a Nemzeti Múzeum az akkoriban nem kevésbé tevékeny budapesti régiségkereskedőtől, Wiesinger Mórtól az előző lemez nagyobb,

gazdagabban díszített párját. A napló 60, 1890, 1 tételét ezúttal is rajz kíséri. A csüngődísz átmérője a napló szerint 8,3 cm, súlya pedig 18,30 gramm. Lelőhelye szintén ismeretlen (22. ábra).

A lemezt a következő évben Hampel a Nemzeti Múzeum gyarapodási beszámolójában jó rajzban közzétette (ArchÉrt 11, 1891, 82–83, — átmérőjét 8,2 cm-ben adja meg), ez felment az ékszer leírásától.

Anélkül, hogy bizonyítani kellene, máris leszögezhetjük, hogy a szívalakú lemezcsőngőknek a bronzkor előtt még előfutára sincs a Kárpát-medence fémművességében. A legkorábbi szívalakú lemezcsőngőt jelen pillanatban a korai és a középső bronzkor átmeneti időszakából, a Kisapostagi-kultúrából ismerjük, Dunaújvárosból a Kozider-padlástól északnyugatra fekvő nagy temető 480. urnasírából (Bóna 1975, 49 és 285), ami nem jelenti azt, hogy e lemezcsőngők poncolt díszítőmotívumainak egy része ne lenne visszavezethető még korábbi bronzkori előzményekre. Annyi azonban biztos, hogy a hivatkozott dunaújvárosi bronz csüngődísz formára, méretre és díszítésére nézve pontos mása az 1883. évi aranycsüngőnek (Szathmári 1983, 10, 21, 13. kép és IV. t. 3), bronzkori kormeghatározásához tehát nem férhet kétség.

Csak látszólag tűnhet korábbiak az 1890. évi csüngő, amelynek lefelé függő háromszög alakú poncolt díszítőmotívumai kétségtelenül a korai bronzkori óbékai (Bóna 1963–64, 22, VI. t.) és a mokrini (Foltiny 1972, 54, II. t.) előképekre mennek vissza. Maga a csüngő-forma azonban a középső bronzkorban a Mészbetétes edények kultúrájában (Bóna 1975, 265, t. 5, 270. t. 22), poncolt–duduros díszítéssel is! (uo 269. t. 2–4), a Perjámos-kultúrában, kivált a Vatyakultúrában általánosan elterjedt (Bóna 1975, 285–286). Aranycsüngőnknek formára és méretre (átm: 8,3 cm!) kitűnő előzménye a Kisapostag-Kollár temető 2. sírából származó bronz szívalakú csüngő, poncolt szegéllyel és függő „házőrom” díszítéssel (Mozsolics 1942, 11, I. t. 86). A sír a Vatya I. fázisba tartozik. Méretre sem sokkal kisebb (átm: 7,5 cm), formára nézve is rokon bronz megfelelőjét a névadó Újhar-

22. ábra. Középső bronzkori aranycsüngő. MNM 1890. Term. nagys.
Abb. 22. Goldanhänger aus der Mittleren Bronzezeit. MNM 1890. Nat. Gr.

tyán-Vatyáról ismerjük, poncolt szegéllyel s a lemez közepén végighaladó büttyöksorral (Bóna 1975, 69, 35. t. 6), – valószínűleg a késői II. fázisból. Az arany változat létezését igazolja, hogy ugyanebben az időben már felvarrható, poncolt díszítésű tutulit és készítették aranylemezből (Bóna

1975, 72, 198. t. A.). Nyilván ugyanez a kora az 1890. évi aranycsüngőnek is.

A szivalakú aranycsüngők tehát a középső bronzkori Kisapostagi s a belőle kifejlődő Vatyai fémművesség alkotásai, és évszázadokkal későbbiek a rézkornál.

IRODALOM

- ANGELI 1967 = ANGELI, W.: Der Depotfund von Stollhof. ANhM 70. (1967) 491–496.
- ANGELI 1972 = ANGELI, W.: Goldmulette. In: Idole. Prähistorische Keramiken aus Ungarn. (Wien, 1972) 27–30.
- BARTALOS 1909 = BARTALOS Gy.: Heves vármegye őskora. MVV Heves vármegye. (Bp., é. n. [1909]) 432–444. Kny. 1–12.
- BERLÁSZ 1985 = BERLÁSZ J.: Jankovich Miklós pályaképe és könyvtári gyűjteményei. In: Jankovich Miklós, a gyűjtő és mecénás. Művészettörténeti Füzetek 17. (Bp., 1985) 23–78.
- BÓNA 1960 = BÓNA I.: A becsvölgyi női idol – Das weibliche Idol von Becsvölgye. In: A Göcseji Múzeum Jubileumi Emlékkönyve 1950–1960. (Zalaegerszeg, 1960) 83–95.
- BÓNA 1963–1964 = BÓNA, I.: The Peoples of Southern Origin of the Early Bronze Age in Hungary I. The Pitvaros Group, 7. The Óbéba golden discs. Alba Regia 4–5, 1963–1964 (1965), 17–63.
- BÓNA 1975 = BÓNA, I.: Die Mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre südöstlichen Beziehungen. Arch. Hung IL, (Bp., 1975)
- BÓNA 1984 = BÓNA, I.: A XIX. század nagy avar leletei. – Die grossen Awarenfunde des 19. Jahrhunderts. SzMMÉ 1982–1983 [1984] 81–160.
- CSALLÁNY 1961 = CSALLÁNY, D.: Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken. Arch. Hung. XXXVIII. (Bp., 1961).
- DINER 1890 = DINER, J.: Sammlung Géza v. Kárász. Catalog der Kunstgegenstände und Antiquitäten. (Bp., 1890)
- DRIEHAUS 1960 = DRIEHAUS, J.: Die Altheimer Gruppe und das Jungneolithikum in Mitteleuropa. (Mainz, 1960)
- DUMITRESCU 1957 = DUMITRESCU, VI.: Le dépôt d'objets de parure de Hábășești. Dacia 1. (1957) 73–96.
- DUMITRESCU 1961 = DUMITRESCU, H.: Connections between the Cucuteni–Tripolie cultural complex and the neighbouring eneolithic cultures in the light of utilization of the golden pendants. Dacia 5. (1961) 69–93.
- DUMITRESCU, 1971 = DUMITRESCU, VI., Prehistoric Art in Romania. In: Treasures from Romania, British Museum. (London, 1971) 13–15.
- DUMITRESCU 1974 = DUMITRESCU, VI., Arta preistorică în România. (București, 1974)
- EGGER 1891 = Catalogue of the Bronze Arms and Implements and Ornaments in Gold, Silver and Bronze formed by the late Dr. S. EGGER, of Vienna (London, 1891)
- FÉNYES 1851 = FÉNYES E.: Magyarország geographiai szótára I–II. (Bp., 1851)
- FETTICH 1953 = FETTICH, N.: A szeged-nagyszéksői hun fejedelmi sírlelet – La trouvaille de tombe princière hunnique a Szeged-Nagyszéksős. Arch. Hung XXXII. (Bp., 1953)
- FETTICH 1959 = FETTICH, N.: Über den Sinn der prähistorischen Ornamente. ActaArchHung 9. (1959) 115–125.
- FOLTINY 1972 = FOLTINY, St., Early Bronze Age gold finds from Mokrin and the Banat. Mokrin II. The Early Bronze Age Necropolis. (Beograd, 1972) 43–55.
- FORRER 1907 = FORRER, R., Reallexikon der prähistorischen, klassischen und frühchristlichen Altertümer. (Berlin–Stuttgart, 1907)
- GAZDAPUSZTAI 1967 = GAZDAPUSZTAI, Gy.: Ein Goldfund der Kupferzeit in Hencida. MAG 96–97 (1967) 290–297.
- GAZDAPUSZTAI 1968 = GAZDAPUSZTAI, Gy.: A hencidai rézkori aranyelet – The copper-age golden treasure at Hencida. DMÉ 1966–1967 (1968), 33–50.
- GIRIĆ 1971 = GIRIĆ, M.: Mokrin. Nekropola ranog bronzanog doba. (Beograd, 1971)
- HAMPEL 1876 = HAMPEL, J.: Catalogue de l'exposition préhistoriques. (Bp., 1876)
- HAMPEL 1881 = HAMPEL, J.: Kalauz a Magyar Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárában. 3. kiadás. (Bp., 1881)
- HAMPEL 1883 = HAMPEL, J.: Kalauz a Magyar Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárában. 4. kiadás. (Bp., 1883)
- HAMPEL 1886 = HAMPEL, J.: Trouvailles de l'âge de bronze. (Bp., 1886)
- HAMPEL 1886/2 = HAMPEL, J.: A bronzkor emlékei Magyarhonban I. (Bp., 1886)
- HAMPEL 1892 = HAMPEL, J.: A bronzkor emlékei Magyarhonban. II. (Bp., 1892)
- HAMPEL 1897 = HAMPEL, J.: A régibb középkor (IV–X. század) emlékei Magyarhonban. Második rész. (Bp., 1897)
- HAMPEL 1902 = HAMPEL, J.: Az Érem- és Régiségtár. A Magyar Nemzeti Múzeum múltja és jelene. (Bp., 1902)
- HAMPEL 1905 = HAMPEL, J.: Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn, I–III. (Braunschweig., 1905)
- HARTMANN 1970 = HARTMANN, A.: Prähistorische Goldfunde aus Europa. (Berlin, 1970)
- HARTMANN 1982 = HARTMANN, A.: Prähistorische Goldfunde aus Europa II. (Berlin., 1982)
- HOREDIT 1977 = HOREDIT, K.: Der Goldfund von Moigrad. Germania 55 (1977) 7–20.
- IVANOV 1978 = IVANOV, I.: Die Schätze der Warnaer chalcolithischen Nekropole. (Sofia, 1978)
- IVANOV–NIKOLOV 1986 = IVANOV, I.–NIKOLOV, V.: Das erste Gold der Menschheit. Katalog. (Freiburg i. Br., 1986.)
- JÍSL 1967 = JÍSL, L.: Hromadné nálezy kovových předmětů na Kotouči u Štramberku. ČSM XVI/B. (1967) 14–36.
- KÁLLAY 1841 = KÁLLAY Ferencz, Orbaj székeslegújában talált aranyművekről. Magyar Academiai Értesítő 1. (1841) 4. szám, 72–75.

- KALICZ 1969 = KALICZ N., A rézkori balatoni csoport Veszprém megyében – Die Kupferzeitliche Balaton-Gruppe im Komitat Veszprém. VVMK 8. (1969) 83–90.
- KALICZ 1982 = KALICZ, N.: A Balaton–Lásinja kultúra történeti kérdései és fémleletei – The historical problems of the Balaton–Lásinja culture and its metal finds. ArchÉrt 109. (1982) 3–17.
- KÁROLYI 1968 = KÁROLYI, L. von: Archäologische Funde aus Ungarn. BJV 8. (1968) 77–78.
- KENNER 1860 = KENNER, F.: Beiträge zu einer Chronik der archäologischen Funde in der österreichischen Monarchie (1856–1858). Archiv für Kunde österreichischen Geschichtsquellen XXIV/I. (1860) VIII. Königreich Ungern. 345–387. Ua. Fundchronik. Kny.
- KENNER 1863 = Ua 1859–1863. Uo XXIX/I. 1863, 297–337. Ua. Fundchronik. Kny.
- KOREK 1960/1 = KOREK, J.: Die Goldscheiben von Csáford. Folia Arch 12. (1960) 27–33.
- KOREK 1960/2 = KOREK, J.: Adatok Zala megye őskorához. A Göcseji Múzeum Jubileumi Emlékkönyve 1950–1960. (Zalaegerszeg, 1960) 67–82.
- KUTZIÁN 1963 = BOGNÁR-KUTZIÁN, I.: The Copper Age Cemetery of Tiszapolgár-Basatanya. Arch. Hung XLII. (Bp., 1963).
- KUTZIÁN 1972 = BOGNÁR-KUTZIÁN, I., The Early Copper Age Tiszapolgár Culture in the Carpathian Basin. Arch. Hung. XLVIII. (Bp., 1972)
- KUTZIÁN 1973 = BOGNÁR-KUTZIÁN, I.: The Beginning and Position of the Copper Age in the Carpatho-Pannonian Region. Actes du VIIIe Congrès Internationales des Sciences préhistoriques et protohistoriques 2. (Beograd, 1973) 300–316.
- MAKKAY 1976 = MAKKAY, J.: Problems Concerning Copper Age Chronology in the Carpathian Basin. Acta ArchHung 28. (1976) 251–300.
- MAKKAY 1979 = MAKKAY, J.: A tiszaszőlősi aranyelet. ÉÉ 34. (1979) 565–567.
- MAKKAY 1982 = MAKKAY, J.: The earliest use of helmets in South-East Europe. ActaArchHung 34. (1982), 3–22.
- MAKKAY 1983 = MAKKAY, J.: Metal forks as symbols of power and religion. ActaArchHung 35. (1983) 313–344.
- MAKKAY 1985/1 = MAKKAY János: A tiszaszőlősi kincs. Nyomozás egy rézkori fejedelem ügyében. Gondolat. (Bp., 1985)
- MAKKAY 1985/2 = MAKKAY, J.: Copper Age Gold Discs on the Territory of the Later Pannonian Province. CommArch Hung 5, 1985 [1986], 5–25.
- MÁRTON 1910 = MÁRTON, L.: Pest–Pilis–Solt–Kiskun Vármegye őskora. MVV Pest–Pilis–Solt–Kiskun Vármegye, (Bp., é. n. [1910]) 166–199.
- MILOJČIĆ 1953 = MILOJČIĆ, Vi.: Ein Goldfund der Kupferzeit aus Ungarn. Germania 31. (1953) 7–11.
- MOZSOLICS 1942 = MOZSOLICS, A.: A kispostagi korabronzkori urnatemető – Der Frühbronzezeitliche Urnenfriedhof von Kispostag. Arch.Hung XXVI. (Bp., 1942)
- MOZSOLICS 1949 = MOZSOLICS, A.: A cőfalvi (Tufaláu) aranyelet – Zolotaja nahodka v. s. Cofalva. Anthung 3, (1949) 14–29.
- MOZSOLICS 1955 = MOZSOLICS, A.: Neuere hallstattzeitliche Helmfunde aus Ungarn. ActaArchHung 5. (1954/55) 35–54.
- MOZSOLICS 1968 = MOZSOLICS, A.: Goldfunde des Depotfundhorizontes von Hajdúsámson. BRGK 46–47. (1965–1966) (1968) 1–70.
- (MNM) Ő = (Magyar Nemzeti Múzeum) Őskori Gyűjteménye (Prähistorische Sammlung)
- (MNM) N = (Magyar Nemzeti Múzeum) Népvándorláskori Gyűjteménye (Völkerwanderungszeitliche Sammlung)
- NAGY 1985 = NAGY Emese: Jankovich Miklós régészeti és műemléki tevékenysége. Függelék I. Jankovich Miklós gyűjteményeinek lelőhelyes tárgyai. II. A Jankovich-leltárak vásárlási helyel jelzett anyaga. In: Jankovich Miklós, a gyűjtő és mecénás. (Bp., 1985) 122–153.
- NEMEJCOVÁ-PAVUKOVÁ 1982 = NĚMEJCOVÁ-PAVUKOVÁ, V.: Neue Erkenntnisse über die Gruppe Retz in der Slowakei. in: Il Passaggio dal neolitico all'età del bronzo nell' Europa Centrale e nella Regione Alpine. (Verona, 1982) 193–198.
- NESTOR 1933 = NESTOR, I.: Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien. BRGK 22,1932(1933), 11–181.
- NOVOTNÁ–NOVOTNY 1976 = NOVOTNÁ, M.–NOVOTNÝ, B.: Zur Datierung der Goldscheiben vom Typ Stollhof. Zborník Filosofickej fakulty Univerzity Komenského 25 (14), (1974/1976), 3–7.
- ŐM = A magyar történeti ötvösmű-kiállítás lajstroma. Megnyitott 1884. év február 17-én. (Bp., 1884)
- PÁRDUCZ 1931 = PÁRDUCZ, M.: A nagy magyar Alföld római kori leletei. Dolg–Szeged, 7. (1931) 74–186.
- PÁRDUCZ 1937 = PÁRDUCZ, M.: Neuere Angaben zur Keramik des Alföld aus der Römerzeit. Dolg–Szeged, 13. (1937) 195–231.
- PÁRDUCZ 1950 = PÁRDUCZ, M.: A szarmatakor emlékei Magyarországon. II. Arch.Hung XXX. (Bp., 1950)
- PÁRDUCZ 1956 = PÁRDUCZ, M.: Beiträge zur Geschichte der Sarmaten in Ungarn. Acta. ArchHung 7. (1956) 139–182.
- PÁRDUCZ 1959 = PÁRDUCZ, M.: Archäologische Beiträge zur Geschichte der Hunnenzeit in Ungarn. ActaArch Hung 11. (1959), 309–398.
- PATAY 1944/45 = PATAY, P.: Néhány őskori tárgy kormeghatározása – Zeitbestimmung einiger Gegenstände aus der Urzeit. ArchÉrt (1944/45) 21–28.
- PATAY 1955 = PATAY Pál: A tiszaszőlősi kincs. Jász-kun-ság 2, (1955) 5. szám, 38–41.
- PATAY 1958 = PATAY, P.: Rézkori aranyelet – Kupferzeitliche Goldfunde. ArchÉrt 85. (1958) 37–46.
- PATAY 1959 = PATAY, P.: Újabb rézkori aranyelet ismertetése a Kárpát-medence területéről. ArchÉrt 86. (1959) 94.
- PATAY 1975 = PATAY, P.: Die hochkupferzeitliche Bodrogkeresztur-Kultur. BRGK 44,1974 (1975), 1–71.
- PATAY 1979 = PATAY, P.: A tiszavalk-tetesi rézkori temető és telep, II. A telep. – Kupferzeitliches Gräberfeld und Siedlung von Tiszavalk-Tetes. II. Die Siedlung. FoliaArch 30. (1979) 27–53.
- PAVELCÍK 1979 = PAVELCÍK, J.: Depot měděných šperků z Hlinska u Lipníku – Hortfund des Kupferschmucks aus Hlinsko bei Lipník. PA 70. (1979), 319–339.
- PAVELCÍK 1982 = PAVELCÍK, J.: Drobné terrakoty z Hlinska u Lipníku – Kleine Terrakotten aus Hlinsko bei Lipník. PA 73. (1982) 261–292.
- PULSZKY 1883 = PULSZKY Ferenc: A rézkor Magyarországon. (Bp., 1883).
- PULSZKY 1884 = PULSZKY, Franz von: Die Kupfer-Zeit in Ungarn. (Bp., 1884)
- PULSZKY 1897 = PULSZKY, F.: Magyarország archaeológiája, I. (Bp., 1897.)
- RÓMER 1865 = RÓMER Flóris: Magyar régészeti krónika. ArchKözl V. (1865) 67–80.
- RÓMER 1866 = RÓMER Flóris: Műrégészeti kalauz, különös tekintettel Magyarországra. I. Őskori műrégészeti. (Pest, 1866)
- RÓMER 1878 = RÓMER, François Florian: Résultats généraux du mouvement archéologique en Hongrie. (Bp., 1878)
- RN = Régisgártári Napló – Inventar der Altertumsabteilung

- ROSKA 1936 = ROSKA, M.: Erdély őskora. In: A történeti Erdély (szerk. Asztalos Miklós) (Bp., 1936)
- ROSKA 1942 = ROSKA, M., Erdélyi régészeti repertórium I. Őskor. – Thesaurus Antiquitatum Transilvanicarum. Tom. I. Praehistorica. (Kolozsvár, 1942)
- RUTTKAY 1985 = RUTTKAY, E.: Das Neolithikum in Niederösterreich. (Wien, 1985)
- SACKEN 1865 = SACKEN, Eduard von: Die Funde an der Langen Wand bei Wiener-Neustadt. (Wien, 1865.) Ua, Sitzungsberichte der Ak. Wiss. Wien Phil-Hist. Kl. 49. (1865), 123–151.
- SZATHMÁRI 1983 = SZATHMÁRI, I.: Kispostager Gräber im bronzezeitlichen Gräberfeld von Dunaujváros. Alba Regia 20. (1983) 7–36.
- TOMPA 1937 = TOMPA, F.: 25 Jahre Urgeschichtsforschung in Ungarn, 1912–1936. BRGK 24–25. (1934–1935) [1937], 27–127.
- VINSKI-GASPARINI 1957 = VINSKI-GASPARINI, Ks.: Zlatni nalez iz Progara u Srijemu. VAHD 56–59. (1954–1957) [1958] 6–10.
- VIZDAL 1977 = VIZDAL, J.: Tiszapolgárske pohrebisko vo Vel'kých Raškoviach. Košice 1977.
- ZOLTAI-PÁRDU CZ 1941 = ZOLTAI, L.–PÁRDU CZ, M., Die Hügelgräber der römischen Kaiserzeit in Hortobágy. Laureae Aquincenses II. DissPann Ser. 2. No. 11. (Bp., 1941). 268–342.
- A folyóiratok és kiadványok rövidítésénél, kevés kivétellel, az ActaArchHung 36,1984 kötetében megjelent rövidítési jegyzéket vettem alapul.

ISTVÁN BÓNA

ÜBER GOLDFUNDE AUS DER HOCHKUPFERZEIT

Die kupferzeitlichen Goldfunde des Karpatenbeckens wurden durch F. Pulszky vor mehr als einem Jahrhundert genau bestimmt (Pulszky 1883 und 1884), jedoch wandte er – der Praxis des Zeitalters gemäß – keine Aufmerksamkeit auf Fundorte und Zusammenhänge der einzelnen Funde zu. Nach der Grundlegung von Pulszky mußte man rund 75 Jahre warten bis P. Patay mit großer Gründlichkeit in den inzwischen erheblich zugenommenen Goldfunden der östlich von der Donau gelegenen Landesteile Ordnung schaffen konnte. Patay reihte sie in die Bodrogkeresztur-Kultur bzw. -Periode (Patay 1958) ein. Seine systematisierende, Fundumstände klärende Arbeit erstreckte sich aber kaum auf die Goldfunde der Regionen westlich der Donau. Zur Klärung der Fundumstände der letzteren unternahm in den vergangenen Jahren J. Makkay mehrere beachtenswerte Versuche (Makkay 1976, 1983, 1985/1, 1985/2). Vorliegende Abhandlung schließt sich an die obigen Arbeiten, bestätigt sie zum Teil, unterwirft aber zugleich die bisherigen Ergebnisse des öfteren einer gründlichen Kritik.

Obwohl der Verfasser dieser Zeilen zu Beginn der Jahre 1960 an den Diskussionen betreffs des Ursprunges und der Datierung der Goldscheiben von Csáford und Óbéba einen regen Anteil nahm, kam er zu den hier behandelten Resultaten zufälligerweise. Mein ursprüngliches Ziel war zu versuchen, die völkerwanderungszeitlichen Goldfunde des Nationalmuseums aus dem vorigen Jahrhundert an Inventarnummern und einen Fundort zu binden. Im Laufe meiner Forschungen fand ich nolens volens auch zahlreiche Daten anderer Perioden, unter diesen mehrere solche kupferzeitliche, die bisher nicht in den Blutkreislauf der Forschung kamen. Es ist meine Pflicht diese Daten mitzuteilen und ursprünglich hätte ich mich auch mit ihrer simplen Bekanntgabe zufriedengegeben. Da aber die Forschung der vergangenen Jahre die fehlenden Daten mit stets wilderen Theorien zu ersetzen trachtete, war ich gezwungen mit Hilfe der Daten sämtliche bestrittene kupferzeitliche Goldfunde einer allgemeinen Revision zu unterziehen.

1. SREMSKA MITROVICA/SIRMIUM, SREM-SYRMEN, JUGOSLAWIEN (VOR 1830)

Mit der 1. Jankovich-Sammlung kam 1832 ein konischer Schmuck aus Goldblech in das Nationalmuseum, der mit dem Fundort Sirmium, mit genauer Gewichtsangabe als römischer

Fund in das lateinisch geführte Jankovich-Inventar eingetragen wurde (OrnJank Nr. 68). Konische Goldschmucke aus systematischen Ausgrabungen kamen erst 90 Jahre später aus dem eponymen Gräberfeld der Bodrogkeresztur-Kultur, später auch aus anderen Gräberfeldern derselben Kultur in Fényeslitke und Szerencs-Hajdúrév vor. Auf Grund der authentischen Grabfunde bestimmte sie P. Patay als charakteristischen Schmuck der Bodrogkeresztur-Kultur (Patay 1958, 39) und brachte mit ihnen parallel auch den damals verschollenen, nur aus einem Foto bekannten konischen Schmuck der Jankovich-Sammlung ohne Fundortangabe.

Den Goldkonus gelang es mir in der Völkerwanderungszeitlichen Sammlung des UngNatMus aufzufinden und mit dem Jankovich-Inventarbuch zu identifizieren. Aus diesem ergab sich auch der Fundort. (Abb. 1.).

Die konischen, kupferzeitlichen Goldschmucke Ungarns stammten aus den nordöstlichen Gräberfeldern des Bodrogkeresztur-Gebietes. Die Forschung achtete lange Zeit nicht darauf, daß in der Batschka (Woiwodina) aus einem Bodrogkeresztur-Grab von Nosa-Biserna obala ein ähnlicher Schmuck zum Vorschein kam. Schon zur Zeit der Publikation des Goldblechanhängers von Progar war es klar (Vinski-Gasparini 1957 [1958], Patay 1959), daß sich die Bodrogkeresztur-Kultur auch auf Syrmien erstreckte, was auch neuerdings weitere Grab- und Siedlungsfunde bewiesen. Der Fundort Sirmium des Goldkonus von Jankovich beweist auch von der Seite der Goldschmiedekunst her die Ausbreitung der Kultur in Syrmien. Der Goldkonus von Sremska Mitrovica mit der Lochschneibe von Progar ist ein wichtiger Beweis dafür, daß die Bodrogkeresztur-Kultur am rechten Ufer der Donau Fuß gefaßt hat, wo sie in die unmittelbare Nachbarschaft der Goldschmiedekunst von der Art Stollhof-Csáford gelangt ist.

2. DIE GOLDSCHEIBEN DER 2. JANKOVICH-SAMMLUNG (1837–1842/43)

Die 2. Jankovich-Sammlung entstand nach 1837, bereicherte sich aber mit wertvolleren Goldgegenständen nur bis etwa 1842. Die im Jahre 1844 bereits gesperrte Sammlung wurde sechs Jahre nach dem Tode von M. Jankovich im Januar 1852 von den Erben zur Auktion gebracht. Über Fundort, Fundumstände und Erwerbung der in den Sammlung bewahrten Funde konnten die Erben schon keinen Auf-

schluß erteilen. Unmittelbar vor der Auktion erwarb J. Érdy – unter anderen – durch Ankauf die drei goldenen Schmuckscheiben des UngNatMus, die er unter RN 5, 1852. Nr. 18–20 inventarisierte. Auf den Scheiben war zu sehen, daß sie früher zerknüttert, zusammengefallen waren und auch bei der Übergabe nur schlecht oder recht ausgeglättet wurden. (Abb. 2–4).

Fl. Römer beschrieb 1865 – mit den Gewichtangaben zusammen – genau und ausführlich die aus der 2. Jankovich-Sammlung in das Museum gelangten 3 Buckelscheiben. Im Zusammenhang mit ihren Fundumständen wandte er sich an J. Érdy, der – seine eigenen Worte angeführt – keinen „sicheren“ Aufschluß gab, konnte aber Römer dennoch etwas mitteilen. Darin war hingegen Érdy ganz sicher, daß die Scheiben nicht aus dem Goldfund von Cofalva (heute: Tufalau) des Jahres 1840 stammen, an der Untersuchung des letzteren nahm er nämlich an Ort und Stelle persönlich teil.

Nach dem Tode von Érdy, sodann dem plötzlichen Abgang Römers (Dezember 1877) haben die neuernannten Nachfolger nicht mehr gewußt, daß die Schmuckscheiben aus der 2. Jankovich-Sammlung stammen, ihre Inventarnummer und die Kenntnis ihrer Erwerbungsweise ist ein Jahrhundert lang im dunkeln geblieben. J. Hampel, sodann F. Pulszky publizierten sie als unter unbekanntem Umständen, zu verschiedenen Gelegenheiten, ohne Angabe des Fundortes in das Museum gelangte Funde (Pulszky 1883/84 und 1897, Tafelbilder. Nr. 1, 2, 5).

Letztthin war Hampel der Meinung, daß die Buckelscheiben oder zumindest ein Teil von ihnen Stücke eines Hortfundes aus der Gegend von Essek/Osijek bilden. Eigentlich setzte sich Hampels „Fund von Csepin“ aus 2 Goldscheiben der Jankovich-Sammlung (RN 5, 1852, 18. und 20) und aus einer zu seiner Zeit von Römer aus der Sammlung Ráth durch Ankauf erworbenen Goldscheibe (RN 233, 1871, 1) zusammen, also stützte sich auf keinerlei „Csepin“ Angabe. Mit den Inventarnummern war Hampel nicht im reinen, er kannte sie nicht. Durch sein großes Ansehen wurde der heterogene Komplex ein ganzes Jahrhundert hindurch als „Fund von Csepin“ akzeptiert, sogar J. Makkay erörtert ihn in seiner Arbeit aus dem Jahre 1976 in diesem Sinne.

In der nahen Vergangenheit gelang es J. Makkay mit Hilfe der Beschreibung von Römer aus dem Jahre 1865 (Römer 1865, 36) die Jankovich-Scheiben im Nationalmuseum von neuem zu identifizieren. Da er aber das Inventarbuch nicht genügend sorgfältig untersuchte, war er der Meinung, daß die Scheiben im Jahre 1832 mit der 1. Jankovich-Sammlung in das Museum gelangten und man „vergaß“ sie einfach gerade bis 1852 zu inventarisieren (Makkay 1985/1, 158–159, 1985/2 Cat. 1–3). Dies war ein grober Fehler, da es verhindert wurde, zumindest den Zeitpunkt klären zu können, als die Scheiben in den Besitz von Jankovich kamen. Die wirklichen Umstände der Erwerbung und ihren Zeitpunkt nicht kennend, trachtete Makkay die Scheiben an „pannonische“ Fundorte zu knüpfen, obwohl dies jeder Grundlage entbehrte.

Da der Zeitgenosse J. Érdy damit unbedingt im reinen war, daß die 2. Jankovich-Sammlung nach 1837 und vor 1842 entstand und genau wußte, daß die Jankovich-Scheiben nicht aus dem Fund von Cofalva stammen, folglich konnte er auch an nichts anderes denken, als an den großen Goldfund von Tiszaszölös aus dem Jahre 1839. „Sicher“ dessen, konnte er natürlich nicht gewesen sein, deshalb gab er eine ausweichende Antwort an Römer.

Gerade die neuesten Forschungen von J. Makkay klärten, daß nach Wien, in das Antikenskabine nur ein Teil des kupferzeitlichen Goldfundes von Tiszaszölös aus dem Jahre 1839 gelangte. Gleichzeitig verschollen, zerstreuten sich viele Funde in den Händen der Auffinder. Jankovich und sein „Aufreiber“, der Antiquar S. Litterati Nemes haben damals schon seit Jahrzehnten ihre Hände auf alle, von neuem zum Vorschein gekommene ungarische Funde gelegt, so ist uns

kaum ein solcher Goldfund bekannt, aus dem Jankovich für sich nicht etwas verschaffen hätte können.

Die Zeitangaben fallen diesmal in auffälliger Weise zusammen, insbesondere da es gelungen ist zu erklären, daß Jankovich erst vor September 1842, vor dem Tode von S. Litterati Nemes zu den Golscheiben gelangen konnte. Der Schatz von Tiszaszölös wurde 1839 gefunden, im Jahre 1840 und 1842 gelangten davon Stücke nach Buda und 1841 nach Wien. Zur besseren Erkennung der Frage muß man sich aber vorher noch mit der vierten Scheibe bekannt machen, die mit den Jankovich-Scheiben eng zusammengehört.

2a. DAS 4. STÜCK DES JANKOVICH-SCHEIBENFUNDES: DIE STORNO-SCHEIBE

In die Storno-Sammlung von Sopron/Ödenburg gelangte irgendwann nach 1842 eine Goldscheibe, in diesem Jahr ließ sich nämlich F. Storno sen. in der Stadt nieder. Auf die Scheibe wurde zuerst J. Hampel 1882 aufmerksam (Makkay 1985/2, Abb. 4, Cat. No. 16), zwei Jahre später stellte sie F. Storno auf die Bitte von F. Pulszky in Budapest an der Ausstellung der Goldschmiedekunst aus (ÖM No. 7). Im Ausstellungskatalog beschrieb F. Pulszky die Scheibe, aus der man erfahren kann, daß sie ein Parallelstück der 1. und 2. Jankovich-Scheiben (RN 5, 1852, 18–19 = Pulszky Scheibe 1–2) war. Sein Besitzer erlangte es aus einem unbekanntem ungarischen Fund, man kann nicht wissen, wann und auf welchem Wege. (Abb. 5.)

Die Storno-Scheibe ähnelt mit ihren beiden verwandten Stücken der Jankovich-Sammlung den Scheiben von Stollhof. Und dennoch konnte sie aus dem letzteren (nicht weit von Sopron/Ödenburg zum Vorschein gekommenen) Fund des Jahres 1864 stammen, da die Stollhofer Scheiben aus zweimal so dickem Goldblech hergestellt wurden, also zweimal so schwer sind und keine Verknüttierung zeigen.

J. Makkay verlas sich im Katalog der Goldschmiedekunst und hielt demnach die Storno-Scheibe für den Teil unseres hier unter Nr. 3 behandelten Fundes von Tenja (bei ihm von „Csepin“). Er ist der Meinung, daß F. Storno sie 1864 in Essek gekauft hätte, jedoch ist es nicht bewiesen, daß Storno damals in Essek gewesen wäre. Und wenn er vielleicht dennoch dort verweilte und die Scheibe durch Ankauf erwarb, so hätte er über den Fundort, die Erwerbungsweise und -stelle wissen müssen, obwohl er gerade den Fundort nicht kannte.

Die Storno-Scheibe stammte ebenso von einem „unbekannten ungarländischen Fundort“, wie die verwandten Scheiben der 2. Jankovich-Sammlung, was darauf verweist, daß sie aus demselben Fund stammten. Sei es Storno selbst, der das 4. Exemplar an der Auktion der Jankovich-Sammlung im Jahre 1852 kaufte, oder irgendein anderer, von dem es in den Besitz von Storno gelangte, dürften sie zu ein und demselben Fund gehört haben, da ja eine andere Scheibe von ähnlichem Stil und Dekor im Karpatenbecken weder früher, noch später zum Vorschein gekommen war. Leider war die Storno-Scheibe schon 1928 nicht mehr vorhanden, sie dürfte irgendwie in den Kunsthandel gekommen sein, wo sie früher oder später auftauchen kann.

1846 überlickt J. G. Seidl bis 1840 zurückgehend die in der k. k. Monarchie zutage geförderten wichtigeren archäologischen Funde. Er weiß aus Ungarn und aus Siebenbürgen aus dieser Periode von zwei großen Goldfunden, von dem Fund von Cofalva aus dem Jahre 1840 und von dem bei ihm irrtümlich gleichfalls mit der Jahresangabe 1840 vorkommenden Fund von Tiszaszölös aus 1839. 1865 registriert Fl. Römer sich auf eine 1828 verfaßte Studie von M. Jankovich stützend ganz bis 1772 zurückgehend die bis dorthin in Ungarn und in Siebenbürgen zum Vorschein gekommenen Goldfunde. Auch er weiß nichts von einem anderen, den

Jankovich-Scheiben in der Zeit und im Stil entsprechenden Goldschatz, nur von dem von Tiszaszólós aus 1839.

In den Jahren 1870 forschte E. Tariczky an Ort und Stelle nach den Fundumständen des einstigen Schatzes von Tiszaszólós nach. Man erinnerte sich damals dort noch an zahlreiche solche Goldgegenstände die nicht nach Wien gelangten, sondern verloren gingen. Unter diesen lebten noch mehrere solche Gegenstände im Gedächtnis, die den Jankovich-Storno-Scheiben gut entsprechen. Solche sind die „Goldblechspangen“ (in der ungarischen Sprache des vorigen Jahrhunderts wurden die verschiedensten Schmucke Spange genannt), von welchen die eine 45 g wog. Und solche sind auch die verschollenen „runden Zierbleche“. Die verschiedenen Erzähler erwähnten aller Wahrscheinlichkeit nach gleiche Gegenstände: die runden bzw. zerknütterten runden Blechschmucke unter den obengenannten Namen.

Auf Grund des Gesagten kann mit großer Wahrscheinlichkeit behauptet werden, daß die Jankovich-Storno-Scheiben aus dem Fund von Tiszaszólós des Jahres 1839 stammen. Ihr zerknüttelter, zusammengegebogener Zustand weist vorweg darauf hin, daß sie beim Auffinden verborgen wurden.

Der Behauptung, daß die Goldscheiben mit drei Buckeln an der Theiß zum Vorschein gekommen wären, steht nur eine Theorie im Wege. Dieser Theorie nach bildete die Donaulinie eine „chinesische Mauer“ zwischen den am rechten Ufer obligatorischen Goldscheiben mit drei Buckeln und der am linken Ufer ebenfalls obligatorischen, durchlöcherten Blechscheibenamuletten (Makkay 1985/1 und 1985/2). Die Donau war aber nie eine Grenze zwischen den beiden großen Goldschmiedekreisen der Kupferzeit. Die Lochscheibe von Progar kam am rechten Ufer zum Vorschein und widerspiegelt eine eigenartige Vermischung der Elemente dieser beiden Goldschmiedekünste. Wie wir weiter unter sehen werden, stammt gleichzeitig die Buckelscheibe von Apostag (unser Fund 10) vom linken (Bodrogkeresztúr) Ufer der Donau und die Buckelscheibe von Nagyszében/Hermannstadt (unser Fund 9) aus Siebenbürgen. Andererseits kam ein Brustschmuck in für die Bodrogkeresztúr-Goldschmiedekunst typischer Rochenform am rechten Ufer der Donau, im Goldfund von Ercsi (unser Fund 8) und die Kopien des letzteren aus Stein in Hlínko (Mähren) zum Vorschein.

Es trifft also die Behauptung nicht zu, wonach außer den 1841 nach Wien gelangten Golden von Tiszaszólós in jenen Jahren, woanders keine kupferzeitlichen Golde gefunden worden und in keine einzige Sammlung mit dem Exemplar von Tiszaszólós gleichaltrige Goldfunde gekommen wären. In die 2. Jankovich-Sammlung kamen gerade in den genannten Jahren die kupferzeitlichen Golde und man kann aussprechen, daß die *Jankovich-Scheiben 1-3 + Storno-Scheiben aus dem Schatz von Tiszaszólós stammen*.

3. GOLDSCHEIBEN VON TENJA-ORLOVINJAK PUSZTA, VERHOVA-HÜGEL. EINSTIGES KOMITAT VERŐCE, JUGOSLAWIEN, KREIS OSIJEK (1863)

Die Geschichte dieses Fundes ist außerordentlich kompliziert, deshalb fassen wir im weiteren nur die Ergebnisse zusammen.

Seine Provenienz meldete mit Angabe des im obigen Titel genannten Fundortes K. Glembay, Gutsingenieur in Csepin (Čepin) in zwei Briefen der ungarischen Archäologischen Kommission an (Herbst 1864 und 7. März 1865). Den größten Teil des zweiten Briefes teilte Fl. Rómer unter der Balkenüberschrift „Orlovinyák puszta“ wörtlich mit (Rómer 1865, 74–75). Demnach stieß an der genau angegebenen Fundstelle im Frühjahr 1863 aus der Gruppe der Mais häufelnden Bauern von Tenja (Ungarisch: Ténye) ein Bauernbursche in der Seite eines Brunnens, in einer Grube auf die Scheiben. Zuerst verkaufte er sie einem Hausierer für 40

Gulden. Zum Glück konfiszierte der Oberstuhlrichter von Osijek/Essek, L. Davidović auf die Anzeige des Notars von Tenja vom Hausierer die Goldstücke, sodann zerteilte die Behörde des Komitats Verőce sie im Sinne der bestehenden Gesetze zwischen dem Gutsbesitzer J. Adamovics und dem Finder. Der Bauer aus Tenja verkaufte im Nu die ihm zugewiesenen 3 Goldscheiben in Essek für 400 Gulden. Über das weitere Schicksal dieser wußte K. Glembay nichts.

Fl. Rómer beschrieb zwischen 1865–1868 des öfteren den Fund von Tenja entweder mit der Bezeichnung Orlovinyák puszta oder unter dem Namen Várhov. Der bekannte und genaue Fundort der Goldscheiben ist also Tenja-Orlovinyák puszta. Dies kann weder verschwiegen, noch ersetzt und besonders nicht geändert werden, selbst nicht zu Gunsten der gefälligstein Theorie. (Abb. 6.).

Der über den Fund und die Befunde berichtende K. Glembay war ein Amateurarchäologe, der vom Jahre 1861 an ständig Funde und Briefe nach Budapest entsandte. Anlässlich seines Ablebens (1870) schrieb Rómer selbst einen Nekrolog. Die Angaben von Glembay waren, wenn er sich persönlich davon überzeugte, im allgemeinen genau. Was er aber nur aus dem Hörer erfuhr, war er geneigt, gründlich auszumalen.

Als Fl. Rómer den Brief von K. Glembay vom März 1865 publizierte, wußte er schon genau, daß die 3 Goldscheiben des Bauern von Tenja inzwischen nach Wien gelangten. Sie wurden von Ed. von Sacken im Zusammenhang mit dem Fund von Stollhof-Lange Wand persönlich untersucht und ausführlich beschrieben, – jedoch kannte er ihren näheren Fundort und ihre Fundumstände nicht (s. die Beschreibung von Sacken in unserem Haupttext an S. . .). Sacken berichtete darüber, daß er 3 Scheiben, die „fast genau die gleiche Größe“ hatten, in seiner Hand hielt. Die Scheiben standen dem Maße der größeren Scheibe von Stollhof derart nahe, daß man – sie aufeinander gelegt – durch die zum Aufhängen dienenden Löcher durchsehen konnte.

Rómer, der auch die diesbezügliche Schrift von Sacken wortwörtlich in ungarischer Übersetzung mitteilte, wußte wohl, daß die Angaben von K. Glembay nur zum Teil zuverlässig sein können. Glembay sah nämlich in der Wirklichkeit bloß eine einzige Goldscheibe, die er wog und abzeichnete, nämlich das Exemplar, das zu Frau L. Adamovics, zur Schwiegertochter des Gutsbesitzers gelangte. Von den übrigen Buckelscheiben des Fundes nahm er nur aus verworrenen Erzählungen Kenntnis und versuchte selbst unter den Informationen Ordnung zu schaffen. Er war der Meinung, daß der Bauer von Tenja drei Paar Scheiben fand: zwei sehr kleine, zwei mittelgroße und zwei größere.

In Wirklichkeit beschrieb Sacken 3 mittelgroße Scheiben und eine solche war auch das von K. Glembay gesehene und gewogene Exemplar. Wir haben also von 4 solchen Schmuckscheiben aus Tenja sichere Kenntnis, von welchen Glembay nur ein einziges kannte, gleichzeitig ist uns nicht einmal seitdem ein einziges Stück bekannt, das den von ihm vorgestellten kleinen Exemplaren ähnlich gewesen wäre. Glembay führte mit seiner „Theorie“ über kleine, mittelgroße und größere Scheibenpaare auch die heutigen Forschung irre, J. Makkay versuchte sich an die „Angaben“ von Glembay stützend, selbst noch neulich die Goldscheiben von „Csepin“ zu identifizieren (Makkay 1985/1, 159–166, 1985/2, 5–11).

Die nach Wien gelangten Scheiben „von Essek“ waren im Besitz der Antiquitätenhandlung der Gebrüder Egger. Aus Wien wurden sie bald in das Budapester Geschäft der Firma gebracht. Von hier wurden sie einzeln verkauft:

Die 1. Scheibe von Egger kaufte 1867 in Budapest das Berliner Staatliche Museum für Vor- und Frühgeschichte. Die Scheibe verscholl im zweiten Weltkrieg, nur ihre Inventarnummer ist uns bekannt (4010).

Die 2. Scheibe von Egger – in der Reihenfolge der Verkäufe die letzte – erwarb das UngNatMus. Inv.-Nr.: 80, 1877, 1. Durchmesser: 12,5 cm, Gewicht: 47,92 g. F. Pulsz-

ky, der sie abzeichnete (=Pulszky Nr. 4) und Hampel kannten jedoch die Erwerbungsstände nicht, die Eintragung in das Inventar gelang nur 1958 mit Hilfe der Zeichnung des Inventarbuches zu identifizieren (Abb. 7.).

Die 3. Scheibe von Egger kaufte in den Jahren 1860/70 G. Kárász, ein Sammler in Szeged. Ihre gute Photographie und ihr Gewicht (57,59 g) brachte der Katalog der Sammlung Kárász (Diner 1890, Nr. 4. Taf. I. 2) und wurde schon 1884 an der Budapester Ausstellung der Goldschmiedekunst (ÖM 11) ausgestellt, aus deren Katalog man erfahren kann, daß sie im Stil und in der Verzierung gerade so aussah, wie die Scheibe Nr. 3–4 von Pulszky im Nationalmuseum. (Abb. 8.).

Anläßlich der Auktion der Kárász-Sammlung im Jahre 1893 oder nachher, gelangte die Scheibe in die Sammlung von M. Rosenberg nach Karlsruhe. 1906 wurde sie schon von dort publiziert, als Schmuck aus „Österreich–Ungarn“ (Forrer 1907, Taf. 7, 1). Der gegenwärtige Aufbewahrungsort der Scheibe mit beschädigtem Rand ist zur Zeit nicht bekannt. (Abb. 8–9.).

J. Makkay wies zwar ausgezeichnet darauf hin, daß die Rosenberg-Scheibe wahrscheinlich aus den „Csepiner“ Stücken stammt. Da er aber den Diner-Katalog nicht kannte, konnte er sie mit der Scheibe von Egger 3/Kárász nicht identifizieren. Deshalb vermutete er diese Scheibe als Funde von zwei verschiedenen, unbekannt Fundorten (Makkay 1985/2, Cat. 15 und Cat. 19).

Über die in den Besitz der Adamovics-Familie, Gutsbesitzer von Tenja gelangten Scheiben, wie davon schon die Rede war, sah K. Glembay die eine, die er auch wog und abzeichnete. Diese Buckelscheibe unterschied sich mit getriebenem Zackmuster verzierter Umrahmung gewissermaßen von den Egger-Scheiben 1–3. Glembay wußte auch das sehr wohl, daß der Grundbesitzer auch über eine noch größere Scheibe, als die er sah, verfügte. Dieses letztere Exemplar wurde bald zum Verkauf angetragen.

Die 1. Scheibe von Adamovics gelangte in die Sammlung von G. Ráth, von wo sie durch Ankauf schon 1871 unter der Inv.-Nr.: RM 233, 1871, 1 in das UngNatMus kam. Die Inventarnummer war bis heute unbekannt und deshalb konnte man Ursprung der Scheibe nicht erforscht werden. Sie ist mit der großen Scheibe Nr. 3. von Pulszky mit 14 cm Durchmesser und 103,82 g Gewicht identisch, die ebenso wie das von Glembay beschriebene und abgezeichnete mittelgroße Exemplar an ihrer Umrahmung ein getriebenes Zickzackmuster zeigt. Fl. Römer, der die Scheibe (und später auch die 2. Scheibe von Egger) erwarb, sah bestimmt, daß ihre Umrahmung und ihr brustähnlicher Buckel mit der vom „Csepiner Ingenieur“ abgezeichneten Scheibe übereinstimmt, also offenbar Teil ein und desselben Fundes ist. Obwohl das Inventarbuch neben den durch das Ráth-Geschäft erworbenen Gegenständen keine Fundortangabe enthielt, kannte oder zumindest vermutete Römer dennoch den Fundort der Scheibe. (Abb. 10.).

Unsere Scheibe führt J. Makkay, obwohl sie „auffallend den Csepinern ähnlich“ sieht, als ein Stück „mit vollkommen unbekanntem Fundort“ an (Makkay 1985/2, Cat. 13), da ihr Maß und Gewicht nicht den zu den „Csepiner“ Identifizierungen allein als Grundlage angenommenen „Angaben“ von Glembay entspricht, – sie ist größer und schwerer als das von Glembay vermutete, größte Exemplar. Da diese Scheibe tatsächlich viel größer als sämtliche anderen ist, konnte sie nicht im Besitz von Egger, folglich auch nicht in den Händen von Sacken gewesen sein. Ihre Ausführung, ihre Buckel, ihr ganzer Stil weist sie eindeutig zu den Scheiben von Tenja.

Die 2. Scheibe von Adamovics. Die von K. Glembay gewogene und abgezeichnete Scheibe blieb jahrzehntelang im Besitz der Familie, tauchte erst in den Jahren 1930 im Kunsthandel auf. Damals wurde sie fotografiert und diese Abbildung zuerst von P. Patay publiziert (Patay 1958, Taf. 17,5). Nach einer längeren „Wanderschaft“ im Ausland ist sie zur Zeit im Besitz des Württembergischen Landesmuseums zu

Stuttgart. Von hier wurde sie von A. Hartmann (1982, 151, Taf. 115) mit der Fundortangabe „Westungarn“ und den Golduntersuchungsergebnissen mitgeteilt. Ihr Foto und ihre Beschreibung entsprechen bis zu den kleinsten Details und Maßangaben der Beschreibung von Glembay, es liegt also außer Zweifel, daß das Exemplar einst im Besitz der Frau L. Adamovics war. (Abb. 11.).

Das Gewicht der Adamovics-Scheiben 1–2. beträgt insgesamt 155,52 g, also die Hälfte des von K. Glembay mitgeteilten 301 (oder 310) g Gewichtes des ganzen Schatzes. Es konnte festgestellt werden, daß auch die Egger-Scheiben 1–3 im Großen und ganzen dasselbe Gewicht hatten, von diesen ist uns das Gewicht von zwei Exemplaren bekannt (47,92 und 57,5 g). Das Gewicht der gleichgroßen Berliner Scheibe kann auf 50 g geschätzt werden. Die bekannten Gewichtsdaten werfen den von Glembay vorgestellten Goldschatz über den Haufen. Die Komitatsbehörde teilte nämlich zweifelsohne den Schatz dem Gewicht nach in zwei Teile. Der Bauer von Tenja erhielt 3 Scheiben von 47–50–57 g Gewicht, insgesamt etwa in 44 1/2 Goldgewicht, die Adamovics-Familie eine 103 g und eine 51,7 g wiegende Scheibe, ebenfalls in etwa 44 1/2 Goldgewicht. – Der Schatz bestand demnach aus 4 mittelgroßen Scheiben und aus einer großen Scheibe, insgesamt also aus 5 Stücken, deren Gesamtgewicht der glaubhaften Angabe von Glembay nach, 85 Goldgewicht übertraf, jedoch 90 nicht erreichte. Ihr Stil ist völlig gleich, außer den Exemplaren von Tenja sind uns ähnliche Goldscheiben von nirgendher bekannt. Nicht ganz die gleiche waren aber selbst die 4 mittelgroßen Scheiben. Ihre Randverzierung, das Maß, ihre Buckel und die Dicke unterscheiden sich gewissermaßen voneinander, die 5 Scheiben des Schatzes haben zumindest zu 3 „Garnituren“ gehört.

Die von K. Glembay beschriebenen Fundumstände sind glaubhaft und zuverlässig, selbst die Behörde konnte nichts anderes feststellen. Die Goldscheiben lagen frei in einer kleinen Nische, genau so wie die Schatzfunde von Stollhof. Außer den 5 Scheiben konnte der an Ort und Stelle mit anderen arbeitende Bauer aus Tenja nichts gefunden haben. Er hatte ein großes Glück, daß die Scheiben vom ersten Ankauf (der für das Ganze ein Zehntel zahlte, was er später für die Hälfte erhielt) konfisziert wurden.

Im Inventarbuch des Nationalmuseums und in der zeitgenössischen Fachliteratur erscheint schon 1861–62 infolge der Güte von K. Glembay der Ortsname Csepény–Csepin. Die Bezeichnung hielt sich bis zum Tode des „Csepiner“ Glembay, infolgedessen Fl. Römer die von Rath, sodann von Egger gekauften Goldscheiben als Teile des „vom Csepiner Ingenieur“ beschriebenen Goldfundes betrachtete. Dermaßen, daß er sie einmal im Jahre 1869 auch tatsächlich so nennt (ArchErt I, 1869, 298). Diese bequeme Benennung halfte auch später an ihnen.

J. Hampel, der junge Nachfolger von Römer kannte weder die Inventarbücher, noch die Fundumstände, hingegen die Benennung. Als er 1880 einer neuen Goldschatz kaufte (aus Csépany, Kom. Borsod, s. weiter unten), zog er sie mit den 5 Goldscheiben des Nationalmuseums zusammen und stellte sie mit Angabe des Fundortes „Csepin bei Essek“ aus (Hampel 1881, 17). Einige Jahre später hielt er nur mehr 3 Goldscheiben des Nationalmuseums für „Csepiner“ (Hampel 1886, 67, 1892, 21) – wie wir es bei unserem 2. Fund nachwiesen, in Wirklichkeit die Jankovich-Scheiben 1,3 und die Ráth-Scheibe. Seine Meinung wurde für die ungarische Archäologie zum Gesetz. Dieser nicht existierende „Csepiner“ Scheibefund nahm hundert Jahre hindurch den Platz des Schatzes von Tenja ein.

Der hundertjährige Irrtum kann die Beibehaltung des Namens „Csepin/Čepin“ weder begründen, noch erklären (so Makkay 1985/2, indessen 1985/1, 159ff. und 213, Anm. 58

verschweigen oder modifizieren auf „Csepiner“ den wahren Fundort). In Csepin-Cépin, südwestlich von Essek wohnte der Amateurarchäologe K. Glembay, der Fundort der Goldscheiben von Tenja-Orlovinjak fällt hingegen südöstlich von Essek.

Über einen noch irrtümlicheren Fund aus „Csepin/Csepén“

Im Jahre 1880 kaufte das UngNatMus ein 45,3 und ein 24,9 cm langes Goldband sowie 18 oder 19 grob bearbeitete Goldreifen. Den Fund inventarisierte J. Hampel unter RN 32, 1880, 1–3 mit dem Fundort „Csepin bei Essek“. Die Reifen stellte er anfangs mit den 5 Goldscheiben des Nationalmuseums aus (s. oben). Von 1884 an hielt man aber den ganzen Fund von 1880 für römisch-barbarisch (ÖM 46).

Die Goldbleche wurden als spätbronzezeitliche Helmränder publiziert (Mozsolics 1955, Abb. 6), während die jetzt veröffentlichten Goldreifen (Makkay 1985/2, Abb. 6.) ihre Geschwister in den spätbronzezeitlichen Goldreifen der Barada-Höhle von Aggtelek fanden (zum letzteren Fund: F. Tompa 1937/2, 52–53, Abb. 23).

Den 1880 gekauften Goldschmuck erörtert J. Makkay stets entschiedener als organischen Teil des „Csepiner“ Scheibenfundes aus dem Jahre 1863, als kupferzeitliche Golddiademe (Makkay 1976, 287, 1982, 21) tischte sogar für die gemeinsame Provenienz der beiden Funde neue Fundumstände auf (1985/1, 162–163). Alldies mit einer derart überzeugenden Argumentation, daß die Zusammengehörigkeit der beiden Goldfunde, die einheitliche, kupferzeitliche, „fürstliche Größe und Prägung“ nach ihm auch von N. Kalicz akzeptiert wurde (Kalicz 1982, 13).

Das Nationalmuseum kaufte die Goldschmucke des Jahres 1880 vom Juwelier M. Lemberger in Miskolc, von dem in den Jahren 1880 auch zahlreiche andere Golde aus Nordostungarn durch Ankauf erworben wurden. Wir haben keinen Beweis dafür, daß das Sammelbereich des Juweliers von Miskolc sich auch auf entfernt gelegene Gegenden, insbesondere auch auf Slawonien erstreckt hätte, – ja gerade im Gegenteil. Der Goldschmuck des Jahres 1880 stammt aller Wahrscheinlichkeit nach aus Csépany, Kom. Borsod und gelangte deshalb aus Miskolc nach Budapest (vgl. die enge Verbindung mit dem Fund von Aggtelek, über die in der Fachliteratur bisher kein Wort fiel!). Im Nationalmuseum wurden sie unter dem Namen Csepény, eines bereits bekannten alten Goldfundortes inventarisiert.

Geographie war die schwache Seite von J. Hampel, insbesondere im vorigen Jahrhundert, als man zahlreiche, gleiche oder ähnlich lautende Ortsnamen nur in Kenntnis des Komitats lokalisieren konnte. Aus den in meiner Abhandlung angeführten zahlreichen Irrtümern verweise ich nur auf drei. Er bestimmte und publizierte einen Fund aus Kom. Pest für einen aus Kom. Zala, einen aus Kom. Arad, für einen aus Kom. Pest und einen aus dem westungarischen Kom. Fejér als einen aus Kom. Kolozs in Siebenbürgen und stets in solchen Fällen, als es sich um verwandte oder zusammenklingende Ortsnamen handelte. Die von dem den Goldfund des Jahres 1880 anbietenden Juwelier M. Lemberger 1882 gekauften Funde von (Kun-)Madaras (Kom. Szolnok östlich der Theiß) behandelte und publizierte zur selben Zeit J. Hampel als Funde von (Bácska-) Madaras (Kom. Bács), die zwei Ortschaften, namens Madaras liegen nicht viel näher zueinander als Csépany aus Kom. Borsod zu Csepény aus Kom. Verőce.

Mit einem Wort identifizierte Hampel den aus Csépany, Kom. Borsod nach Budapest geschickten Goldfund ohne Skrupel mit Csepény, Kom. Verőce, dessen Name ihm aus bekannten Gründen im Museum nicht fremd war. In jenem Museum, dem schon früher ein „Ingenieur aus Csepín“ über Goldfunde berichtete.

Die kupferzeitlichen Goldscheiben von Tenja-Orlovinjak puszta haben nichts gemeinsames mit den 15 Jahre später vom M. Lemberger aus Miskolc gekauften spätbronzezeitlichen Goldschmuck, – die Verbindung der beiden Funde muß dringendst aufgehoben werden! Unseres Wissens kam in

dem im Kreis Osijek liegenden Ort Cepin bisher weder ein kupferzeitlicher, noch ein bronzezeitlicher Goldfund zum Vorschein.

4. DIE GOLDSCHEIBE VON ÓSZÖNY-PANNONIA DŰLŐ HEUTE: KOMÁROM (UM 1868)

1868 sah Fl. Rómer bei einem Goldschmied eine mit drei Buckeln verzierte, runde Goldscheibe von 10,4 cm Durchmesser. Die Schmuckscheibe war in zwei oder mehrere Stücke geschnitten, das Gewicht der einen Hälfte betrug 22,3 g. Ihre Größe entspricht den Scheiben von Jankovich 3 = Pulszky 5 – Stollhof 2 – Csáford 2, ihre Gewicht war aber geringer, wurde wahrscheinlich aus dünnerem Blech erzeugt. Laut Rómer ähnelte sie am meisten den Scheiben von Tenja, indessen bestimmte er ihre Zeit mit Hilfe der Scheibe von Lange Wand-Stollhof. Er war aber damit im reinen, daß die betreffende Scheibe nicht von den Exemplaren von Tenja stammt, ihr Zerschneiden deutet auf einen neueren Fund und auf eine barbarische Teilung hin.

Dem Goldschmied nach wurde die Scheibe in Ószöny-Pannonia dűlő gefunden. Diest ist eine sehr genaue Bezeichnung des Fundortes, im vorigen Jahrhundert wurde die sich nach den Ruinen des Römerkastells Brigetio erstreckende Gemarkung so genannt. Die Goldscheibe von Ószöny ist verschollen. Ihre Kenntnis und Fundstelle bewahrte nur die Beschreibung von Rómer, in der Fachliteratur kam sie bisher nicht vor.

5. DIE GOLDSCHEIBE VON SALFA-LAJOSTEPEL HEUTE: SALKÖVESKŰT (ZWISCHEN 1875–78)

1878 beschrieb V. Lipp ausführlich eine aus 1 mm dicker Goldplatte von 13,7 cm Durchmesser erzeugte Scheibe. Ihre einzige Verzierung waren in der Mitte drei Buckel in Dreiecksform, zum Aufhängen dienten am Rand je zwei Löcher. Die Scheibe kam als Hinterlage des Grafen V. Pálffy-Daun in die Sammlung des Archäologischen Vereins des Komitats Vas (Vorläufer des heutigen Savaria-Museums von Szombathely). Den Fundort gab V. Lipp – einer schlechten Gewohnheit jener Zeit entsprechend – je nach der Heimatzuständigkeit des Spenders an, der Graf wohnte in Surány heute: Vassurány. Glücklicherweise schenkte er der Sammlung zugleich auch spätromische Grabfunde, auf Grund dieser kann man den wirklichen Fundort der Scheibe vermuten.

Lipp inventarisierte die Scheibe – mit deren urzeitlicher Herkunft er im reinen war – mit den auf dem Fundort zum Vorschein gekommenen römischen Funden zusammen unter der Fundortsangabe Surány. An der betreffenden Fundstelle kam der erste römische Fund – ein mit sekundär angewandtem Grabstein bedecktes Ziegelgrab – noch 1870 zum Vorschein. Lipp bezeichnete damals genau den Fundort, der als Besitz des Grafen, namens Lajos-telep auf das mit Surány benachbarte Salfa überreichte (ArchÉrt II, 1870, 215). Mit der Fundortsangabe Salfa erscheint im CIL (III. 6479) der damals gefundene Inschriftenstein, im RIU hingegen mit dem heutigen Namen: Salköveskút (I. 153). Um 1875 stieß man ebendort auf weitere spätromische Gräber – und wenn wir Lipp glauben können – kam zur gleichen Zeit hier auch die urzeitliche Goldscheibe ans Tageslicht.

Unsere Schmuckscheibe kannte und zitierte die bisherige Fachliteratur bloß auf Grund des im Jahre 1884 gedruckten Inventars des Museums des Komitats Vas. In dieses Inventar wurde das Stück mit dem irrtümlichen Fundort Paty eingetragen. Deshalb wurde daraus zuerst Rábapaty, sodann neulich Kőszegpaty (Makkay 1985/2, Cat. No. 17), im Komitat befinden sich nämlich mehrere Ortschaften mit dem Namen Paty. Jedoch hatte V. Pálffy-Daun in keinem dieser einen Besitz. Aus den unklaren zeitgenössischen Angaben kann festgestellt werden, daß Lipp den Namen Paty zu Gunsten einer Theorie im Zusammenhang mit einer

römischen Siedlung herangezogen, jedoch nie darüber geschrieben hat, daß man die Scheibe dort gefunden hätte.

Die Scheibe ist durch eine Skizze von J. Hampel aus dem Jahre 1893 festgehalten, diese Zeichnung entspricht genau der bisher nicht bekannten, ältesten Beschreibung von Lipp. Die Scheibe hatte einen unverzierten Rand, wodurch dieses wichtige Stück in eine weite Verwandtschaft mit der Goldschmiedekunst der Bodrogkeresztur-Kultur kommt. Ihr nächstverwandtes Stück können wir der Form nach in der in Hlinsko (Mähren) gefundenen Kupferblechscheibe erblicken (Pavelčík, 1979, Abb. 2). Die Scheibe von Salfa verlangte die Familie Pálffy-Daun vom Museum zurück. Seitdem ist sie verschollen, ihr Auftauchen kann aber zu jeder Zeit erwartet werden. (Abb. 12.).

6. LOCHSCHEIBENANHÄNGER VON MAROSVÁSÁRHELY, TIRGU MUREŞ (NEUMARKT AM MIERESCH) (UM 1877)

Das UngNatMus kaufte von einem zuverlässigen Kaufmann im Jahre 1877 eine 11,3 x 10,3 cm große, 89,69 g wiegende Lochscheibe mit Kopfplatte (RN 94, 1877). Das Stück wurde an der Golschmiedekunst-ausstellung des Jahres 1884 schon als kupferzeitlicher Fund ausgestellt (ÖM Nr. 9). Den Fundort akzeptiert sowohl die siebenbürgische Forschung (Roska 1942, 167), als auch die Lochscheibe als erster publizierender Patay einwandfrei (Patay 1958, 39, Taf. 17,4).

Es ist also kein Grund, den Fundort in Abrede zu stellen, wie dies unlängst J. Makkay zu Gunsten der Tiszaszőlös-Mojgrád-Theorie getan hat (Makkay 1985/1, 44). Marosvásárhely/Tirgu Mureş ist nämlich ein wichtiger siebenbürgischer Fundort der Bodrogkeresztur-Kultur, wo ein verziertes, intaktes Bodrogkeresztur-Gefäß und Kupferärzte zum Vorschein gekommen sind. Gleichzeitig muß aber auch festgestellt werden, daß die Form der Lochscheibe von Marosvásárhely von der der Bodrogkeresztur-Ringanhänger des Tieflandes abweicht. Die allernächsten verwandten Lochscheiben sind – in kleinem Maße – aus der obersten, kupferzeitlichen Schicht der Tellsiedlung der bulgarischen Sofroniewo-Danewa mogila (B. Nikolov, Archäologisches Museum Vraza, Sofia 1968, No. 18). und aus den Gräbern 36 und 108 des Gräberfeldes von Warna bekannt und dieser Zusammenhang weist darauf hin, daß die siebenbürgische kupferzeitliche Goldschmiedekunst unmittelbare südliche Beziehungen hatte.

7. GRAB- ODER SCHATZFUND AUS DEM KARPATENBECKEN VON UNBEKANNTEM FUNDORT (1878)

Das UngNatMus kaufte aus der Budapester Antiquitätshandlung der Gebrüder Egger 1878 ohne Angabe des Fundortes eine Goldschmuckgarnitur. Die Zeit der Funde hat F. Pulszky schon 1884 als kupferzeitlich bestimmt und auch das erkannt, daß sie der oben erörterten Lochscheibe von Marosvásárhely näher stehen, als zu den schon damals bekannten anderen kupferzeitlichen Golden (ÖM No. 10–12). Der von P. Patay mit ausführlichen Daten zusammen publizierte Ringanhängerfund (Patay 1958, 39) scheint älter zu sein als die hier erörterten sämtlichen Goldschmucke. Sie gehören in das mit den Ringanhängern des Hotnica 4. Hauses und der Debar-Gumelnita A2a Schicht von I. Bognár-Kutzián bestimmte Horizont, vielleicht noch in die Tiszapolgár B (oder II) Periode. Dies berkräftigen die aus den Gräbern 36, 48, 54, 97 und 108 des Gräberfeldes von Warna zum Vorschein gekommenen Vorläufer bzw. verwandten Stücke. Ivanov–Nikolov, Katalog 1986, Nr. 130, 295, 197, 304).

Der Verwandtenkreis des Fundkomplexes inspiriert zur Ahnahme, daß die Egger-Golde aus der Gegend des Temes–Unteren Donau oder aus Südsiebenbürgen herkommen können.

8. GRABFUND AUS ERCSI (1881)

Der Fund gelangte zu Beginn des Jahres 1882 durch einen absolut zuverlässigen amtlichen Weg, über das damalige Hauptpunzierungsamt in das Nationalmuseum (RN 36, 1882, 1–4). Zum Hauptpunzierungsamt kam ein jedes im Laufe der staatlichen Bauarbeiten zutage geförderte Fundgut und wenn es sich über Stücke musealen Wertes handelte, so wurden sie dem UngNatMus weitergegeben. Den Fundort Ercsi, Kom. Fejér teilte dem Museum das Hauptpunzierungsamt mit (Abb. 13.).

Den Fund publizierte zuerst N. Fettich 1953 als einen völkerwanderungszeitlichen, genauer: hunnenzeitlichen Goldfund (Fettich 1953, 63, Taf. 55, 1–2). Dies war ein großer Irrtum. Der Grund hierfür liegt darin, daß Fettich den selber Zeit bearbeiteten Goldschatz von Mojgrád ebenfalls für hunnenzeitlich hielt und unter den Mojgráder Funden ein werkstattgleiches Doppelstück des „rochenförmigen“ Blechschnuckes von Ercsi vorkommt. Die rochen- bzw. vogelförmigen Brustschmucke von Mojgrád reichte VI. Dumitrescu als erster – richtig – in die Kupferzeit und dies entschied auch die Zeitstellung des Fundes von Ercsi.

In seinen neuesten Arbeiten bezweifelt J. Makkay die Authentizität der Fundortsangabe, indessen er die Zeitbestimmung von VI. Dumitrescu akzeptiert (Makkay 1985/1, 199–200). Einige Jahre vorher betonte er noch gerade das Gegenteil: die Genauigkeit und Wichtigkeit des Fundortes Ercsi, da die Bodrogkeresztur-Kultur von der Tiefebene nämlich eben in der Umgebung von Ercsi auf Westungarn übergreift (Makkay 1976, 285). Jetzt ist er hingegen der Meinung, daß auch der Fund von Ercsi ein Teil des Schatzes von Tiszaszőlös-Mojgrád wäre, den die Besitzer früher verheimlichten, sodann später „als Probeverkauf“ dem Nationalmuseum zukommen ließen. Das Hauptpunzierungsamt war aber eine wichtige staatliche Institution und keine Handelsagentur, die man zu verschiedenen Manipulationen verwenden hätte können.

Der große Blechschnuck von Ercsi trägt an sich die Spuren einer Teilung, er wurde in vier Teile geschnitten. Auch das mit ihm gemeinsam vorgefundene Goldblechdiadem wurde gleichfalls in vier Teile zerstückelt, der eine Teil fehlt und ist nicht in das Museum gelangt. Daß die Golde nicht aus einem Schatz, sondern aus einem Grab stammen, das wird auch außer dem *einzigsten Diadem* und dem *einzigsten*, annäherbaren *Blechschnuck* eindeutig von den mit dem Fund gemeinsam eingelieferten kupferzeitlichen Knochenperlen und nicht zuletzt durch die Darmbeinschaukel des einstigen Besitzers der Schmucke bewiesen.

Es ist ein schlechter Dienst für die Sache der Archäologie, wenn die Glaubwürdigkeit eines unter einwandfreien Fundumständen, in gutem Befund aus einem glaubhaften Fundort ins Museum gelangten Grabfundes – zu Gunsten verschiedener Theorien – in Abrede gestellt wird. Die Authentizität des Fundortes ist außer allem Zweifel.

9. GOLDFUND AUS DER UMGEBUNG VON NAGYSZEBEN, SIBIU/HERMANNSTADT (UM 1900)

Im Jahre 1900 kaufte das UngNatMus ein ovales, mit drei Buckeln verziertes Goldblech mit 7,15 x 8,00 cm Durchmesser und 21,8 g Gewicht (RN 30,1900). Das Schmuckblech kam entzweiggeschnitten, in zerknüttertem Zustand in das Museum. In das Inventarbuch wurde ursprünglich kein Fundort angegeben, jedoch erwähnt J. Hampel in den gedruckten Berichten über den Fund sogar zweimal, daß der Fund aus Siebenbürgen stammt. Merkwürdigerweise entgingen gerade diese gedruckten Informationen der Aufmerksamkeit der späteren Forschung (Abb. 14.).

1902 kaufte das Nationalmuseum vom Hermannstädter Sigismund Roth ein vierzweigiges Goldblech (RN 3, 1902). Das rochenförmige, unverzierte Goldblech ist unvollständig,

die eine Spitze fehlt. Seine heutigen Maße, L: 16 cm, Br: 11 cm. Sein Gewicht beträgt 47,5 g. Im Inventar wurde auch diesmal kein Fundort eingetragen, die gedruckten Berichte geben aber davon Nachricht, daß es sich um das geborgene Stück eines verschollenen, größeren „Goldschatzes“ handelt (Abb. 15.).

Das ovale Goldblech mit drei Buckeln wurde zuerst von Patay (Patay 1958, 44, Taf. 17,6) der rochenförmige Blechschmuck noch früher von Fettich (Fettich 1953, 63, Taf. 56) publiziert, – der letztere fälschlich als ein völkerwanderungszeitlicher Schmuck. Keiner der Veröffentlichungen schenkte Beachtung den schwer lesbaren, nachträglichen Eintragungen der Inventarbücher. Beide sind in der Rubrik des Fundortes: „Näbeben“. M. Makkay hat zwar die nachträgliche Eintragung wahrgenommen, jedoch ist diese seiner Meinung nach unlesbar. In Wirklichkeit lassen sich beide Eintragungen gut entziffern. Da die nachträglichen Eintragungen vom Museum genehmigt und noch dazu in den als Dokumenten geltenden Inventarbüchern effektiv durchgeführt wurden, kann ihre Authentizität, Berechtigung kaum bezweifelt werden.

Die Schmuckbleche der Jahre 1900 und 1902 gehören in auffälliger Weise zusammen. Beide wurden zerschnitten bzw. zerknüttert, sie sind auch mangelhaft. Diese sind gerade solche auffällige Zeichen der Aufteilung, als welche auf dem Schmuckblech von Ercsi wahrzunehmen sind oder worüber wir im Zusammenhang mit der Goldscheibe von Ószöny lesen können. Farbe, Material, Dicke der beiden Bleche ähneln auffallend einander und wenn auch nichts anderes für ihre Zusammengehörigkeit sprechen würde, geben schon alldiese Anlaß zu diesen Verdacht.

J. Makkay hielt die Funde des Jahres 1902 (gleichzeitig kam nämlich auch ein tordierter Goldarmring in das Museum) für Teile des Mojgráder Schatzes aus dem Jahre 1912 (Makkay 1976, 283), in der ovalen Scheibe mit drei Buckeln des Jahres 1900 vermutet er eine „pannonische“ Herkunft zu erblicken (Makkay 1985/2, 13).

Man kann jedoch die gedruckten Berichte von Hampel nicht außer acht lassen, in welchen sogar zweimal von einem auseinandergetragenen siebenbürgischen Goldschatz die Rede ist. Diese Berichte sind nämlich mit den auf Nagyszeben/Hermannstadt verweisenden Eintragungen der Inventarbücher völlig in Einklang.

Das gleichzeitige verwandte Stück der Ovalscheibe mit drei Buckeln ist im großen und ganzen (sowohl chronologisch als auch territorial) die ovale Kupferscheibe von Hábásesti. Die letztere beweist klar, daß die Schmuckscheiben mit Buckeln bei weitem nicht nur in „Pannonien“ verbreitet waren, sondern im ganzen südosteuropäischen Raum – ihre Vorläufer liegen schon in den Gräbern 43 und 97 von Warna sowie Radingrad in Bulgarien vor. Die späten, schon frühbronzezeitlichen, weiterentwickelten Varianten unserer Scheiben sind die goldenen Ovalscheiben der Gräber von Óbéba/Beba Veche sowie die als Lesefund zum Vorschein gekommene Ovalscheibe von Mokrin (Bóna 1963–64, Taf. VI A1–B1, Foltiny 1972, Taf. II). Da diese mit einer südlichen fremden Bevölkerung in die Maros–Arankagegend gelangt sind, beweisen sie eindeutig, daß die scheibenförmigen Schmuckbleche auch später in der nordostbalkanischen Region ziemlich allgemein verbreitet waren. Territorial schließt sich den letzteren die Buckelscheibe aus der Umgebung von Nagyszeben/Hermannstadt auszeichnet an, die chronologisch diesen natürlich um ein Gutes vorausgeht.

Aller Wahrscheinlichkeit nach ist der mit der ovalen Buckelscheibe zusammen gefundene, rochenförmige Anhänger oder annäherbare Brustschmuck ein in weitem Kreise verbreiteter, kupferzeitlicher Schmucktyp. Seine aus Stein hergestellte Kopie – wie wir weiter oben gesehen haben – ist uns aus dem mährischen Hlinsko bekannt. Wir kennen sie aus Gold aus einem Grab von Ercsi, in verschiedenen Varianten aus dem Schatz von Mojgrád, jedoch waren sie – aus

unserem Funde geurteilt – ganz bis Siebenbürgen, bis Nagyszeben/Hermannstadt verbreitet. Die zur Zeit bekannten zwei extremen Punkte der goldenen, rochenförmigen Schmuckbleche sind Ercsi und die Umgebung von Sibin/Hermannstadt. Zwischen ihnen läßt sich am östlichen Rand der Bodrogkeresztur-Kultur Mojgrád ausgezeichnet unterbringen. Es ist aber kein Zufall, daß nur die Exemplare von Mojgrád und Ercsi aus derselben Werkstätte stammen, das Stück von Nagyszeben/Hermannstadt ist schon das Produkt einer anderen Goldschmiedekunst.

Der Ursprung des mit dem Fundort von Hatvan-Újtelep in das Museum gelangten, großen Brustschmuckes aus Goldblech von Bodrogkeresztur-Typ ist nicht völlig klar. Dem Inventarbuch des Museums nach (RN 55, 1896, 1–2) wurde sein Vorkommen von dem Obernotarsamt von Hatvan amtlich angemeldet und auf dem Fundort führte B. Pósta auch eine Nachgrabung durch, anderen Angaben nach wurde das Stück aber aus einer nicht sehr zuverlässigen Quelle einfach durch Ankauf erworben. Der Widerspruch scheint heute schon unaufhebbar zu sein. Eines steht aber fest, daß der Brustschmuck den Bodrogkeresztur-Typ zeigt, selbst dann, wenn er eventuell nicht auf der angegebenen Fundstelle zum Vorschein gekommen wäre, dem Typ nach (von der Kopfplatte abgesehen eine runde Scheibe mit 3 Buckeln) steht er von den scheibenförmigen Anhängern den Goldscheiben von Stollhof–Csáford-Typ am nächsten, – auch dies beweist, daß der Schmuck ebenso aus der Übergangzone der zwei Goldschmiedekünste stammt, (Abb. 16.) wie der Lochscheibenanhänger von Progar.

10. APOSTAG, GOLDSCHEIBE (UM 1909)

Das Berliner Museum für Vor- und Frühgeschichte kaufte 1909 in Wien von den Gebrüdern Egger eine verzierte Goldscheibe, die unter Nr. II. 1409 inventarisiert wurde. Die im Verhältnis zu allen bisher bekannten Schmuckscheiben größere Scheibe von 14,8 cm Durchmesser und unbekanntem Gewicht ist uns nur aus einer Zeichnung bekannt (Mozsolics 1968, Taf. 11,4). Ihre Verzierung unterscheidet sich offenbar von sämtlichen, bis dahin und auch seitdem gefundenen Scheiben, sie war auch für die Gebrüder Egger eine neue Akquisition, denn der Londoner Auktionskatalog der Firma in Jahre 1891 enthält keinen kupferzeitlichen Goldschmuck (Abb. 17.).

Ihrem Typ nach gehört sie vielmehr in die östliche Gruppe der Goldscheiben (Hábásesti, Nagyszeben/Hermannstadt) als in die westliche. Zweifellos ist sie auch mit der 3. Jankovich-Scheibe verwandt, was auch die obige Feststellung bekräftigt, weicht aber gründlich von der aus authentischem Fundort stammenden Scheibengruppe von Tenja–Csáford–Salköveskút–Stollhof ab, deshalb wäre es nicht zweckmäßig, sie um jeden Preis zu diesen einreihen zu wollen.

Die Eintragung des Fundortes Apostag im Berliner Inventarbuch ist eindeutig. Aus Apostag darf und kann zu Gunsten keinerlei Theorie einen am rechten Ufer der Donau gelegenen Ort Kisapostag kreieren (Makkay 1976, 286, 1985/2). Apostag wurde nämlich nie „Nagy“-Groß-Apostag genannt, diesen Namen trug im Mittelalter geradezu der Vorläufer des heutigen Kisapostag (=Klein-Apostag), – der Ort Apostag hatte stets und zu jeder Zeit kein Attribut.

Der Fundort der Berliner Schmuckscheibe ist also nicht einmal wahrscheinlich „Kisapostag“ oder in engerem bzw. weiterem Sinne „Pannonien“, nicht einmal Westungarn, sondern einfach nur Apostag. Ihre Rolle und Bedeutung muß man also dort untersuchen und lösen, wo sie zum Vorschein gekommen ist: östliche der Donau, in der Großen Ungarischen Tiefebene. Also im Gebiet der Bodrogkeresztur-Kultur!

11. MOJGRÁD/MOIGRAD, HORTFUND (1912)

Der Schatz wurde natürlich nicht von dem Budapester Antiquitätenhändler Mauthner gefunden, sondern dürfte zu ihm nur durch einen Vermittler gelangt sein. Die sich auf den Fundort und auf die Fundumstände beziehenden Angaben – seien sie recht, oder falsch – konnten nur von den Vermittlern gestammt haben, deren Dasein uns glücklicherweise bekannt ist.

Der Schatz war am 20. Dezember 1911 noch nicht im Besitz von Mauthner, an diesem Tag verkaufte er dem Nationalmuseum andere, urzeitliche Goldschmucke. Am 28. November 1912 kehrte Mauthner hingegen schon von seiner siebenbürgischen Reise zurück und zu dieser Zeit verkaufte er dem Nationalmuseum, mit einem siebenbürgischen, völkerwanderungszeitlichen, goldenen Fingerring zusammen, das einzige Goldblech, das zufälligerweise vom Schatz bei ihm blieb. Als Fundort gab er Mojgrád an, dies kam auch in das Inventarbuch (RN 106, 1912, 1). Aus alldiesem kann man erfahren, daß der Schatz nach Budapest zu Mauthner im Frühjahr 1912 gelangte, der ihn im Sommer 1912 in Kolozsvár/Klausenburg verkaufte.

Aus den zeitgenössischen Angaben kann festgestellt werden, daß J. Hampel den Schatz keinesfalls deshalb nicht gekauft hat, weil in ihm verdächtige völkerwanderungszeitliche Funde beigemischt waren, es ist kein Beweis dafür, daß Mauthner die Fälschungen schon in Budapest dem Fund beigegeben hätte. Der Grund für die Ablehnung war, daß der Einkaufskredit des Museums durch den Ankauf eines überaus teuren mittelalterlichen Schmuckes am 24. Februar 1912 fast völlig erschöpft war.

Nur nach der zwangsmäßigen Budapester Ablehnung wandte sich Mauthner an die zweite große Institution des damaligen Ungarns, die einen so großen Goldschatz kaufen konnte: an das siebenbürgische Nationalmuseum. Er rechnete damit auch gut. Prof. B. Pósta, der Direktor des Museums kaufte den Fund „in Anbetracht seiner siebenbürgischen Herkunft“. Schon Fettich sah es klar (Fettich 1953, 61), daß der von ihm stets mit großem Mißtrauen behandelte Mauthner diesmal mit dem Fundort nicht manipulierte, sondern seines besten Wissens mit Pósta dasselbe mitteilte, was auch im gesagt wurde. Es ist ausgeschlossen, daß er Hampel einen anderen Fundort angegeben hätte, als dem Direktor Pósta, dies wäre nämlich sehr bald ans Tageslicht gekommen, da ja die zwei Gelehrten miteinander in ständigem Kontakt standen. Ein, wenn es beliebt ist – entscheidender – Gegenbeweis der Beschuldigung mit der Manipulation des Fundortes ist, daß das eine Stück des Fundes 1912 von demselben Mauthner in Budapest mit der Fundortsangabe Mojgrád verkauft wurde.

Den Fund von Mojgrád hielt allein N. Fettich für den Schatz eines völkerwanderungszeitlichen, gepidischen oder hunnischen Fürsten, in den eine urzeitliche „materielle Nachlassenschaft“ hineingemischt wurde. Die Prähistoriker akzeptierten nie diese Meinung, selbst damals nicht, als sie mit der richtigen Zeitstellung und Zusammensetzung des Fundes noch nicht im klaren waren. Den Fundort Mojgrád bezweifelte Fettich ebenso nicht, wie Pósta oder später Roska und bis zu den letzten Zeiten Patay.

Fettich teilte jene entscheidende Daten mit, die die Herkunft des Fundes beleuchten, – diese können nicht als nicht-existierend betrachtet werden. Demnach versuchte Mauthner, nachdem er unter die prähistorischen Golde 5 Fälschungen hineinschmuggelte, den siebenbürgischen Antiquitätenhändler Wallerstein (wahrscheinlich einen seiner oder gerade ständigen siebenbürgischen Handelsagenten) dazu bewegen, daß er den gefälschten Fundkomplex dem Museum von Kolozsvár/Klausenburg verkaufen möge. Wallerstein ließ sich aber – gewiß sein eigenes örtliches Geschäftsinteresse vor den Augen haltend – nicht überreden und schlug den Antrag ab, so war Mauthner gezwungen den Verkauf persönlich abzuwickeln. Wallerstein enthüllte mehrere Jahre später

in seinem Ehrgefühl beleidigt, dieses Geschäft dem damaligen Direktor L. Kelemen, der ihn bei dem Abkauf eines angeblichen Fundes geradezu ablehnte. Aller Wahrscheinlichkeit nach war Wallerstein selbst der Auftreiber und Vermittler des Mojgráder Fundes, da er noch *wußte*, welche fremde Gegenstände Mauthner unter die Golde mischte.

Wahrscheinlich erlangte zwei Jahre später L. Mauthner – von Wallerstein vermittelt – auch den Bronzehort von Mojgrád, den er 1914 im Berlin verkaufte. Die Identität der Fundorte ist mehr als nachdenklich.

Mojgrád galt nämlich schon in den Jahren 1880 als ein berühmter prähistorischer Fundort. J. Hampel charakterisierte es folgendermaßen: *Cette station est riches en trouvailles des époques préhistoriques* (1886, 23). Zahlreiche neolithische Funde, 5 Bronzehortfunde, dakischer Silberschatz stammen aus Mojgrád und es wurde nie die Authentizität keiner der Funde in Abrede gestellt. Bis zu unseren Tagen, als J. Makkay mit der Bedeutungslosigkeit des Dorfes Mojgrád und der zu Beginn unseres Jahrhunderts gerade nur in Gang gesetzten Erforschung des in der Gemarkung von Mojgrád gelegenen römischen Porolissum gegen die urzeitliche Bedeutung des Ortes und den Mojgráder Fundort des kupferzeitlichen Schatzes argumentiert (Makkay 1985/1, 62, 148, 202), obwohl den Fundort Mojgrád P. Patay, der Forscher der Bodrogeresztur-Kultur in seinen bisherigen Arbeiten mit dem Schatz zusammen zu jeder Zeit angenommen hat (Patay 1975, 66).

Der Mojgráder Goldschatz ist nicht gut publiziert. Seine Untersuchung kann nur zu Mißverständnissen führen, solange nicht sämtliche Golde mit den im Inventar vorhandenen Daten, Gewichten und Maßangaben zusammen veröffentlicht werden. Die kupferzeitlichen Grundelemente des Schatzes wurden von P. Patay, sodann von Vi. Dumitrescu bestimmt und seither in ihm von J. Makkay auch weitere, für kupferzeitlich gehaltene Gegenstände nachgewiesen (Makkay 1983, 1985/1).

Was schließlich und wiederholt den kupferzeitlichen Schatz angeht, erhellt aus dem oben gesagten (hoffentlich), daß die siebenbürgischen Antiquitätenhändler in den Jahren vor dem ersten Weltkrieg, unter diesen der bekannte Wallerstein, durch ihre Tätigkeit aufgefallen sind und der Budapester Mauthner hat die Funde und den Fundortnamen von ihnen erhalten. Mauthner hatte kein Interesse daran, den Fundort zu verfälschen, es kann auch von keinem Irrtum die Rede sein. „Im Falle eines so großen Goldschatzes, wie der betreffende, halte ich es für ausgeschlossen, daß Mauthner sich geirrt hätte. Den Namen des Fundortes zu verfälschen, stand ihm zu jener Zeit und unter den damaligen Umständen nicht im Interesse“ – stellte Fettich von dem, ihm überhaupt nicht beliebten Budapester Antiquitätenhändler (Fettich 1953, 61) fest. Mit seinem Feststellungen kann man auch heute übereinstimmen. Mauthners Glaubwürdigkeit kann auf diese Weise im Zusammenhang mit den Mojgráder Funden der Jahre 1912–1914 nicht in Abrede gestellt werden. *Wallerstein beschwerte sich bei L. Kelemen zuletzt nicht wegen der Verfälschung des Fundortes, sondern des Fundkomplexes!*

12. ÜBER DEN SCHATZ UND DIE GRÄBER VON TISZASZÖLÖS

In unserer neueren Fachliteratur wurde die Ansicht fast zu einer Gewohnheitsphrase, daß unsere prähistorische Archäologie über den nach Wien gelangten Goldfund von Tiszaszölös – sein fast zufälliges Auftauchen in Budapest im Jahre 1884 abgerechnet – nichts wußte, der Fund wurde für uns von J. Werner „entdeckt“ und unter seiner Anleitung 1953. von Vi. Milošević mit unserer Forschung bekannt gemacht.

In Wirklichkeit war der Schatzfund von Tiszaszölös im vorigen Jahrhundert durch die heimische Archäologie wohlbekannt. Den kurzen Bericht von J. G. Seidl aus dem Jahre

1846 bringt Fl. Rómer 1865 in ungarischer Sprache (Arch Kőzl V, 1865, 31) wiederum, in den Jahren 1860 sind in der ungarischen Fachliteratur auch mehrere heimische Nachrichten über den Fund erschienen. Daß es hierzu erst in den Jahren 1860 gekommen ist, läßt sich damit erklären, daß das absolutistische Regime zwischen 1849 und 1860 die Publikation von archäologischen Arbeiten in ungarischer Sprache nicht zugelassen hat.

1884 verlangte F. Pulszky selbst die große Lochscheibe zur Ausstellung aus Wien, an derer – nicht zufälligerweise – für das Stück in der Vitrine der kupferzeitlichen Golschmucke Platz sicherte. J. Hampel bezweifelte aber die kupferzeitlichen Zeitbestimmungen von F. Pulszky und deshalb verschwand der Fund jahrzehntelang aus dem Blickfeld der heimischen Forschung. J. Hampel gab nicht nur über Tiszaszölös keine Nachricht, sondern veröffentlichte nach Pulszkys Abgang und Tod (1895/97) keinen einzigen, in das Museum neu aufgenommenen kupferzeitlichen Goldfund.

Der Pfarrer von Tiszafüred, E. Tariczky führte 1872 – mit der heutigen Fachbezeichnung – Folkloresammlungen in Tiszaszölös durch, sodann begann er als Ergebnis seiner Sammeltätigkeit 1872 und 1876 „außerordentliche Dinge zu erzählen“ (Rómer 1878, 178). Tariczkys Märchen gründete sich darauf, daß die Ortsbewohner am 21. Juni 1839 an der Fundstelle des einige Tage früher zum Vorschein gekommenen Goldschatzes in die hohe Uferwand des Überschwemmungsgebietes der Theiß hineingruben und bei ihrer Buddelei ein Skelett fanden. Da sie auch diesmal an einige Goldgegenstände stießen, verknüpfte ihre Phantasie sofort den Schatz mit seinem „Behüter“ oder „Besitzer“: mit dem Toten. Zwar vermutete die Bevölkerung von Tiszaszölös alldies für das Grab und die Schätze eines Räuberhäuptlings aus dem ausgehenden 18. Jh., doch interpretierte der Pfarrer, der als Phantast die illusorische östliche Verwandtschaft forschte, das Gehörte ganz anders. Er deutete solange an den Erzählungen herum, bis er es ihm gelang einen mit seinem Pferd zusammen bestatteten skythischen Ritter „in Goldharnisch“ zu kreieren. Der Ritter wurde – seiner Phantasie nach – natürlich mit seinem Goldhelm, goldbeschlagenen Schwert, Glasperlen und Gefäß bestattet. Die letzteren Funde paßten zwar nicht in das Bild hinein, doch konnte dies der begeisterte Amateur nicht wissen. Allein Fl. Rómer war damit im reinen, daß die im Grab gefundenen Gegenstände nichts mit den urzeitlichen Golden haben, er sah nämlich noch die Eisen- und Gefäßfragmente, die aus dem Grab von Tiszaszölös der Schatzkammer zu Buda eingeliefert wurden. Seiner Beurteilung nach: „les pieces en fer démontrent que la trouvaille dont il est question, date d'une époque relativement récente“ (Rómer 1878, 179). Diese warnende Feststellung wurde von der Forschung bis auf heute nicht beachtet.

Obwohl es sich gelohnt hätte, ihr Aufmerksamkeit zu schenken. Eine ganze Reihe von Angaben beweisen, daß sich an der Fundstelle des Schatzes auch ein sarmatisches Gräberfeld befand (es gibt nur sehr wenige solche Uferwände an der Theiß, die keine solchen hätten!), aus Gräbern stammende Knochen und Funde kamen 1855 und auch 1862 in der Umgebung der Fundstelle des Schatzes zum Vorschein, 1876 wurden sogar zahlreiche, dort gefundene, intakte Schädel zur Schau gestellt, unter diesen auch der Schädel des „Ritters mit dem goldenen Harnisch“. Schade, daß dieser letztere nicht mehr vorhanden ist, es handelte sich nämlich wahrscheinlich um einer Frauenschädel. Wir haben mit den späteren Funden zusammen zwischen 1839 und 1950 zumindest von 10, am Theißufer bei Tiszaszölös gefundenen sarmatischen Gräbern Kenntnis. Außer jedem Zweifel stammte aus einem Frauengrab des 4. Jhs die auch heute noch im Nationalmuseum aufbewahrte Perlenhalskette und ein nur von einem Foto bekannter Tonbecher, den E. Tariczky als die Grabbeigaben des „Ritters mit Goldharnisch“ aufgetischt hat (Abb. 18.) Den verdienstvollen Pfarrer kränkte nur, daß seine Märchen bei Fl. Rómer keinen Glauben fanden.

Die neuesten Forschungen von J. Makkay ermittelten, daß der kupferzeitliche Goldschatz am 13. Juni 1839 gefunden wurde. Das Skelett kam hingegen am 21. Juni zum Vorschein. Der einen Teil der Golde vor den Behörden verheimlichende Grundbesitzer verteidigte sich damit, daß es sich nicht um einen einzigen Schatz handelt, sondern um zwei verschiedene Funde, die einzeln das zur staatlichen Dreiteilung benötigte Goldgewicht nicht erreichen. Die wichtigsten Stücke des Goldfundes kamen zuerst nach Budapest, sodann nach Wien. Unter ihnen befindet sich die große goldene Lochscheibe (der goldene „Harnisch“ des E. Tariczky), an welche sich die Ortsbewohner gut erinnerten. In den kupferzeitlichen Schatzfunden kam aus den großen Lochscheiben gewöhnlich stets nur je ein Exemplar vor (Mojgrád, Hencida, Hatvan, Marosvásárhely), es besteht also keine Grundlage für die Hypothese von J. Makkay, laut dem eine andere, noch größere Lochscheibe in Verlust geraten bzw. mit der großen Lochscheibe von Mojgrád identisch wäre (Makkay 1982, 20–21, 1981/5, 36–37). Während das letztere eine abweichende Form und Verzierung zeigt, wurde die große Lochscheibe von Tiszaszölös unbedingt an Ort und Stelle erzeugt, sein allernächstes Pendant ist die im nahen Tiszavalk-Tetes gefundene Tonnachahmung (Patay 1979, Abb. 8).

Den von E. Tariczky eingesammelten Angaben nach erinnerten sich die Bewohner von Tiszaszölös selbst noch nach einem Drittel Jahrhundert gut an die Golschmucke, sie kannten und beschrieben fast ohne Ausnahme die zuletzt nach Wien gelangten Exemplare. Außerordentlich wichtig ist ihre Mitteilung, daß kein einziger Goldgegenstand das Niveau der Kunst der dörflichen Zigeunerschmiede übertroffen hat, sämtliche Schmucke waren gezogenes and gehämmertes Gold. Von einem Pferd oder Reiter, wie auch von prunkhaften, völkerwanderungszeitlichen Schmucken war überhaupt keine Rede. Alldies wurde von E. Tariczky seiner Erzählung hinzugefügt.

Nach der Publikation des Schatzes von Tiszaszölös (Milojčić 1953) hielt P. Patay – die Warnung von Rómer außer acht gelassen – die „Angaben“ von Tariczky mit den vorhandenen Funden in der Weise für zusammenfügbar, daß er ein schwerreiches, kupferzeitliches Grab (oder Gräber) in Verdacht hatte (Patay 1955 und 1959). J. Makkay machte aus den Vorstellungen von Patay geradezu ein kupferzeitliches „Fürstengrab“ und selbst die Problematik des Schweretes dachte er damit zu überbrücken, daß der Fürst ein Schwert aus „Meteoreisen“ gehabt hätte (Makkay 1979, 567). Als er später an den Gedanken kam, daß die verschollenen-verborgenen Golde von Tiszaszölös im Mojgráder Fund auf uns blieben, schenkte er volles Glauben dem ursprünglichen Märchen von Tariczky. Einen Teil der Mojgráder Golde (die völkerwanderungszeitlichen Falsifikate) erklärte er für den Schmuck eines hunnischen oder gepidischen Fürsten (1985/1, 80). Der „korrigierte“ Fundort des Grabes ist natürlich Tiszaszölös-Nagyszópart geworden.

Es blieb ihm nur die Erklärung des kupferzeitlichen Goldschatzes übrig. Seiner Meinung nach wurden die einst verborgenen und bei der Grabung des Grabschachtes für den völkerwanderungszeitlichen Fürsten von neuem gefundenen kupferzeitlichen Golde aus Pietät um den Sarg des Fürsten gelegt oder man achtete gar nicht auf den Goldschatz, der beim Einstürzen des Sarges aus der Höhe auf die spätere Bestattung fiel (Makkay 1985/1, 194). Und so weiter . . .

Aus den zeitgenössischen und späteren Angaben kann auch heute klar festgestellt werden, daß man in Tiszaszölös am 21. Juni 1839 auf ein sarmatisches Frauengrab gestoßen ist. Das Grab – ungeachtet dessen, daß es anlässlich der Jagd nach kupferzeitlichen Golden zum Vorschein gekommen ist – hat nichts mit dem Goldschatz zu tun. Ein von den Findern eingeholter, bedeutender Teil des Schatzes kam nach Wien und nur der geringere Teil blieb bei dem einen, die Auslieferung verweigern den Grundbesitzer. Dieser Teil ist später verschollen. Andere Golschmucke und gar nicht wenige, zerstreuten sich an den Händen der Finder. Die Nachfor-

schungen von Tariczky waren dennoch insofern von entscheidender Wichtigkeit, daß man gerade von den verschollenen Golden, unter diesen von den in unserem Abschnitt 2 bereits erörterten, goldenen, gewandverzierenden, runden Brustspangen oder „Goldschnallen“, die wahrscheinlich die runden bzw. scheibenförmigen Schmuckscheiben waren, ein Bild verschaffen kann.

CHRONOLOGIE, ZUSAMMENFASSUNG

Im Zusammenhang mit den Kupfer- und Goldfunden von Stollhof-Lange Wand, den Goldscheiben von Tenja (Essek) sowie den damals schon bekannten, zahlreichen Kupferfunden Ungarns führten Ed. von Sacken und Fl. Römer fast gleichzeitig zuerst den Begriff Kuferalter-Kupferzeit ein (1865). 1883/1884 datierte F. Pulszky in seinem grundlegenden Werk über die Kupferzeit Ungarns sowohl die Goldscheiben von Stollhof als auch die fünf Goldscheiben des UngNatMus in die entwickelte Kupferzeit. Er war auch derjenige, der an der Budapester Goldschmiedekunstausstellung im Jahre 1884 in einer dem kupferzeitlichen Goldschmuck vorgesehenen eigenen Vitrine die damals bekannten sieben Goldscheiben aus Ungarn, die Lochscheiben von Tiszaszőlös und Marosvásárhely sowie die Eggerschen Ringanhänger des Jahres 1878, also von den hier erörterten die Goldfunde 2, 2a, 3, 6, 7 und 12 gemeinsam ausgestellt hat.

Das Werk von Pulszky aus den Jahren 1883/84 hatte eine definitive Geltung. Es hat sich ein für allemal entschieden, daß die beiden gehämmerten Goldschmuckgruppen zusammengehören und zugleich in die Kupferzeit zu reihen sind. Neues konnte hierzu niemand mehr fügen, also die weitere Geschichte läßt sich nur mehr in der Richtung spinnen: wer alle bei der genialen Erkennung von Pulszky ausgeharrt haben und wer davon abgewichen sind.

Bis 1958–1960 herrschte die bronzezeitliche „Umdatierung“ der in unseren Arbeiten erörterten Golde in der Fachliteratur vor (J. Hampel, M. Much, F. von Tompa, Vl. Dumitrescu, N. Fettich, A. Mozsolics usw.), die so stark war, daß sie auch die Publikation der neuesten Goldscheiben von Csáford bestimmte (J. Korek). Die Anhänger der kupferzeitlichen Datierung (P. Patay, Vl. Milošević, Ks. Vinski-Gasparini, I. Bóna, I. Bognár-Kutzián) waren zuerst in der Defensive. Später schloß sich ihnen auch W. Angeli, noch später M. Novotná und B. Novotný an.

Eine andere Forschungsgeschichte als die hier kurzgefaßte, existiert nicht. Diejenigen, die die in deutscher Sprache verfaßte Monographie von Pulszky aus dem Jahre 1884 nicht kannten und in unserem Jahrhundert die kupferzeitliche (aeneolithische, chalkolitische usw.) Zeitstellung des hier erörterten Goldschmuckes sowie der mit diesen gleichaltrigen Kupferwaffen und -schmucke, ferner ihre verschiedenen „Horizonte“ immer von neuem „entdeckt zu haben“ vermeinten, bewiesen nur ihre eigene Unbewandertheit.

Inzwischen die Forschung bis 1960 notgedrungen im allgemeinen angenommen hat, daß die Schätze und Funde von Tiszaszőlös–Mojgrád-Typ (sowie von Hencida, Hatvan, Progar usw.) Schöpfungen der Goldschmiedekunst der Bod-

rogkeresztur-Kultur sind, konnte sie die Scheiben von der Art Stollhof–Csáford nicht an eine bestimmbar archäologische Kultur anknüpfen. Unter anderen wurden deshalb ihrerseits im Interesse der bronzezeitlichen Datierung der Goldscheiben „Nachhutkämpfe“ geführt. Der Verfasser dieser Zeilen hat schon 1962–1963 eingesehen, daß die Goldscheiben mit drei Buckeln zu einer mit der Bodrogkeresztur-Kultur gleichzeitigen, anderen, selbständigen Kultur gehören müssen. Diese noch zu erforschende Kultur beschrieb er provisorisch unter dem Namen Csáford-Gruppe oder Csáford-Kultur (1963–1964, 37). (Abb. 19–20.).

Diese Benennung verschwand spurlos, als N. Kalicz 1969 die inzwischen tatsächlich entdeckte selbständige Kultur unter dem Namen „Balaton-Gruppe“ (später Kultur) in die Fachliteratur einführte. Von dieser hat sich aber mit der Zeit herausgestellt, daß sie nicht eine Kultur, sondern zumindest zwei Kulturen darstellt, die Kupfergeräte und Golde Westungarns haben mit der Balaton I und II genannten Kultur nichts zu tun. Was hingegen heute Balaton III genannt wird und in welches die Goldscheiben von Stollhof–Csáford–Tenja usw. gehören, ist als Horizont schon seit langem unter den Namen Retz, Bajč–Retz usw. bekannt, also gehört mit typologischer Benennung in den Kreis der Furchenstichkeramik. Für dieses Horizont kann die Benennung „Balaton III“ nicht angewendet werden, da es sich nicht aus der Balaton I–II genannten Kultur organisch entwickelt hat. Die Lösung wäre, entweder irgendeine internationale Benennung überzunehmen – keinesfalls die Lasinja-Kultur! – vielleicht den Namen Retz-Kultur/Horizont oder eine annehmbare heimische Benennung statt „Balaton-Gruppe/Kultur“ zu schaffen.

ANHANG

J. Makkay reproduzierte vor einigen Jahren einen von J. Hampel bereits im vorigen Jahrhundert publizierten, herzförmigen Goldanhänger mit Öse (Hampel, ArchÉrt 11, 1891, 82–83) und versuchte es in die Kupferzeit zu datieren (Makkay 1976, 280, Abb. 23).

Von den herzförmigen Goldanhängern bestrittenen Zeitalters befinden sich zwei Exemplare in der Prähistorischen Sammlung des UngNatMus, ein früheres Stück mit dem Gewicht 9,95 g (RN 113, 1883) wurde bisher nicht publiziert. Sein Fundort ist unbekannt. Das als kupferzeitlich vermutete andere Exemplar wiegt 18,30 g und stammt ebenfalls von einem unbekanntem Fundort (RN 60, 1890, 1). (Abb. 21–22).

Beide herzförmigen Blechanhänger haben der Größe, Form und Verzierung nach genaue Pendants und zahlreiche verwandte Stücke an der Donau in den Urnengräbern der großen, mittelbronzezeitlichen Vátya-Kultur. Dem aus dem Jahre 1883 stammenden entspricht ein Stück aus einem Grab von Dunaujváros mit Kisapostag-Charakter, das Exemplar aus 1890 hat wiederum mehrere Pendants aus mehreren Urnengräbern der Vátya I–II Stufe.

Die herzförmigen Goldanhänger sind also Schöpfungen der Kisapostag- sowie der sich daraus entwickelten Vátya-Metallkunst und um Jahrhunderte jünger als die Kupferzeit.

